

การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา
ที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย
AN ANALYTICAL STUDY OF BELIEF WAY BUDDHISM
AT APPEARS IN PHIMAI STONE CASTLE

นายสิรภพ สนวนดง

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัตินิติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา
ที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

นายสิรภพ สนวนคง

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัตินิติ
รายวิชา ศึกษาเฉพาะเรื่องในพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of Belief Way Buddhism
at Appears in Phimai Stone Castle

Mr. Siraphop Suandong

A Thematic Paper Concerning the Qualifying Examination in the
Specified Subject in Selected Topics in Development of Buddhism
Fulfillment of the Requirement for the Award
of the Degree of Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E.2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อสารนิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย
 ผู้วิจัย : นายสิรภพ สนวนคง
 ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
 อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : ดร. อุดร จันทวัน, ป.ธ. ๔,พ.ม.,พธ.บ.,M.A.(Pol.Sc.),พธ.ด.
 วันสำเร็จการศึกษา : ๑๐/๑๑/๕๗

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย และศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏปราสาทหินพิมาย ผลการศึกษาพบว่า

ปราสาทหินพิมายเป็นเมืองที่สร้างตามศิลปะเขมร มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยพื้นที่ราบมีแม่น้ำล้อมรอบ รูปทรงมีการตกแต่งอย่างงดงามโดยแกะสลักลงในเนื้อหินทรายขาวเป็นลวดลายประดับในส่วนต่าง ๆ ตั้งแต่ส่วนฐาน ผนัง ประตู หน้าต่าง เสาติดผนัง เสาประดับกรอบประตู ทับหลัง และหน้าบัน โดยแบ่งออกเป็นศิลปกรรม คือ สถาปัตยกรรมและประติมากรรม

ความเชื่อเป็นการยอมรับหรือเชื่อถือในเรื่องราวต่างๆทั้งที่เป็นเหตุและผลซึ่งเกิดจากการความต้องการที่จะเคารพ ในพระพุทธศาสนาวัชรยานเป็นความเชื่อที่ว่าด้วยการใช้อำนาจลึกลับดลบันดาลให้เกิดความเป็นไปต่าง ๆ เพื่อแสดงความกตัญญูแก่เทพเจ้าที่ได้ประทานผลสำเร็จ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย โดยแบ่งเป็น ด้านสถาปัตยกรรม คือ เป็นการสร้างตามคติพราหมณ์และพระพุทธศาสนาวัชรยาน เพื่อเป็นการอุทิศให้กับบรรพบุรุษ โดยยึดแบบเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีแม่น้ำล้อมรอบเปรียบดังมหาสมุทร ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบ เพื่อถวายแด่พระนารายณ์พระโพธิสัตว์ที่มีหน้าที่ดูแลและคุ้มครองโลก ด้านประติมากรรม ประดับตกแต่งด้วยลักษณะประติมากรรมลอยตัว ประติมากรรมนูนต่ำ ประติมากรรมนูนสูง โดยเป็นรูปของบุคคลสำคัญ รูปสัตว์และพระโพธิสัตว์ประจำทิศของประตูหน้าบันและทับหลัง ออกมาเป็นศิลปะการร่ายรำในท่าต่าง ๆ ตลอดทั้งสลักภาพเป็นรูปของพระโพธิสัตว์จากเรื่องราวของมหากาพย์ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาวัชรยาน

Thematic Paper title : An Analytical Study of Belief Way Buddhism at Appears in Phimai Stone Castle.

Researcher : Mr. Siraphop Suandong

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Paper Supervisor

: Dr. Udorn Chantawan, Pali, B.A., M.A. (Pol.se) Ph. D

Date of Completion : 10/11/57

Abstract

Thematic issues. An Analytical Study of Belief Way Buddhism at Appears in Phimai Stone Castle. The purpose,(1) To study the art of Phimai Stone Castle and (2) An Analytical Study of Belief Way Buddhism at Appears in Phimai Stone Castle. The results was shown as follows:

Phimai Stone Castle is a city built by Khmer art. A rectangular, Built in the reign of King Suryavarman first Buddhist 16 century. And flourished in the reign of King Jayavarman 7. Flat area surrounded by the river. The shape is elegant. Carved into the rock in the sand as the decorative parts. From the base, Wall, Door, Window, Wall Column, Door columns, lintel, and Gable. Divided into art is architecture and sculpture.

Accepted belief or trust in a whole different story, as cause and effect. This is due to the need to respect. In Vajrayana Buddhism is believed that the use of occult powers, ordered various possibilities. To express gratitude to God who has given successful results. Religious beliefs that appear in Phimai Stone Castle . There are architectural is Created by the principle of Brahman and Vajrayana Buddhism. For the time being devoted to ancestors. Based on the Mount Meru The center of the universe. As compared with the surrounding ocean. Located on a plateau, Dedicated to Vishnu, Buddha, which is responsible for the care and protection. Sculpture, Decorated with sculptures floating appearance, Sculptural reliefs, Sculpture, The individual of important image, Animals, And the bodhisattva of the gable and the lintel of the door. It is the art of dance in various postures. Carving a statue of Buddha from the story of the epic. The faith of Vajrayana Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์นี้ สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากคณาจารย์และผู้มีพระคุณทั้งหลาย ผู้วิจัยขอจารึกนามให้ปรากฏเพื่อเป็นเกียรติ ดังต่อไปนี้

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.อุตร จันทวัน (ป.ธ.๔, พ.ม., M.A., Ph.D.) อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ที่เสนอแนะข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์และมีส่วนสำคัญกับความสำเร็จของสารนิพนธ์ฉบับนี้ ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.พระมหาสำราญ กมมสทโธ ที่ช่วยตรวจสอบบทคัดย่อภาษาอังกฤษและประสิทธิ์ประสาทสนวิชาด้านภาษาต่างประเทศให้แก่ผู้วิจัย ที่ได้ให้คำปรึกษาแนะนำการจัดทำโครงร่างในเบื้องต้น และขอขอบคุณพระมหาพิสิฐ วิสิฐฐปณโณ เลขานุการประจำศูนย์บัณฑิตมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ที่ช่วยตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องของสารนิพนธ์ให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขอขอบคุณ ดร.ประยูร แสงใส ที่ให้ความรู้และคำปรึกษาด้านวิชาการในการวิจัยซึ่งเป็นประโยชน์และมีส่วนสำคัญในการทำงานสารนิพนธ์วิจัยฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระครูธีรธรรมรัต เจ้าอาวาสวัดสัมฤทธิ์ตะวันตก ที่ให้การสนับสนุนการศึกษา และเกี่ยวกับปัจจัยส่งเสริมในการศึกษาและเป็นกำลังใจในการศึกษาตลอดมาตั้งแต่ต้น และขอกราบขอบพระคุณพระครูสุตธรรมวิสิฐ รองเจ้าคณะอำเภอพิมายที่ให้การสนับสนุน โดยมีคำแนะนำต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์

ขอขอบพระคุณพ่อมาลัย คุณแม่เจือ สนวนดง บิดามารดาของผู้วิจัย เป็นผู้มีพระคุณที่สนับสนุนทางด้านกำลังใจ ท่าน ผอ.เกษม ทาขามป้อม ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอเมืองชัยภูมิ มอบปัจจัยบางส่วนสำหรับจัดพิมพ์สารนิพนธ์และสนับสนุนปัจจัยทางการศึกษาตลอดมา ขอขอบคุณผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสารนิพนธ์ฉบับนี้

อานิสงส์ที่เกิดจากสารนิพนธ์ฉบับนี้ ขอถวายเป็นสักการะแด่พระรัตนตรัย อุทิศแก่บิดามารดา ครูอาจารย์ หมู่ญาติทั้งหลาย ตลอดจนสัตว์โลกทุกหมู่เหล่า ขอจงได้เข้าใจและเข้าถึงธรรมะของพระพุทธเจ้า ตามฐานะแห่งอินทรีย์ของแต่ละผู้แต่ละคนต่อไป

นายสิริภพ สนวนดง

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๔
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๕
บทที่ ๒ ศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย	๑๖
๒.๑ ประวัติความเป็นมาของปราสาทหินพิมาย	๑๖
๒.๒ พื้นที่ของปราสาทหินพิมาย	๒๐
๒.๓ รูปทรงที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย	๒๑
๒.๔ ศิลปกรรมที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย	๒๔
๒.๔.๑ ด้านสถาปัตยกรรม	๒๔
๒.๔.๒ ด้านประติมากรรม	๓๓
๒.๕ สรุป	๔๔
บทที่ ๓ วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย	๔๖
๓.๑ แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา	๔๖
๓.๑.๑ แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา	๔๖
๓.๑.๒ แนวความคิดความเชื่อพระพุทธศาสนาวัชรยาน	๔๘
๓.๒ วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย	๕๓
๓.๒.๑ ความเชื่อด้านสถาปัตยกรรม	๕๓
๓.๒.๒ ความเชื่อด้านประติมากรรม	๖๗
๓.๔ สรุป	๗๘

บทที่ ๔ ผลของการศึกษาและข้อเสนอแนะ	๗๙
๔.๑ สรุปผลการศึกษา	๗๙
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๐
บรรณานุกรม	๘๑
ประวัติผู้วิจัย	๘๗

สารบัญรูปภาพ

เรื่อง	หน้า
รูปภาพที่ ๑ แผนผังกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบปราสาทหินพิมาย	๒๔
รูปภาพที่ ๒ แผนผังปราสาทหินพิมาย ปรับปรุงจากภาพถ่ายเส้นของปีแอร์ ปีซาร์	๒๖
รูปภาพที่ ๓ พระพุทธรูปนาคปรก	๓๕
รูปภาพที่ ๔ ประติมากรรมเหมือนจริงของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่พบที่ปราสาทพรหมทัต	๓๕
รูปภาพที่ ๕ ภาพวาดเหมือนของพระเจ้าชายชัยวรมันที่ ๗	๓๖
รูปภาพที่ ๖ พระนางศรีชัยราชเทวี	๓๖
รูปภาพที่ ๗ รูปพญานาค ๗ เศียร	๓๖
รูปภาพที่ ๘ สิ่ง	๓๗
รูปภาพที่ ๙ ศิวลึงค์	๓๗
รูปภาพที่ ๑๐ ทับหลังแสดงภาพกมรเตงชดตวิมายะและพระชินพุทธะ ๖ พระองค์	๓๘
รูปภาพที่ ๑๑ ทับหลังประดับประตูกายในวิมานมุขทิศตะวันตกแสดงภาพอมิตาภะ	๓๘
รูปภาพที่ ๑๒ ทับหลังประดับประตูกายในวิมานมุขทิศเหนือแสดงภาพพระวัชริน	๓๘
รูปภาพที่ ๑๓ ทับหลังประดับประตูกายในวิมานมุขทิศตะวันออกแสดงภาพพระสังวร	๓๘
รูปภาพที่ ๑๔ ทับหลังประดับประตูกายในวิมานมุขทิศตะวันออกแสดงภาพศิกยุทธกัณฑ์	๓๙
รูปภาพที่ ๑๕ ภาพทับหลังประดับประตูกายในมณฑปด้านทิศเหนือแสดงภาพพุทธประวัติ	๓๙
รูปภาพที่ ๑๖ หน้าบันประดับพระศิวนาฏร้ายรำควบคุมโลก	๓๙
รูปภาพที่ ๑๗ หน้าบันแสดงภาพเรื่องรามายณะ	๔๐
รูปภาพที่ ๑๘ ทับหลังประดับประตูกายในมุขทิศตะวันตกแสดงภาพพระรามและพระลักษณ ถูกศรนาคบาศ	๔๐
รูปภาพที่ ๑๙ หน้าบันด้านทิศตะวันออกแสดงเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์	๔๐
รูปภาพที่ ๒๐ ทับหลังประดับประตูกายในมุขทิศตะวันออกแสดงภาพพระรามเสด็จกลับโยธยา	๔๑
รูปภาพที่ ๒๑ หน้าบันมุขทิศตะวันตกแสดงภาพรามายณะ	๔๑
รูปภาพที่ ๒๒ ทับหลังของทิศตะวันตกแสดงภาพพระรามจองถนน	๔๑
รูปภาพที่ ๒๓ หน้าบันทิศเหนือแสดงภาพรามายณะ	๔๒
รูปภาพที่ ๒๔ ทับหลังด้านทิศเหนือแสดงภาพพระนารายณ์	๔๒
รูปภาพที่ ๒๕ หน้าบันมุขด้านทิศตะวันออกแสดงภาพท้าวมาลีวราชว่าความ	๔๒
รูปภาพที่ ๒๖ ทับหลังด้านทิศตะวันออกแสดงพระรามฆ่ายักษ์วิราธ	๔๒
รูปภาพที่ ๒๗ ทับหลังทิศใต้รูปนางทากิณีธรรมบาล	๔๓
รูปภาพที่ ๒๘ ทับหลังด้านทิศตะวันออก แสดงรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี	๔๓
รูปภาพที่ ๒๙ ทับหลังแสดง พระพุทธรูปยืนประทับทรงเครื่องพร้อมพระพุทธรูปนั่งสมาธิ	๔๓
รูปภาพที่ ๓๐ ทับหลังภาพสลักเทพอัปสรประกอบกับพระโพธิสัตว์	๔๔
รูปภาพที่ ๓๑ ทับหลังแสดงภาพเล่าเรื่องมหากาพย์มหาภารตะ ตอนกรณะล่าหมูป่า	๔๔
รูปภาพที่ ๓๒ รูปภาพแผนผังเมืองพิมาย	๕๔

สารบัญรูปภาพ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
รูปภาพที่ ๓๓ แสดงภาพเมืองพินายมีแม่น้ำล้อมรอบ	๕๖
รูปภาพที่ ๓๔ แสดงการตั้งเมืองของพื้นที่ราบลุ่ม	๕๗
รูปภาพที่ ๓๕ แผนผังปราสาทหินพินายซึ่งมีกำแพงล้อมรอบจุดศูนย์กลาง	๕๙
รูปภาพที่ ๓๖ แผนผังพระธยานีพุทธะประจำทิศ	๖๒
รูปภาพที่ ๓๘ แสดงรูปภาพเขาพระสุเมรุ	๖๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้หมายเลขหน้าอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม / ข้อที่ / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๓/๒๘. หมายถึง วินยปิฎก มหาวคคปาลี เล่ม ๔ ข้อ ๓๓ หน้า ๒๘ ฉบับมหาจุฬาติปิฎก, ๒๕๐๐. การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม / ข้อที่ / หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๗/๑๙๔. หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค เล่ม ๑๑ ข้อ ๒๓๗ หน้า ๑๙๔, ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๓๐	ขุ.จ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพื่อเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมอย่างมีปกติสุข โดยทั่วไปแล้ว มนุษย์ผู้แสวงหาสิ่งที่ยึดเหนี่ยวทางจิตเจตจำนงนั้นต้องมีความเชื่อในเรื่องนั้น ๆ เสียก่อน ความเชื่อที่เป็นไปตามทำนองคลองธรรมแห่งคุณงามความดีที่ประกอบด้วยกุศลนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องและเป็นสะพานให้บุคคลดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายปลายทางแห่งความสำเร็จได้ แต่ถ้าความเชื่อเป็นความเชื่อที่ไร้เหตุผลและเป็นความมั่งงายจะทำให้ชีวิตของบุคคลดำเนินไปสู่หนทางแห่งความหายนะได้เหมือนกัน

ความเชื่อเป็นพื้นฐานการกระทำทั้งในทางที่เป็นไปทั้งในทางที่เป็นกุศลและอกุศล และความเชื่อส่วนใหญ่จะเป็นการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในแต่ละสังคม^๑ ทำให้สังคมที่ต่างกันมีความเชื่อไม่เหมือนกัน แต่ในลักษณะเดียวกันนั้น ความเชื่อที่นับถือย่อมมีการวิวัฒนาการมาจากธรรมชาติ ศาสนา ความคิดของมนุษย์เป็นพื้นฐาน ที่ส่งผลให้มนุษย์นั้นเชื่อถือตาม พื้นฐานความเชื่อนั้นมาจาก ๓ ประเด็น คือ

๑. ความเชื่อที่เกิดจากธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น พายุร้าย ฟ้าผ่า คนในสมัยโบราณไม่มีอะไรเพื่อใช้พิสูจน์ได้ ก็จินตนาการเอาว่าเป็นอำนาจของสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งลึกลับและมีอำนาจดลบันดาลให้เป็นไปจึงเกิดความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าลงมาทำโทษแก่ตน ด้วยความกลัวต่อมรณภัยนั้น จึงมีการกราบไหว้ บวงสรวงบูชาให้สิ่งเหล่านั้นหายไกลและบันดาลความสุขสวัสดิ์แก่ตน

๒. ความเชื่อที่มากับศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นจากความรู้ที่ตนได้รับเกี่ยวกับคำสอนและพิธีการที่เจ้าของศาสนาบัญญัติไว้หรือพระสาวกปฏิบัติจนเป็นแบบอย่างสืบมา

๓. ความเชื่อเกิดจากความคิดของมนุษย์ เห็นได้จากความคิดแนวปรัชญาทางจิตวิทยา และจินตนาการอื่นๆ ตัวอย่างทฤษฎีคำสอนของเจ้าลัทธิศาสนาที่กล่าวถึงนรก สวรรค์ เป็นต้น^๒

ความเชื่อจึงเป็นพื้นฐานและส่งผลให้มีอิทธิพล เช่น ความเชื่อในเรื่องของสักระบูชา ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความเชื่อเคารพต่อสิ่งที่มีคุณค่า เช่น สถานที่ เจตีย์ วัด อารามต่าง ๆ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าความเชื่อนั้น ย่อมเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต การดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ แต่ในทางพุทธศาสนานั้น ความเชื่อต้องประกอบด้วยความรู้หรือปัญญาที่จะประกอบความเชื่อในเรื่องนั้น ๆ ดังนั้นความเชื่อ ความศรัทธาที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งปัญญาเป็นผู้ที่มีความเชื่อตามคำสอนในพระพุทธศาสนา สามารถนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้ ดังนั้นพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง วิถีแห่งชีวิต อันเป็นระบบแห่ง

^๑ พล.ต.อ. สุวรรณ สุวรรณวโ, **พื้นฐานความเชื่อของสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

^๒ มณี พยอมยงค์, **วัฒนธรรมล้านนาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘.

การดำเนินชีวิตที่เรียกว่า Way of life^๓ จึงทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่นที่มีความเชื่อประกอบด้วยเหตุและผล

ในพระพุทธศาสนานั้นความเชื่อเป็นความรู้อย่างหนึ่งที่เกิดจากการปฏิบัติหรือการเห็นที่เป็นจริง ความเชื่อเป็นการยอมรับตามเหตุและผล แล้วนำมาปฏิบัติตาม หากความเชื่อนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ผู้เชื่อก็จะปฏิบัติไม่ถูกต้อง ทำให้เกิดผลเสียต่อผู้ปฏิบัติตาม หากความเชื่อนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ผู้ที่นำความเชื่อนั้นก็ย่อมนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้องและสามารถเอื้อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นได้ พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่เน้นหนักในเรื่องการใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ให้อำนาจกำจัดความทุกข์ เตือดร้อน ด้วยการพิจารณาให้เห็นต้นเหตุของความทุกข์แล้วแก้ไขให้ถูกต้อง ไม่ใช่เชื่อถ้อยอย่างงมงายไร้เหตุผลความเห็นจริงด้วยนั้นเป็นสิ่งที่ใช้เป็นหลักการในการลงปฏิบัติตามความเห็นเหล่านั้น เป็นการยอมรับหรือเชื่อถ้อยในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือในเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งที่มีตัวและไม่มีตัวตน ซึ่งบุคคลได้ประสบเองหรือได้รับรู้มา และการยอมรับหรือเชื่อถ้อยนั้นอาจมีเหตุผลที่พิสูจน์อธิบายหรือไม่มีก็ได้

พระพุทธศาสนามีความเคารพหรือความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างสิ่งก่อสร้างคือ สิ่งที่สร้างขึ้นเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น เจดีย์ วัด อาราม พระพุทธรูป หรือรูปเปรียญของพระพุทธเจ้า^๔ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้น ยังมีความเชื่อและเคารพต่อสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นสิ่งที่สามารถยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นที่พึ่งทางจิตใจเพื่อให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิตเป็นการระลึกถึงคุณงามความดีต่อสถานที่ที่สำคัญและเป็นการปฏิบัติที่สืบต่อกันมาในปัจจุบัน

ดังนั้นพระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อสถานที่ต่าง ๆ ตามคติความเชื่อจะเห็นได้จากการสร้างพุทธสถานตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาหลายาน ซึ่งปรากฏในปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพิมายสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยเห็นได้จากรูปพระวัชรสัตว์ซึ่งถือวัชระในพระหัตถ์ขวาและกระดิ่งในพระหัตถ์ซ้าย สลักไว้ที่เสาประตูปราสาท^๕ พร้อมทั้งภายในปราสาทก็ยังปรากฏศิลปกรรมการออกแบบด้านผังเมือง ประตู หรือแม้แต่การหันหน้าปราสาทหินพิมายไปทางทิศใต้ “การที่ปราสาทหินพิมายหันหน้าไปทางทิศใต้ อันทิศแห่งความตายนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ ทรงสร้างปราสาทหินพิมาย เพื่อทรงอุทิศถวายบรรพบุรุษของพระองค์”^๖ นอกจากนี้ก็ปรากฏการตกแต่งของการสร้างปราสาทหินพิมาย จะเห็นได้จากสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ที่ประดับภายในปราสาทก็มาจากความเชื่อด้านต่าง ๆ มากมายของพระพุทธศาสนาลัทธิวัชรยาน

การเคารพและมีความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ มากมายซึ่งก็เป็นสถานที่สำคัญของไทย เช่น เจดีย์ ปราสาท สถูป วัด พระอารามหลวง เป็นต้น ปราสาทหินพิมายก็เป็นหนึ่งที่พุทธศาสนิกชน

^๓ พระเมธีธรรมาภรณ์, (ประยูร ธรรมจิตโต), **พุทธศาสนากับปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒.

^๔ ราชบัณฑิต , **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร : บารมีพับลิเคชันส์, ๒๕๕๒), หน้า ๗๙๕.

^๕ พิริยะ ไกรฤกษ์, **ลักษณะไทย เล่ม ๒ ทศนศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๕๗.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

ให้ความเคารพและสักการบูชา และนับถือกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้จากการแสดงออกถึงความเชื่อในสิ่งปรากฏในปราสาทหินพิมาย การมีความเชื่อนั้นได้วิวัฒนาการของปราสาทหินพิมาย ซึ่งมีมาในสมัยอดีต โดยปราสาทหินพิมายสร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ โดยกษัตริย์ขอมพระนามว่า “พระเจ้าชัยวรมัน” เมื่อท่านสิ้นอำนาจลงปราสาทหินแห่งนี้ก็ได้ถูกทิ้งร้างในระยะเวลาหนึ่ง ต่อมาในสมัยของ “พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗” ขึ้นครองราชย์ท่านก็ได้ทรงกลับมาบูรณะปราสาทแห่งนี้ขึ้นใหม่อีกครั้ง เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา^๗ เมืองพิมายเป็นเมืองที่มีอารยธรรมสืบสานต่อกันมาอย่างยาวนาน ชุมชนเมืองพิมายในอดีตกาลนั้น ได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและรุ่งเรืองถึงขีดสุดในยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จะเห็นได้จากหลักฐานสำคัญ อันยิ่งใหญ่ และงดงามที่สุดนั่นคือ ปราสาทหินพิมาย^๘ ภายในปราสาทหินพิมายนั้นได้มีพระพุทธรูปที่สำคัญเป็นพระประธาน โดยพุทธศาสนิกชนให้ความเคารพนับถือ คือ หลวงพ่อพระพุทธรวิมายะ ซึ่งเป็นพระประธานภายในปราสาท แต่ปัจจุบันนั้นได้ย้ายมาประทับที่วัดเดิม วัดเจ้าคณะประจำอำเภอพิมาย ชาวอำเภอพิมายก็ได้จัดงานคือ การตักบาตรภายในปราสาทหินพิมาย ทำการบวงสรวงเทพเทวา บูชาพระราหู สวดมนต์ข้ามปี ทำบุญปราสาทมีการสวดเจริญพระพุทธมนต์และมีการสวดต่อชะตาราศีหรือต่ออายุ และเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกภายในปราสาทหินพิมาย เป็นต้น^๙ ถือว่าการทำบุญต่อปราสาทหินพิมายนั้นมีมาจนถึงทุกวันนี้ และเป็นความเชื่อต่อปราสาทหินพิมาย และได้ทำมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย โดยมีวัตถุประสงค์คือ ศึกษาศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย และวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย เพื่อให้เกิดความความรู้เกี่ยวกับแนวคิดการสร้างปราสาทหินพิมาย มีความเชื่ออย่างไร และความเชื่อต่อการสร้างศิลปกรรมภายในปราสาทหินพิมายมีแนวความเชื่ออย่างไร เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการศึกษา และเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตของเอกสาร

ก.พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐

ข.พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

^๗ พิริยะ ไกรฤกษ์, *ลักษณะไทย เล่ม ๒ ทศนศิลป์*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๓๗.

^๘ งานเทศกาลเที่ยวพิมายและงานแสดง แสง เสียง ณ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ประจำปี ๒๕๕๕, ระหว่างวันที่ ๙ - ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๕, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : www.phimaifestival.com, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๕.

^๙ นายพิชัย สุขวุ่น, *ศิลปะเชิงพุทธศาสนากับการพัฒนาพัฒนาทางจิตวิญญาณ, บทความ*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://human.pn.psu.ac.th/ojs/index.php/eJHUSO/article>. ๒๒ ธันวาคม ๕๕.

๑.๓.๒ ขอบเขตของเนื้อหา

ก. ศึกษาศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย

ข. วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ ประวัติความเป็นมาของปราสาทหินพิมาย แนวคิดในการสร้าง รูปทรง พื้นที่และศิลปกรรมของปราสาทหินพิมายมีปรากฏอะไรบ้าง

๑.๔.๒ วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย มีแนวคิดความเชื่อในการก่อสร้างปราสาทหินพิมาย เป็นอย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีศัพท์ที่ใช้ในการวิจัยและนำมาจำกัดความดังนี้

๑.๕.๑ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเชื่อที่มีต่อการสร้างปราสาทหินพิมายซึ่งเป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาวัชรยาน

๑.๕.๒ ปราสาทหินพิมาย หมายถึง ปราสาทหินที่ตั้งอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา อยู่ในเขตอำเภอพิมาย และเป็นปราสาทหินที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏปราสาทหินพิมาย ดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “คติความเชื่อของชาวอีสาน”สรุปได้ว่า เมื่อมีภัยอันตรายนำสะพรึงกลัวเกิดขึ้นจึงเกิดมีการสะทกสะท้านถึงเลใจเพื่อความปลอดภัยในชีวิตเป็นเหตุให้เกิดความเชื่อผีสาร นางไม้ เทวดา มีการบูชา อ้อนวอนเพื่อหวังให้ป้องกันรักษาให้เกิดความปลอดภัย การอ้อนวอนบูชาเจ้าป่าเจ้าเขา ซึ่งเชื่อกันว่า มีเทวดาอยู่ทั่วไป หวังจะให้คุ้มครองและรักษาชีวิตของตน

๑.เพื่อความอยู่รอดแห่งชีวิตจึงเกิดคติความเชื่อ

๒.เพื่อพ้นภัยอันตรายจึงเกิดคติความนับถือ

๓.เพื่อความเป็นอยู่สบายจึงเกิดคติความเลื่อมใส”^{๑๐}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปราณี วงษ์เทศ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการตายในประเทศไทย” กล่าวถึงพิธีกรรมงานศพในประเทศไทยโดยปรารถนถึงความตาย ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในสังคม ตลอดถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความรู้สึกของสมาชิกในสังคม และเชื่อมโยงความเชื่อของมนุษย์กับวิญญาณของผู้ตายโดยอาศัยพิธีกรรมเป็นสื่อติดต่อความสัมพันธ์กัน ในส่วนของพิธีกรรมศพนั้น ได้กล่าวถึงหลักฐานในโบราณคดี ที่ทำให้ทราบถึงความ

^{๑๐} พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, คติความเชื่อของชาวอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

เชื่อในเรื่องวิญญาณหลังความตายของมนุษย์ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น การพบเปลือกหอย เครื่องใช้ในหลุมศพ บางศพก็มีเครื่องประดับและเครื่องใช้ที่แตกต่างจากศพอื่น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในฐานะของคนตายในชุมชนนั้นด้วย นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงขั้นตอนของพิธีกรรมศพในปัจจุบัน ตั้งแต่บอกหนทางให้แก่ผู้ป่วยใกล้ตาย พิธีอาบน้ำศพ การตั้งศพบำเพ็ญกุศล จนกระทั่งถึงพิธีเผา และวิธีเก็บเถ้ากระดูก โดยกล่าวให้เห็นถึงพิธีกรรมในรูปแบบพิธีกรรมศพของชาวบ้านและชนชั้นสูงที่มีความแตกต่างกัน ในท้ายเล่มของหนังสือยังได้สรุปพิธีกรรมงานศพ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับความตายที่มีความเชื่อในอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ ซึ่งค่อนข้างเป็นสากลที่คนดั้งเดิมทั่วโลกเชื่อถือ พิธีกรรมจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณเป็นส่วนใหญ่ เช่น การเซ่นไหว้อุทิศอาหารไปให้คนตาย การปัดรังควาน เป็นต้น ส่วนความเชื่ออีกประการหนึ่ง เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลเข้ามาในภายหลัง พิธีกรรมจะไม่มีขั้นตอนในการจัดการศพมากนัก แต่จะมีบทบาทการให้คำอธิบาย ตีความหมายความเชื่อในเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ตาย ได้เสวยสุขในปรโลกมากที่สุด^{๑๑}

พ.ท. ปิ่น มุกทุกันต์ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “มงคลชีวิต” สรุปเรื่องการบูชาไว้ว่า การบูชาเป็นความดีพิเศษอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้กระทำมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต การบูชาเป็นมงคลข้อหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ ทางศาสนามองเห็นความสำคัญของการบูชา เพราะการบูชาเป็นหลักปฏิบัติที่มีผลถึงขั้นเปลี่ยนแปลงชีวิตจิตใจได้ทีเดียว จึงเป็นมงคลและวิธีการปฏิบัติ ที่เรียกว่าบูชา นั้น ได้แก่ การกระทำ ๓ อย่าง คือ

๑. ปัดคะ การยกย่องสนับสนุน หรือ การเชียร์
๒. สัมมานะ การยอมรับนับถือเป็นที่พึงพอใจ
๓. สักการะ การบูชาด้วยเครื่องบูชา^{๑๒}

พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้เขียนหนังสือ “ลักษณะไทย เล่ม ๒ ทศนศิลป์” กล่าวว่า ปราสาทหินพิมายเป็นศาสนาสถานที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิวัชรยาน โดยเห็นได้จากรูปพระวัชรสัตว์ซึ่งถือวัชรสัตว์พระหัตถ์ขวาและกระดิ่งในพระหัตถ์ซ้าย สลักไว้ที่เสาประตูของปราสาท และยังได้เสนอว่าการที่ปราสาทหินพิมายหันหน้าไปสู่วิศุทิศใต้ อันเป็นทิศแห่งความตายนั้น เพราะพระเจ้าวรมันที่ ๒ ทรงสร้างปราสาทหินพิมาย เพื่อทรงอุทิศถวายบรรพบุรุษของพระองค์ เมื่อทรงสถาปนาราชวงศ์มหิธรปุระขึ้น^{๑๓}

รองศาสตราจารย์ดุษฎี ไชโยธา ได้เขียนหนังสือเรื่อง “ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น” กล่าวถึงปราสาทศพ โดยปรารภถึงการจัดการซากศพของแต่ละเชื้อชาติที่มีความแตกต่างกัน ในส่วนของพิธีกรรมศพของชาวไทยนั้น ได้กล่าวถึงกระบวนการศพที่ผู้เขียนได้รวบรวมข้อปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมศพทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยเริ่มตั้งแต่ก่อนตายจนถึงการเผา

^{๑๑} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปราณี วงษ์เทศ, **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการตายในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๔๕.

^{๑๒} ปิ่น มุกทุกันต์, **มงคลชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังพิทยา , ๒๕๓๗), หน้า ๑๕๗.

^{๑๓} พิริยะ ไกรฤกษ์, **ลักษณะไทย เล่ม ๒ ทศนศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘.

และหลังจากการเผาแล้ว ซึ่งเป็นหนังสือที่กล่าวถึงขั้นตอนพิธีกรรมศพที่อ่านง่ายทำให้สะดวกต่อการปฏิบัติในพิธีกรรมศพ เพราะผู้เขียนได้แยกแยะรายละเอียดทุกขั้นตอนไว้เป็นข้อ ๆ เช่น ในเรื่องของการเตรียมเครื่องใช้งานศพ ผู้เขียนจะบอกถึงเครื่องใช้ตั้งแต่การเตรียมเครื่องนุ่งห่มของเจ้าภาพ เป็นต้นไป ตลอดถึงเครื่องใช้ในพิธีศพจนกระทั่งเครื่องใช้ในพิธีทำบุญหลักจากการเผาศพแล้ว ในส่วนของการแปรรูปเก็บบอญี่นั้น ได้กล่าวถึงการกำกับกระดูกส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่าควรเก็บส่วนใดบ้าง และอธิบายรายละเอียดการแปรรูปบอญี่ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงมารยาทในการไปงานศพที่ควรปฏิบัติ โดยแยกเป็นประเภทไว้ เช่น มารยาทการไปอาบน้ำศพ งานทำบุญศพ งานเผาศพ นับว่าหนังสือเล่มนี้ทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงการเตรียมตัวของผู้ไปร่วมพิธีและการเตรียมเครื่องใช้ตลอดถึงขั้นตอนของพิธีกรรมศพที่ละเอียดพอสมควร^{๑๔}

เรณู อรรถาเมศร์ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “คติชนวิทยา” กล่าวว่า ความเชื่อออกเป็น ๒ ระดับ คือ ๑. ระดับความเชื่อพื้นบ้าน และ ๒. ระดับความเชื่อในศาสนา โดยในส่วนของระดับความเชื่อพื้นบ้านนั้นมีการผสมผสานกัน ๒ กระแสได้แก่ ความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณของธรรมชาติ โดยเข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติมีจิตวิญญาณหรือมีผู้บังการอยู่เบื้องหลังธรรมชาติ จึงปฏิบัติต่อธรรมชาติเสมือนว่าธรรมชาติมีชีวิต คือ มีการบูชา อ้อนวอน ขอบคุณ และความเชื่อเรื่องผีวิญญาณ ซึ่งมีหลายประเภท ได้แก่ ความเชื่อในผีสายตระกูลคือ ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา ผีปู่ย่า และความเชื่อต่อผีอารักษ์เป็นลำดับแห่งความศรัทธาในลัทธิศาสนาที่ยิ่งใหญ่อันหนึ่ง สำหรับระดับความเชื่อในศาสนานั้นถูกอธิบายว่าเป็นความเชื่อที่มีเหตุผลมากขึ้นกว่าความเชื่อพื้นบ้านตามแนววิทยาศาสตร์ ซึ่งศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือก็ได้แก่ ศาสนาพุทธ^{๑๕}

วิทยา ศักยาภินันท์ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “ศาสนาฮินดู” ได้ศึกษาถึงประวัติและคำสอนในคัมภีร์พระเวท เทพเจ้า รูปแบบการดำเนินชีวิต พิธีกรรมและเทศกาลสำคัญ นิกรายต่างๆ รวมถึงองค์กรและบุคคลสำคัญของศาสนาฮินดู สรุปได้ว่าศาสนาฮินดูเป็นศาสนาเทวนิยม มีความเชื่อเรื่องพระเจ้าทรงสร้างจักรวาล มีเทพเจ้าหลายองค์ ที่สำคัญ คือ ตรีมูรติ ได้แก่ พระพรหมพระวิษณุ และพระศิวะ ทั้ง ๓ องค์นี้เป็น ๓ ลักษณะที่แสดงออกของสิ่งสูงสุดสิ่งหนึ่งที่เรียกว่าพรหมัน (Brahman) มีสภาพเป็นวิญญาณสากล มีภาวะนิรันดร์ ดำรงอยู่ด้วยตัวเอง ปราศจากรูปร่าง เป็น อสสาร ไม่เกิด ไม่ถูกสร้างโดยสิ่งอื่นใด ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดจบ จะแทรกซึมอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกสิ่งในจักรวาลมาจากพรหมันและที่สุดจะกลับไปสู่พรหมันอีก ศาสนาฮินดูไม่มีพิธีกรรมใดๆ เพื่อบูชาพรหมัน แต่เป็นเป้าหมายของการบำเพ็ญโยคะเพื่อบรรลุโมกษะ หรือเข้าสู่ภาวะหนึ่งเดียวกับพรหมัน ศาสนาฮินดูได้รับผลกระทบจากกระแสวัฒนธรรมตะวันตกในยุคล่าอาณานิคมจากอังกฤษ ทำให้ชาวฮินดูที่มีการศึกษาหันมาให้ความสนใจในแนวคิดเรื่องพรหมเพื่อให้เป็นศาสนาฮินดูบริสุทธิ์ที่เชื่อว่ามิอยู่พร้อมในคัมภีร์พระเวท จึงเกิดขบวนการและองค์กรต่างๆ^{๑๖}

^{๑๔} รองศาสตราจารย์ดุษณี ไชโยธา, **ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓.

^{๑๕} เรณู อรรถาเมศร์, **คติชนวิทยา**, (เชียงใหม่ : คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๘.

^{๑๖} วิทยา ศักยาภินันท์, **ศาสนาฮินดู**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐๑.

สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “ทรงเจ้าเข้าผี : วาทกรรมของลัทธิพิธี และวิกฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย” พบว่า ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมการโต้แย้งระหว่างพุทธศาสนากับไสยศาสตร์อำนาจรัฐกับเสรีภาพในการนับถือศาสนาของปัจเจกบุคคล และการคงอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกันของความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาที่แตกต่างกัน ซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาของปัจเจกบุคคลเหล่านี้ไม่มีส่วนใดเลยที่เป็นปฏิกิริยาขัดแย้งหรือตอบโต้กับพุทธศาสนาอย่างตรงไปตรงมาในทางตรงกันข้ามลัทธิพิธีเหล่านี้กลับประนีประนอมยึดเอาธรรมะของพุทธองค์ วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ และสัญลักษณ์ในการเคารพบูชาของพุทธศาสนามาเป็นหัวใจหลักของลัทธิพิธี เนื้อหาที่แตกต่างออกมาก็อาจจะได้แก่ การใช้ไสยศาสตร์และความเชื่อเรื่องผีวิญญาณเพื่อแก้ปัญหาทางโลกย์ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในลัทธิพิธี การผสมผสานเอาองค์เทพและบทสวดมาจากต่างศาสนา เช่น ฮินดูจีนหรือผีประจำถิ่นและที่สำคัญลัทธิพิธีเหล่านี้เป็นของชาวบ้านหรือของปัจเจกบุคคล ไม่ได้ขึ้นตรงต่อองค์กรทางศาสนาหรือหน่วยงานของรัฐแต่อย่างใด ลัทธิพิธีเหล่านี้ให้ความสำคัญต่อไสยศาสตร์และวิญญาณเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากลักษณะพื้นฐานของความเชื่อทางศาสนาของคนไทยที่ผสมผสานความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณแบบดั้งเดิมเข้ากับพุทธศาสนานิกายเถรวาทและลัทธิพราหมณ์ ซึ่งรัฐไทยรับเข้ามาภายหลัง ขณะเดียวกันการทรงเจ้าเข้าผีในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ทางจิตวิญญาณในสังคมไทยสมัยใหม่ก็สะท้อนให้เห็นถึงทวิลักษณ์ของระบบศาสนาด้วย กล่าวคือ ศาสนาของมนุษย์ทั่วโลกจะมีสองลักษณะที่เป็นส่วนของปรัชญาหรือคัมภีร์ควบคู่กับความเชื่อและพิธีกรรมที่ปรากฏอยู่ในวิถีปฏิบัติของคนในสังคม ในขณะที่ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์จะมีลักษณะเป็นทางการและยึดหลักการที่อ้างอิงคำสอนขององค์ศาสดาอย่างเคร่งครัด ศาสนาที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติของคนทั่วไปมักจะสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสาน การประยุกต์ใช้ การตีความหมายใหม่และการให้คำอธิบายที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม โลกทัศน์และสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของคนในสังคมแห่งหนึ่งในช่วงเวลาหนึ่ง^{๑๗}

เสรี พงศ์พิศ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “ไสยศาสตร์ในสังคมไทย” กล่าวว่า ความเชื่อนั้นถือเป็นบ่อเกิดของพลังชีวิตที่สำคัญที่สุดของคนโบราณความเชื่อเป็นบ่อเกิดของ “ความรู้” ที่สัมพันธ์กับชีวิตและจรรโลงชีวิตให้อยู่ในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติซึ่งกฎเกณฑ์นั้นก็คือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งของคนกับทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัว สิ่งเหล่านี้มีทั้งเป็นรูปธรรมและนามธรรม มีส่วนที่เห็น รู้สึก สัมผัสได้ด้วยหู ตา จมูก ลิ้น และมีส่วนที่สัมผัสได้ด้วยญาณที่ล้าลึกลงไปจากโสตประสาทอื่น ความรู้ของคนโบราณมี ๒ ลักษณะ ลักษณะแรก คือ รู้จากการสัมผัสและการคิดไตร่ตรอง ความรู้ชนิดนี้ไม่ต้องการความเชื่อ เช่น เห็นคนเดินมาก็รู้ว่าเป็นคน คนนั้นกล่าวทักทายก็รู้ว่าเป็นคนนั้น ไม่เคยไปอังกฤษก็รู้ว่าประเทศอังกฤษ ความรู้เช่นนี้จึงไม่ต่างไปจากสิ่งที่ศาสตร์สมัยใหม่กล่าวถึง แต่ความรู้ลักษณะที่สองนั้นมาจากความเชื่อเป็นสำคัญ เชื่อเพราะ “รู้สึก” แตกต่างไปจากการสัมผัสอื่นๆ ในลักษณะ “ปกติ” เชื่อ

^{๑๗} สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ, **ทรงเจ้าเข้าผี : วาทกรรมของลัทธิพิธีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙), หน้า ๓๓ - ๓๔

เพราะมีอะไรบางอย่างที่มากกว่านั้น และอะไรที่มากกว่านั้นเคยแสดงให้เห็นปรากฏในภาวะปกติแล้ว อย่างน้อยก็เท่าที่เล่าลือหรือบอกกล่าวสั่งสอนกันมา^{๑๘}

เสฐียรโกเศศ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน” กล่าวว่า ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทยมีลักษณะซ้อนทับกันอยู่ คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาต่างๆ ซ้อนอย่างรูปเจดีย์ คือ นับถือผีสางเทวดาเป็นพื้นฐานถัดขึ้นไปนับถือไสยศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู แล้วจึงนับถือพุทธศาสนา เป็นดั่งชั้นยอดของเจดีย์ ความเชื่อทั้งสามคตินี้นับถือคละเคล้ากันไป จะถืออย่างไหนมากหรือน้อยกว่ากัน ก็สุดแล้วแต่ชาติชั้นและการศึกษาของคนในหมู่ซึ่งมีไม่เท่าเทียมกัน ใครจะถือหนักไปทางไหน ถ้าไม่เป็นเครื่องเบียดเบียนหรือเดือดร้อนเสียหายแก่ตนหรือคนอื่นก็ถือไป ไม่มีใครว่าอะไร^{๑๙}

อานันท์ กาญจนพันธุ์และฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้เขียนหนังสือเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม” พบว่า ชาวล้านนาได้จัดความสัมพันธ์ทางสังคมพื้นฐานของการผสมผสานความเชื่อต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของอำนาจหลายอย่างที่สำคัญคือ ความเชื่อเรื่องบุญในพุทธศาสนาความศักดิ์สิทธิ์ในการนับถือผีไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ นอกจากนี้ก็มีพลังอำนาจที่เกิดจากการให้ความสำคัญกับการผลิตซ้ำหรือการสร้างต่อเนื่องให้กับสังคม ดังจะเห็นได้จากความคิดเรื่องความอุดมสมบูรณ์และการยังชีพ ซึ่งให้ความสำคัญกับสิ่งของอันเป็นที่มาของความงอกงาม เช่น หน่อกล้วย และสิ่งที่ให้พลังกับชีวิต เช่น ข้าว ไข่ไก่ เป็นต้น ซึ่งความเชื่อที่เป็นที่มาของอำนาจเหล่านี้ แม้ว่าจะมีลักษณะเฉพาะแยกออกมาแตกต่างจากความเชื่ออื่นๆ ได้ก็ตาม แต่ในบางปฏิบัติแล้วชาวล้านนาจะเชื่อมโยงความเชื่อต่างๆ เข้าด้วยกันเพื่อเสริมสร้างความหมาย และอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากแผนภูมิว่า การนับถือผีนั้นด้านหนึ่งจะผูกพันอย่างใกล้ชิดกับการผลิตซ้ำและอาวุธ อีกด้านหนึ่งก็จะเกี่ยวกับไสยศาสตร์และภูมิปัญญา ทว่าการนับถือผีค่อนข้างจะห่างไกลจากพุทธศาสนาในทางความคิดอยู่มาก แต่ก็สามารถผสมผสานกันบ้างในทางปฏิบัติ ซึ่งจะเห็นได้จากการมีพิธีอารักขาชีวิต (ผีเสื้อวัด) และการนำเอาหลักการบวชเป็นพระในพุทธศาสนาใช้เป็นหลักในการเปลี่ยนเป็นคนทรง เป็นต้น^{๒๐}

๑.๖.๒ งานวิจัยเกี่ยวข้อง

พระเจียรวิทย์ อุตตสนโต (โอชาวัฒน์) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของร่างทรง : กรณีศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร” ซึ่งจากผลการศึกษา พบว่าพิธีกรรมของร่างทรงมีการผสมผสานหลักศรัทธา โดยเป็นความเชื่อที่ไม่มีการพิสูจน์ไม่ต้องการเหตุผล หลักกรรม คือ เชื่อกันว่าทำสิ่งดีเพื่อที่จะได้สิ่งตอบแทนที่เป็นความดีงาม ทั้งในส่วนของขวัญและของขวัญที่เป็นนามธรรม และการบำเพ็ญบารมี คือการเสียสละในรูปแบบต่างๆ ของผู้ปฏิบัติตามคำแนะนำของร่างทรง ส่วนในด้านพิธีกรรมของร่างทรงนั้น มีการผสมผสานพิธีกรรมไหว้ครู

^{๑๘} เสรี พงศ์พิศ, “ไสยศาสตร์ในสังคมไทย”, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๓๑๔.

^{๑๙} เสฐียรโกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๒๕๓.

^{๒๐} อานันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์, พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม, (พะเยา : สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองพะเยา, ๒๕๔๑), หน้า ๔๑.

และการรับชั้นครู โดยใช้หลักความเชื่อในพระรัตนตรัย แต่มีความเชื่อทางไสยศาสตร์เข้ามาปะปนอยู่บ้าง^{๒๑}

พระมหาพุทธกร ปณฺญาสิริ (สังจรัตนพงค์) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สัทธาในพระพุทธศาสนา” ตามแนวกาลามสูตรเป็นการศึกษาเกี่ยวกับสัทธาในพระพุทธศาสนา โดยได้ความหมายจากประเภท บ่อเกิด หน้าที่และความสำคัญของสัทธา การศึกษาเกี่ยวกับสัทธาในกาลามสูตร และการศึกษาวิธีการประยุกต์ใช้สัทธาในกาลามสูตร เพื่อเป็นการนำแนวคิดดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติจริง เพื่อทำให้เกิดผลดีโดยแก้ปัญหาวิกฤตสัทธาในสังคม^{๒๒}

พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลินปราชญ์) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “หลักศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาท กับความเชื่อของเซนต์ออกัสติน” ว่าเป็นอย่างไร และมีลักษณะที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไรบ้าง “ศรัทธา” ในพระพุทธปรัชญาหมายถึง ความเชื่อมั่นในความดี เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลสนับสนุน ไม่ใช่เพียงอารมณ์แต่เพียงอย่างเดียว เป็นศรัทธาที่มีปัญญากำกับ ชักนำให้อยู่ในลักษณะที่เชื่อตามความเป็นจริง ส่วนศรัทธา (Faith) ของออกัสติน ก็มีความหมายเหมือนกับศรัทธาของชาวคริสต์ทั่วไป กล่าวคือมีเนื้อหาหลักที่สัมพันธ์อยู่กับเรื่องพระเจ้า หมายถึง การยึดติดของจิตใจกับความจริงเหนือธรรมชาติและการนอบน้อมของมนุษย์ที่ชื่นชมต่อพระเจ้า เป็นการมอบความเชื่อใจให้กับพระเจ้าจึงเป็นท่าทีถาวรที่มนุษย์เปิดใจยอมรับพระเจ้า โดยเหตุที่มั่นเป็นพระพรที่พระเจ้าทรงประทานให้แก่ทุกคน ศรัทธาในขอบเขตของออกัสตินจึงมี ๒ ประการคือ ๑) ศรัทธาพระเจ้า ๒) ศรัทธาในพระเจ้า^{๒๓}

พระมหาปรม โอภาโส (ทองคำ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน” กล่าวถึงความเชื่อของชาวไทยพุทธปัจจุบัน เกี่ยวกับความคิดความเชื่อเรื่องศาสนา ปรัชญา วัฒนธรรมประเพณี และการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อนำเสนอทฤษฎีความเชื่ออันเป็นการยืนยันถึงทัศนคติความเชื่อของชาวพุทธที่มีอยู่จริง ทั้งในแง่มุมมองของรูปธรรมและนามธรรม เพื่อได้เป็นแนวทางเรื่องของความคิดความเชื่อที่ถูกต้องให้แก่ชาวไทยพุทธ^{๒๔}

กุหลาบ กองประดิษฐ์ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อของชาวเพชรบูรณ์ที่มีต่อโบราณสถาน โบราณวัตถุในจังหวัดเพชรบูรณ์” พบว่า ความเชื่อจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ๑) ความเชื่อดั้งเดิม เป็นความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดเล่าต่อๆ กันมา ตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ และ ๒) ความเชื่อปัจจุบัน เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นทีหลังความเชื่อดั้งเดิม เป็นความเชื่อร่วมสมัยซึ่งยังคงมีการปฏิบัติตามความเชื่อนั้นอยู่ และจากการศึกษาความเชื่อของชาวเพชรบูรณ์ พบว่า มีผลต่อวิถีชีวิตของ

^{๒๑} พระเชียรวิทย์ อุตตสนโต (ไอชาวัฒน์), “การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของร่างทรง : กรณีศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ก.

^{๒๒} พระมหาพุทธกร ปณฺญาสิริ (สังจรัตนพงค์), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๒๓} พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลินปราชญ์), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนา ปรัชญาเถรวาทกับเซนต์ออกัสติน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

^{๒๔} พระมหาปรม โอภาโส (ทองคำ), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

ชาวบ้านแต่ละท้องถิ่น โดยเฉพาะด้านประกอบอาชีพ ครอบครัว และสุขภาพ ชาวบ้านที่นับถือ โบราณสถาน โบราณวัตถุใดก็จะทำพิธีบนบานขอพรต่อสถานหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น เมื่อประสบความสำเร็จก็มีการแก้บน เช่นสรวง จนกลายเป็นประเพณีสืบทอดกันต่อๆ มา^{๒๕}

นางชนาภรณ์ วงศ์โรจนภรณ์ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของ คำสอนเรื่องพรหมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย” ได้สรุปว่า พรหมในพระพุทธศาสนา เป็นบุคลาธิษฐานพรหม คือ เป็นเทวดาชั้นสูง และเป็นบุคคลที่มีคุณธรรมสูงยิ่ง รวมทั้งเป็น ธรรมาธิษฐานพรหม คือ การยกเอาธรรมมาแสดงเป็นพรหมหรือเป็นปฏิบัติไปสู่ความเป็นพรหม ทั้งนี้ พรหมมีบทบาทและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา มาแต่ครั้งพุทธกาล โดยพรหมได้ทำหน้าที่ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้แสดงธรรมที่ตรัสรู้ ซึ่งบทบาทต่างๆ ของพรหมนั้นได้แสดงให้เห็นถึง คุณธรรมของพรหม และยังมีบทบาทสำคัญ คือ ช่วยส่งเสริมให้พระโพธิสัตว์ตั้งสัจจอธิษฐานปรารถนา เป็นพระพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก นอกจากนี้พรหมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระพุทธเจ้าในฐานะที่พระพุทธองค์เคยเกิดเป็นพรหมหลายครั้ง และสัมพันธ์เกี่ยวข้องโดยอ้อม คือ ทรงมีเพื่อนหรือ บริวารที่เกิดเป็นพรหม ในสังคมไทยได้รับอิทธิพลของคำสอนเรื่องพรหมจากทั้งสองศาสนานับแต่มีการเผยแผ่ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนไทยโดยชาวอินเดียและพระสงฆ์ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๑ เกิดการผสมผสานของคำสอนเรื่องพรหมของทั้งสองศาสนา เป็นผลให้เกิดคำสอนเรื่องพรหมในลักษณะผสมขึ้น กล่าวคือ คำสอนเรื่องหลักพรหมวิหารมีปรากฏในทาง สังคม สถานภาพและลักษณะทางกายภาพของพรหมปรากฏในด้านความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม วรรณกรรม และงานศิลปกรรม^{๒๖}

นางศิระนันท์ รัตนสมจิตร ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “เซ็งเม้ง : ความหมาย พิธีกรรม และความเปลี่ยนแปลง ได้สรุปว่า พิธีกรรมเซ็งเม้ง เป็นพิธีกรรมที่สำคัญพิธีกรรมหนึ่งของชาวจีนที่ถือ ปฏิบัติกันมายาวนานกว่า ๓,๘๐๐ ปี เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ อันเป็นไปตามลัทธิ ขงจื้อ ที่เน้นเรื่องความกตัญญูเป็นสำคัญ และความเชื่อในอำนาจของผู้ที่ตาย โดยในแง่ที่จะเป็นการ สืบต่อและให้ความสำคัญแก่สถาบันครอบครัวด้วยคติที่ว่าเมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ก็เลี้ยงดูท่าน เมื่อท่านตายไปแล้วก็ให้ทำพิธีกรรมฝังศพตามประเพณี จากนั้นก็เซ่นไหว้บรรพบุรุษในโอกาสและ เทศกาลต่างๆ การสืบเนื่องในการปฏิบัติเช่นไหว้บูชาเป็นหัวใจหลักที่เน้นและเป็นสิ่งสำคัญมาก สำหรับ “เซ็งเม้ง” โดยจะทำการเซ่นไหว้บรรพบุรุษทั้งที่บ้านเหมือนเช่นวันสำคัญอื่นๆ อย่างวัน ตรุษจีน วันสารทจีน และที่สุสานในช่วงเดือน ๒ ของจีนตามจันทรคติ ซึ่งกำหนดใน ๑๕ วันแรกของ เดือน ซึ่งเป็นหน้าที่ของบุตรหลานที่จะต้องยกครอบครัวเดินทางไปยังฮวงจุ้ย ที่ได้บรรจุศพบรรพบุรุษ เพื่อทำความเคารพเซ่นไหว้ และถือเป็นโอกาสอันดีที่บรรดาสมาชิกในครอบครัวที่แยกย้ายกันอยู่ได้มา พบปะกัน นับเป็นพิธีกรรมในระดับครอบครัวและเครือญาติที่นับถือกันเท่ากันเพราะเป็นการรวมพื น้องทั้งหมดเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ซึ่งการบูชาจะแบ่งเป็น ๒ ประเภทด้วยกันคือ การ

^{๒๕} กุหลาบ กองประดิษฐ์, “ความเชื่อของชาวเพชรบูรณ์ที่มีต่อโบราณสถาน โบราณวัตถุในจังหวัด เพชรบูรณ์”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๒๖} นางชนาภรณ์ วงศ์โรจนภรณ์, “การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของคำสอนเรื่องพรหมในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า บทคัดย่อ.

บูชาบรรพบุรุษที่ใกล้ชิดภายในครอบครัวอันได้แก่ บิดา มารดา ปู่ ย่า ทวด และมักจะนับถือบูชาไม่เกิน 4 ชั่วอายุคนที่นับถัดจากรุ่นชั่วอายุของตน และการบูชาบรรพบุรุษซึ่งเป็นญาติห่างๆ ภายในแซ่หรือสายวงศ์ตระกูลของตน อีกทั้งในขั้นตอนการไหว้ยังมีการถือระบบอาวุโสในการเริ่มต้นว่าใครจะเป็นประธาน และลำดับในการไหว้เป็นสำคัญเช่นกัน^{๒๗}

นางสาวกิตติยา อุทวิ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อและคุณค่าของการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาสาริตในล้านนา” ได้สรุปว่า เมื่อพระพุทธรูปศาสนาเข้ามาประดิษฐานในผืนแผ่นดินล้านนาก็ได้นำพาความเชื่อความศรัทธาและหลักธรรมคำสอนในพระพุทธรูปศาสนามาผสมผสานกับความเชื่อและภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมของท้องถิ่น ก่อเกิดวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนจารีตประเพณีที่คงความงดงามและเป็นเอกลักษณ์ ของล้านนาจนเป็นที่ยอมรับของมหาชน การสร้างพระพุทธรูปปฏิมาในล้านนาเป็นผลของการยอมรับนับถือในพระพุทธรูปศาสนาและหลักความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธรูปองค์เป็นสำคัญยังผลให้เกิด พิธีกรรม ที่เป็นวิถีปฏิบัติทั้งพุทธพิธี ผสมผสานกับพราหมณ์พิธีและความเชื่ออันเป็นพื้นฐานดั้งเดิม ก่อเกิดรูปแบบของพิธีกรรมเฉพาะถิ่นขึ้นเพื่อยังประโยชน์ในการสร้างอุปนิสัยให้พุทธศาสนิกชนมั่นคงในพระพุทธรูปศาสนา ศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน และตอบสนองศรัทธาความเชื่อในอานิสงส์แห่งทานบารมี เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ และเป็นเกาะกำบังทางแห่งอกุศลมูลทั้งหลาย ยังผลให้สังคมสงบสุข ร่มเย็น พุทธศาสนิกชนเห็นธรรมจนสามารถรังสรรค์งานพุทธศิลป์ที่วิจิตรพิสดาร จนเป็นที่ยอมรับของสากลส่งอิทธิพลต่องานศิลปะในสาขาอื่น ๆ อันประกอบด้วยงานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม นาฏกรรม และวรรณกรรม^{๒๘}

ศิริชัย ทรวงแสง ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์กับพฤติกรรม การดำเนินธุรกิจ : กรณีศึกษากลุ่มนักธุรกิจของหอการค้าจังหวัดเชียงใหม่” พบว่า นักธุรกิจหอการค้าจังหวัดเชียงใหม่ส่วนใหญ่ มีความเชื่อในโหราศาสตร์ในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย ๒.๓๕ และมีพฤติกรรมการใช้โหราศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย ๑.๙๑ ความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะส่วนบุคคลกับความเชื่อทางโหราศาสตร์ พบว่า ปัจจัยด้านเพศ อายุสถานภาพสมรส ระดับการศึกษา ความเชื่อทางศาสนา และลักษณะธุรกิจไม่มีความสัมพันธ์กับลักษณะระดับความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะส่วนบุคคลกับลักษณะพฤติกรรมการใช้โหราศาสตร์เพื่อดำเนินธุรกิจ ซึ่งพบว่า ปัจจัยด้านเพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา ความเชื่อทางศาสนา และลักษณะธุรกิจไม่มีความสัมพันธ์กับลักษณะทางพฤติกรรมในการดำเนินธุรกิจอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อกับลักษณะพฤติกรรมการใช้โหราศาสตร์ในการดำเนินธุรกิจมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ ๐.๐๕ โดยมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ ๐.๐๕ แสดงว่ามีความสัมพันธ์ระดับสูงและอยู่ในทิศทางบวก ซึ่งหมายความว่า ผู้ที่มีระดับความเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์สูงมากเท่าใดย่อมทำให้เขามีลักษณะพฤติกรรมการใช้โหราศาสตร์เพื่อการดำเนินธุรกิจมากตามลำดับ เรียงตามลำดับความสัมพันธ์น้อยไปหามากได้ดังนี้ การกำหนดนโยบาย การบริหาร

^{๒๗} นางศิริระนันท์ รัตนสมจิตร, “เชิงเม็ง : ความหมาย พิธีกรรม และความเปลี่ยนแปลง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า บทคัดย่อ.

^{๒๘} นางสาวกิตติยา อุทวิ, “ความเชื่อและคุณค่าของการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาสาริตในล้านนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า บทคัดย่อ.

การตลาด การบริหารงานบุคคล การตัดสินใจในการลงทุน การวางแผนในการดำเนินธุรกิจ และการ จัดหาทรัพยากร^{๒๙}

วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ ได้เขียนวิทยานิพนธ์ เรื่อง “คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ.๑๗๒๖ - พ.ศ.๒๐๐๖” ผลการศึกษาพบว่า คนเผ่าไทอพยพมาสู่ลุ่มแม่น้ำปิง ยม น่านในช่วงต้น คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ พวกเขามีระบบความเชื่อเรื่องพลังเหนือธรรมชาติซึ่งสถิต ณ ภูเขาแม่น้ำ ท้องฟ้า แผ่นดิน ป่าเขา และความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ จารึกสมัยสุโขทัยแสดงให้เห็นคติความเชื่อดั้งเดิมดำรง อยู่ แม้ว่าคนในสังคมสุโขทัยนับถือศาสนาพุทธ การผสมผสานความเชื่อในราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นไป อย่างราบรื่น ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์มีระบบความเชื่อที่ซับซ้อนนำมาใช้เพื่อสนับสนุนสิทธิ ธรรมทางการเมืองและทิวภาวะของกษัตริย์ ความเชื่อเหล่านี้ไม่ขัดแย้งกับมาตรฐานจริยธรรมและ จาริตประเพณีของผู้คนในสังคม ความสำเร็จของการผสมผสานคติความเชื่อสมัยสุโขทัย แสดงออกมา ในรูปของศิลปกรรม ข้อความในจารึก และกวีศิลป์ในการปกครอง^{๓๐}

วัฒน์ศักดิ์ ไชยกุล ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการทำ ปราสาทศพในเชียงใหม่” สรุปความได้ว่า จากการค้นหา ไม่สามารถค้นพบและระบุได้แน่นอนว่า เริ่มทำขึ้นเมื่อใด ดังคำบอกเล่าของอภิธาน สมใจ ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ หรือเชี่ยวชาญเกี่ยวกับปราสาทศพ กล่าวว่าการทำปราสาทศพนั้น ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่าเริ่มทำขึ้นเมื่อใด แต่มีหลักฐานเก่าที่กล่าวถึง วิมานพิมาน หรือบุษบก เป็นต้นแบบของปราสาทศพในปัจจุบัน ซึ่งมีขึ้นในสมัยราชวงศ์มังรายครอง เมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพิธีปราสาทศพของพระยาวิสุทธิราชาเทวีผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ต่อมาเมื่อ ระบบการปกครอง ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมทางสังคมเปลี่ยนไป จึงมีการนำวิมาน พิมาน หรือบุษบก มาใช้ในพิธีกรรมของภิกษุและเจ้านาย ซึ่งเรียกว่า “ปราสาท” และต่อมาเมื่อ แพร่หลายไปสู่ชาวบ้านสามัญจึงเรียกว่า “ปราสาทศพ” และจากคำบอกเล่าจากผู้ประกอบอาชีพการ ทำปราสาทศพในทุกอำเภอ กล่าวในลักษณะคล้ายคลึงกันว่า การทำปราสาทศพนั้นมีการทำมานาน แล้ว กว่า ๕๐-๖๐ ปีแล้ว โดยเริ่มมาเห็นการทำสำหรับพระสงฆ์ ต่อมาจึงทำสำหรับเจ้านายชั้นสูง คหบดี ผู้มีฐานะและแพร่หลายในกลุ่มคนทั่วไป โดยเฉพาะคนเมืองหรือคนพื้นเมืองชาวเชียงใหม่ดังที่ ได้เห็นในปัจจุบัน^{๓๑}

สถาพร เจริญกมลเกียรติ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อทางศาสนาของคนไทย เชื่อสายจีน: กรณีศึกษาวัดมิ่งกรกมลาลาวาส” พบว่า ความเชื่อทางศาสนาของคนไทยเชื่อสายจีนเป็น ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า สามารถให้คุณและโทษได้ และ

^{๒๙} ศิริชัย ทรวงแสง, “ความเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์กับพฤติกรรมการดำเนินธุรกิจ : กรณีศึกษากลุ่ม นักธุรกิจของหอการค้าจังหวัดเชียงใหม่”, *การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๘), หน้า บทคัดย่อ.

^{๓๐} วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ, “คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ.๑๗๒๖ - พ.ศ.๒๐๐๖”, *รายงานค้นคว้าอิสระอักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๙.

^{๓๑} ววัฒน์ศักดิ์ ไชยกุล. “บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการทำปราสาทศพในเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

การกราบไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของคนไทยเชื้อสายจีนส่วนใหญ่ก็เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ชีวิตทั้งของตนเองและครอบครัวเป็นหลัก^{๓๒}

สุขชัย กาญจนถนอม ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุขามแก่น จังหวัดขอนแก่น” พบว่า ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระธาตุขามแก่น เป็นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผสมผสานกับความเชื่อในลัทธิพราหมณ์ และฮินดู และมีความเชื่อของคนอีสาน เช่น ความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดา ความเชื่อต่างๆ เหล่านี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เช่น งานบุญฮินดูเป็นงานบุญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แต่มีพราหมณ์พื้นบ้านเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมร่วมด้วย มีเครื่องสักการะแด่องค์พระธาตุ ซึ่งเชื่อว่ามีดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ บุคคลสามารถบนบานได้และต้องมีการแก้บน โดยการถวายสิ่งของที่ได้นบนบานไว้ รวมทั้งชั้น ๘ ชั้น ๙ เพื่อบูชาครุฑที่สิงสถิตอยู่ในองค์พระธาตุ แม้ชาวบ้านจะเชื่อว่าเมืองพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ แต่ก็ยังใช้คำว่าครุฑหรือหลวงปู่เหมือนที่เคยเรียกขานกันมา^{๓๓}

นางสาวฝนวันจันทร์ ศรีจันทร์ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของคนในเมืองประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์พิมาย” ได้กล่าวไว้ว่า วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลง “อัตลักษณ์” ของคนที่อาศัยอยู่ในเมืองประวัติศาสตร์ โดยอาศัยกรณีศึกษาจากโครงการเมืองประวัติศาสตร์พิมาย โดยพิจารณาจากความเปลี่ยนแปลงของคนที่ยามตนเองว่า “คนพิมาย” อันเนื่องมาจากการจัดการของคนส่วนกลางในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานในเขตเมืองประวัติศาสตร์ รวมทั้งความสำคัญของโบราณสถานในท้องถิ่นที่มีต่อประวัติศาสตร์รัฐ และนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้เมืองพิมายได้เปลี่ยนแปลงสถานะเป็นเมืองที่มีความสำคัญในการท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงสถานะของเมืองพิมายไปสู่การเป็นเมืองประวัติ ทำให้หน่วยงานของรัฐเข้ามาจัดการและควบคุมเมืองเพื่อรองรับการท่องเที่ยว และเพื่อเป็นการแสดงถึงอารยธรรมที่มีมาในอดีต ได้ส่งผลดีต่อคนในพื้นที่ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสภาพทางสังคม แต่มนอีกทางหนึ่ง คนพิมายได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนี้เห็นได้ชัด โดยเฉพาะได้ทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่คนพิมายมีส่วนร่วมกัน เช่น ตำนาน เรื่องเล่า และความทรงจำที่มี ต่อภูมิลำเนาได้เปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องมาจากประวัติศาสตร์โบราณคดีของรัฐ ได้สร้างความหมายใหม่ให้กับปราสาทหินพิมาย เมื่อคนในท้องถิ่นได้นำเอาประวัติศาสตร์รัฐมาผ่านการตีความตามวิถีคิดแบบท้องถิ่นได้ก่อให้เกิดระบบความเชื่อและพิธีกรรมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ เป็นการสร้างความหมายที่แตกต่างออกไปจากวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งส่วนกลางเป็นผู้สร้างให้ ก่อให้เกิดสำนึกในอัตลักษณ์ของท้องถิ่นชุดใหม่ที่มีการผสมผสานระหว่างแนวคิดจากส่วนกลางและภูมิปัญญาในท้องถิ่น^{๓๔}

^{๓๒} สถาพร เจริญกมลเกียรติ, “ความเชื่อทางศาสนาของคนไทยเชื้อสายจีน : กรณีศึกษาวัดมิ่งกรกมลาราวาส”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

^{๓๓} สุขชัย กาญจนถนอม, “ความเชื่อเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุขามแก่น จังหวัดขอนแก่น”, ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๔๙), หน้า ๖.

^{๓๔} นางสาวฝนวันจันทร์ ศรีจันทร์, การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของคนในเมืองประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์พิมาย, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : วิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ

นางสาวศศิธร จันทร์ใบ ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาคติการออกแบบปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา” ได้กล่าวว่า การศึกษาคติการออกแบบปราสาทหินพิมายนี้ แม้จะสามารถชี้ได้ว่า ความพยายามในการจำลองจักรวาลมาไว้บนโลกมนุษย์ที่ปราสาทหินพิมายนี้ นับเป็นความสามารถสถาปนิกในการออกแบบจักรวาลจำลองด้วยการใช้ระบบสัญลักษณ์ที่ซ้อนทับกันหลายระบบ ทั้งโดยการวางทิศทางของปราสาทให้เปรียบเสมือนเป็นกงล้อแห่งจักรวาล หรือการวางแผนผังปราสาทให้เป็นจักรวาลส่วนย่อยหรือจุลจักรวาลหนึ่ง หรือวางผังองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงคติจักรวาลในพุทธศาสนา ตลอดจนการเลือกทำเล ที่ตั้งที่เหมาะสมแก่การนมัสการจักรวาลขึ้นบนโลกมนุษย์สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องย้ำให้คำนึงถึงจุดประสงค์ของการสร้างปราสาทหินพิมายขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของจักรวาลทั้งสิ้น^{๓๕}

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้เขียนบทความเรื่อง “ทำไมปราสาทหินพิมายจึงหันหน้าไปทางทิศใต้” กล่าวว่า การที่ปราสาทหินพิมายหันไปทางทิศใต้ก็สืบเนื่องมาจากอุดมคติพุทธศาสนามหายานตามมหาปริณิพพานสูตรที่ถือว่าทิศใต้ เป็นทิศแห่งการมีชีวิต และทิศเหนือเป็นทิศแห่งความตาย อีกทั้งพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่เป็นที่นับถือกันมากในพุทธศาสนามหายานทรงประทับอยู่เกาะกลางทะเลทางทิศใต้ของประเทศอินเดียที่เรียกว่า ภูเขาโปตละ ประกอบกับการชดเชยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่ประดิษฐานทางทิศใต้ของเมืองพิมาย ทำให้พิเศษเชื่อว่าคติดังกล่าวนี้เป็นมูลฐานในการอธิบายเกี่ยวกับทิศทางของปราสาทหินพิมายได้อย่างเหมาะสม^{๓๖}

จากการทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องไม่ปรากฏพบเอกสารและรายงานวิจัยในเรื่องที่จะศึกษาประวัติ ความเป็นมาของปราสาทหินพิมาย เพื่อจะนำมาวิเคราะห์แบบเจาะลงไปทางด้านความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย อีกทั้งยังพบว่ามีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอต่องานวิจัยนี้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาการวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลของการวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมายในเอกสาร ปฐมภูมิ และทุติยภูมิ ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

- ๑.๗.๑ ศีลศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย ในประเด็นนี้ คือ
 - ก.ประวัติ ความเป็นมาของปราสาทหินพิมาย
 - ข.พื้นที่ของปราสาท
 - ค.รูปทรงของปราสาท
 - ง.ศิลปกรรมที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

^{๓๕} นางสาวศศิธร จันทร์ใบ, “ศึกษาคติการออกแบบปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : วิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๙๒.

^{๓๖} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ทำไมปราสาทหินพิมายจึงหันหน้าไปทางทิศใต้, (บทความวิชาการ), (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

๑.๗.๒ สํารวจ สืบค้น ศึกษา และวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย ในประเด็นนี้ คือ

ก.แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ข.วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

๑.๗.๓ สรุปผลการศึกษา และตรวจสอบความถูกต้อง

๑.๗.๔ เขียนรายงานวิจัยพรรณวิเคราะห์ และจัดทำเป็นรูปเล่มนำเสนอ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหิน

พิมาย

บทที่ ๒

ศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย

ในบทนี้ ผู้วิจัยเสนอเนื้อหาสาระศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย โดยได้วางกรอบการศึกษาไว้ ดังนี้ (๑) ประวัติความเป็นมาของปราสาทหินพิมาย (๒) พื้นที่ของปราสาทหินพิมาย (๓) รูปทรงที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย (๔) ศิลปกรรมที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย ดังมีประเด็นต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของปราสาทหินพิมาย

ประวัติความเป็นมาของปราสาทหินพิมายตามแนวคิดเป็นการสร้างด้วยคติทางพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่มีอิทธิพลเข้ามาสู่ดินแดนของขอม พระพุทธศาสนาวัชรยานเริ่มปรากฏในเขมรตั้งแต่สมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ. ๑๔๗๔ - ๑๕๑๑ หรือ ค.ศ. ๙๓๕ - ๙๖๘) เพราะจารึกเบ็ญเจียนได้กล่าวถึงพระอวโลกิเตศวรและนางปรัชญาปารมิตา ผู้ประทานกำเนิดพระชินพุทธะและธาตุทั้ง ๕ ในไตรโลก^๑ นอกจากนี้จารึกบ้านสับบาก อำเภอบึงสามพัน จังหวัดนครราชสีมา ใน พ.ศ. ๑๖๐๙ (ค.ศ. ๑๐๖๖) ได้กล่าวถึงพระปาณจสุต ซึ่งคือ พระชินพุทธะในลัทธิวัชรยาน และยังกล่าวถึงคัมภีร์ศรีสมาจะ^๒ ซึ่งเป็นชื่อย่อของคัมภีร์ศรีคฤหยาสมัจฉานตระ (การสนทนาที่เป็นความลับ) เป็นคัมภีร์ที่เก่าที่สุดของพระพุทธเจ้าพระนามว่า สรวร-ตถาคต-กาย-วาก-จิตต์ ประทานให้พุทธสมาคม และเป็นต้นตำรับของวัชรยาน ทั้งยังเป็น ๑ ใน ๙ คัมภีร์หลักของเนปาล

จารึกทั้งสองหลักแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาวัชรยานได้มีการวางรากฐานในอารยธรรมเขมรมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐) และคงแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในที่ราบสูงโคราชช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑) จากนั้นก็เจริญรุ่งเรืองที่สุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยมีศูนย์การของลัทธิวัชรยานในประเทศที่เมืองพิมาย และมีปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานที่สำคัญในลัทธินี้

พิมายปรากฏเป็นชื่อเมืองในศิลาจารึกพบในประเทศกัมพูชาหลายแห่ง แม้รูปคำจะไม่ตรงกันทีเดียวนัก แต่เป็นที่เชื่อกันว่า น่าจะหมายถึง เมืองพิมาย อันเป็นที่ตั้งของปราสาทหินพิมาย โดยเรียก เมือง วิมาย หรือ วิมายะปุระ โดยเฉพาะข้อความในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างที่พักคนเดินทาง จากราชธานีมาเมืองพิมาย รวม ๑๗ แห่ง แสดงถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างเมืองพิมายกับเมืองพระนครหลวงของอาณาจักรเขมร และแสดงว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญไม่น้อย

^๑ Les Cambodian Inscription vol.5, editees et traduitees par G. Coedes , 99-101

^๒ Ibid, 12.

ศิลาจารึกนับเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่สามารถบอกเล่าเรื่องราวในอดีตได้เป็นอย่างดีผ่านตัวอักษรโบราณตามที่ผู้จารึกต้องการให้ผู้อ่านรับทราบ ในกรณีของเมืองพิมายนั้น ซึ่งจารึกที่พบในปราสาทหินพิมาย ๗ หลัก ดังนี้

๑.จารึกปราสาทหินพิมาย ๑^ก จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จารึกบนแท่งหินทรายสีเหลือง จำนวน ๑ ด้าน ๗ บรรทัด กว้าง ๕๗ เซนติเมตร สูง ๔๐ เซนติเมตร หนา ๑๒ เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพบส่วนใดของปราสาท อยู่ในสภาพชำรุดมาก เนื้อหินส่วนใหญ่หักหายไป ทำให้ไม่สามารถอ่านได้อย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม อาจารย์ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ก็ได้สรุปเนื้อหาไว้ในบทความเรื่องจารึกปราสาทหินพิมาย ซึ่งจัดพิมพ์รวมในหนังสืออุทยานประวัติศาสตร์พิมายว่า มีการกล่าวถึงนามศรีเศวรวรมันเป็นผู้ใหญ่ และนามของมุนีราทศมะ ผู้มั่นคงด้วยศรัทธา^ข

๒.จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร จารึกเมื่อ พุทธศักราช ๑๕๘๙ บนใบเสมาหินทราย สภาพชำรุด เหลือเพียงบางส่วนของปรากฏข้อความทั้งสองด้าน ด้านที่ ๑ มี ๘ บรรทัด และด้านที่ ๒ มี ๗ บรรทัด พบจากการขุดแต่งปราสาทประธาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ มีเนื้อความกล่าวถึง การอุทิศสิ่งของเป็นพุทธบูชาแด่รูปเคารพในพุทธศาสนาหายาน ๒ องค์ พระพุทธเจ้ามี ๔ พักตร์ และพระพุทธเจ้าผู้ยืนอยู่บนดอกบัว นอกจากนี้ยังปรากฏพระนามของกษัตริย์เขมร คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ซึ่งครองราชย์อยู่ในช่วงเวลาประมาณ พ.ศ.๑๕๔๕ - ๑๕๙๓ อีกด้วย^ค ขนาดศิลารูปใบเสมา กว้าง ๒๓ เซนติเมตร สูง ๑๘ เซนติเมตร หนา ๕.๕ เซนติเมตร พบที่มุมตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน

๓.จารึกปราสาทหินพิมาย ๓^ด จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาเขมร พุทธศักราช ๑๖๕๕ จารึกอยู่บนกรอบประตูซุ้มระเบียงคตด้านหน้าทิศใต้ จำนวน ๑ ด้าน ๒๕ บรรทัด มีข้อความกล่าวถึง มหาศักราช ๑๐๓๐ (พ.ศ. ๑๖๕๑) พระกมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิบตีวรมะ แห่งเมืองโฉกวะกุล ได้สร้างกรมเตงชคตเสนาบดีไตรโลกยวิชัย ซึ่งเป็นเสนาบดีแห่งกมรเตงชคตพิมาย ได้ถวายข้าพระพร้อมทั้งจัดสรรที่ดินให้อยู่อาศัย ชุดสระพัง และปักเขตแดนในที่ดินเหล่านั้นให้ด้วย เมื่อครบรอบ ๑ ปี ในพุทธศักราช ๑๖๕๒ ได้จัดให้มีการฉลองและออกนามศาสนสถานแห่งนี้ว่า ศรีวิเรนทราศรม ได้ถวายข้าพระเพิ่มและกำหนดให้คนของกมรเตงอัญเสนาบดีไตรโลกยวิชัย จัดแบ่งหน้าที่กันคอยดูแลรักษาศรีวิเรนทราศรมนี้ และในปีนั้นเอง กมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิบตีวรมะก็ได้จัดสิ่งของและข้าทาสดูแลศรีวิเรนทราศรม โดยแบ่งคนออกเป็น ๒ ชุด ทำหน้าที่ในปักข์(รอบ ๑๕ วัน)ข้างขึ้นหนึ่งชุด และปักข์ข้างแรมหนึ่งชุดหมุนเวียนกันไป ผลบุญที่ได้กระทำทั้งนี้อุทิศถวายแด่พระบาทสมเด็จพระอัญศรีธรณินท

^ก กองสมุดแห่งชาติ, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๗๒-๗๓.

^ข กรมศิลปากร, **อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์สมพันธ์จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๘๑

^ค อ่างแล้ว.

^ด กองสมุดแห่งชาติ, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๓๔ - ๔๐.

รวบรวมทေး ต่อมา มหาศักราช ๑๐๓๔ (พ.ศ.๑๖๕๕) เติงตวนประสาน บุตรพระกมรเตงอัญศรีวีเรนท
ราชิบัติวรมะแห่งเมืองโฉกวะกุล ก็ได้ถวายสิ่งของและข้าพระแด่กมรเตงชคตวิมายอีกด้วย

๔.จารึกปราสาทหินพิมาย ๔ จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาเขมร อายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๗ จารึกบนฐานประติมากรรมหิน ซึ่งพบจากการขุดแต่ง พบที่ระเบียงคตด้านใต้ซีก
ตะวันออกของปราสาทหินพิมาย เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๗ มีข้อความเพียงบรรทัดเดียว อ่านและแปลความได้
ว่า “ศรีวีเรนทราชิบัติวรมะ เมืองโฉกวะกุลสถาบกมรเตงชคตเสนาบตี” เป็นจารึกฐาน
ประติมากรรม^๗

๕.จารึกปราสาทหินพิมาย ๕^๘ จารึกด้วยอักษรขอมโบราณภาษาบาลี อายุราว พุทธ
ศตวรรษที่ ๑๗ อยู่ในสภาพชำรุด เหลือเพียงเศษหินผิวน้ำที่จารึกข้อความไว้เพียง ๕ บรรทัด ไม่
ทราบตำแหน่งที่พบที่แน่ชัด และอ่านจับใจความได้เพียง ข้อความว่า “...ได้แล้วกระทำแล้ว”... จารึก
หลักนี้จะต้องพิจารณาให้รอบคอบ เนื่องจากในทะเบียนจารึกระบุว่า เป็นภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่ใช้
บันทึกข้อความเฉพาะของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและกำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗
อันเป็นช่วงเวลาที่เมืองพิมายทั่วไปปรากฏหลักฐานการนับถือพระพุทธศาสนา จารึกนี้มีกว้าง ๑๕
เซนติเมตร ยาว ๓๒ เซนติเมตร

๖.จารึกปราสาทหินพิมาย ๖ จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาเขมร อายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๗ ทำจากหินทราย สภาพแตกชำรุดเป็น ๕ ชิ้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพบส่วนใดของ
ปราสาท^๙

๗.จารึกเมืองพิมาย^{๑๐} จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่
๑๘ จารึกลงบนแผ่นหินทรายเนื้อละเอียดทรงระโงม ๔ ด้าน แต่อยู่ในสภาพชำรุดผิวน้ำหลุดร่อน
ไปมาก โดยเฉพาะด้านที่ ๒ ทำให้ไม่สามารถอ่านได้ ข้อความที่จารึกปรากฏอยู่บนพื้นผิวทั้ง ๔ ด้าน
ด้านที่ ๑ มี ๒๔ บรรทัด ด้านที่ ๒ มี ๒๘ บรรทัด แต่ชำรุดอ่านไม่ได้ ด้านที่ ๓ มี ๒๖ บรรทัด ด้านที่ ๔
มี ๒๖ บรรทัด จารึกหลักนี้ปรากฏในเอกสารของหอจดหมายเหตุแห่งชาติว่า ได้มาจากเมืองพิมาย แต่
ไม่ทราบว่าได้จากโบราณสถานหลังใด และเมื่อใด แต่มีข้อความใกล้เคียงกับจารึกโอโรคยาตาลในสมัย
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ หลักอื่น ๆ ที่พบในประเทศไทย เช่น จารึกวัดภูบ้านหนองบัว จังหวัดชัยภูมิ
จารึกด่านประคำ จังหวัดบุรีรัมย์ จารึกตาเมื่อนโต๊ด จังหวัดสุรินทร์ ๒ และจารึกปราสาทจังหวัด
สุรินทร์ ที่กล่าวถึงการประกาศเรื่องการสร้างโรงพยาบาลให้เป็นสถานที่รักษาโรคต่าง ๆ มีการบริจาค
วัสดุอุปกรณ์ การรักษาโรคพร้อมทั้งเจ้าหน้าที่ไว้ประจำสถานพยาบาล เพื่อดูแลกิจการ สร้างรูปพระ
โภษะชยคุรุพุทธเจ้าขึ้นไว้ประจำสถานพยาบาลนั้นเพื่อให้ความคุ้มครองรักษาโรคภัยทั้งปวงให้หมดสิ้น
ไป

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙- ๖๑.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒ - ๖๔

^๙ นางสาวศศิธร จันตรีใบ, “ การศึกษาคติการออกแบบปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัด
นครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕),
หน้า ๑๘.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๒ - ๒๑๔.

อย่างไรก็ดี การค้นพบโบราณสถานกุฎิภาซี บริเวณนอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ซึ่งมีลักษณะการวางผังและลักษณะอาคารเช่นเดียวกับบ่อโรคยาศาลแห่งอื่น ๆ ก็ทำให้เชื่อได้ว่า ณ บริเวณเมืองพิมายจะต้องมีสถานพยาบาลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สร้างไว้เป็นสถานที่รักษาประชาชนให้พ้นจากโรคภัยเช่นเดียวกัน

จารึกที่มีข้อความพอที่จะศึกษาได้ คือ จารึกปราสาทหินพิมาย ๒ จารึกปราสาทหินพิมาย ๓ และจารึกปราสาทหินพิมาย ๔ โดยเนื้อหาสาระของจารึกมีประเด็นที่สำคัญ คือ

๑. การบูชาและถวายแด่พระพุทธรูป

๒. การกล่าวสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๕๓/ค.ศ. ๑๐๐๒-๑๐๕๐)

๓. การทำนุบำรุงศาสนาสถานโดยการสร้างรูปเคารพ การทำพิธีต่าง ๆ และการถวายที่ดินข้าทาส สิ่งของแก่ศาสนาเพื่ออุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษ

๔. การสร้างเมืองและศาสนสถาน

จารึกปราสาทหินพิมายที่ ๒ มรการกล่าว มหาศักราช ๙๕๘ เทียบได้กับพ.ศ. ๑๕๗๙ (ค.ศ. ๑๐๓๖) และพระนาม “ศรีสุริยวรมะ” ซึ่งหมายถึง พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทำให้นักวิชาการมีความเห็นว่า ปราสาทหินพิมายคงจะสร้างขึ้นในสมัยนี้

อย่างไรก็ตาม จารึกปราสาทหินพิมายที่ ๓ ซึ่งเป็นจารึกที่ติดกับศาสนสถานได้กล่าวถึง มหาศักราช ๑๐๓๐ หรือ พ.ศ. ๑๖๕๑ (ค.ศ. ๑๑๐๘) ซึ่งตรงกับรัชกาลพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๖๕๖ หรือ ค.ศ. ๑๑๐๗-๑๑๑๓) ได้แสดงให้เห็นว่าปี พ.ศ. ๑๖๕๑ ต้องมีศาสนสถานปราสาทหินพิมายอยู่แล้ว เพราะรูปเคารพกมรเตงชคตวิมาเย ซึ่งเป็นประธานของปราสาทหินพิมายแล้ว โดยนักวิชาการแสดงความเห็นว่ากมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิปไตยวรมะนั้น น่าจะหมายถึง เจ้าเมืองขุนนางของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ ที่ครองเมืองพิมายอยู่ในขณะนั้น เพราะชื่อศรีวิเรนทราธิปไตยวรมะเป็นชื่อตามปราสาทหินพิมายที่ปรากฏในจารึก คือ ศรีเรนทราศรม ซึ่งหมายถึง อาศรมของศรีวิเรนทราบดี ได้แสดงให้เห็นว่า กมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิปไตยวรมะ ต่อมาก็ได้เป็นพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒

นอกจากนี้ ในตอนท้ายจารึกปราสาทหินพิมายที่ ๓ ยังได้กล่าวถึงศักราช ๑๐๓๑ กมรเตงศรีวิรวรมะได้ถวายของและข้าพระแต่กมรเตงชคตเสนายบตีไตรโลกวิชัย เพื่อถวายผลนั้นแด่พระบาทกมรเตงอัญศรีธรณินทรวรมเทวะฯ ซึ่งหมายถึง พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ ที่ครองราชย์อยู่ที่เมืองพระนครขณะนั้น

จากจารึกทั้งสองหลักพอจะสันนิษฐานได้ว่า ปราสาทหินพิมายคงจะสร้างขึ้นก่อนปี พ.ศ. ๑๖๕๑ (ค.ศ. ๑๑๐๘) ซึ่ง กรอสลีย์ กล่าวไว้ว่า คงเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (พ.ศ. ๑๖๒๓ - ๑๖๕๐/ ค.ศ. ๑๐๘๐-๑๑๐๗) เนื่องจากเมืองพิมายเป็นราชธานีของพระองค์มาก่อน^{๑๑} โดยพระองค์โปรดให้สร้างปราสาทหินพิมายขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่บรรพบุรุษในราชวงศ์มหิธรปุระ

สรุปได้ว่า ปราสาทหินพิมายเป็นเมืองที่สร้างตามแบบแผนของศิลปะเขมร มีลักษณะเป็นเวียงสี่เหลี่ยม ที่ปรากฏในจารึกภาษาเขมรบนแผ่นหินตรงกรอบประตูระเบียงคตด้านหน้าของปราสาท จากหลักฐานศิลาจารึกและศิลปะสร้างบ่งบอกว่า ปราสาทหินพิมายคงเริ่มสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในฐานะเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบ

^{๑๑} Bernard Philippe Groslier, การซ่อมปราสาทหินพิมาย, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๖), หน้า ๑.

บาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งหมายถึงปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นสถานที่ทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

๒.๒ พื้นที่ของปราสาทหินพิมาย

ปรากฏในยุคประวัติศาสตร์ในการก่อสร้างปราสาทหินพิมาย จะเห็นได้จากจุดประสงค์ในการสร้างที่ตั้งของตัวเมือง ซึ่งเป็นบริเวณมีแม่น้ำล้อมรอบ และมีเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำติดต่อกับชุมชนบริเวณใกล้เคียง โดยรอบทางด้านเหนือสามารถติดต่อกับบ้านเมืองลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขง ด้านทิศตะวันออกติดต่อกับเมืองในเขตประเทศกัมพูชาได้ โดยผ่านช่องเขาเทือกพนมดงเร็ก เช่น ช่องตะโก ช่องเตาเมื่อน ช่องเสม็ด ช่องกร่างหรือจุกตรง^{๑๒} ส่วนทางด้านทิศตะวันตกข้ามเทือกเขาตงพญาเย็นไปลงแม่น้ำป่าสักไปติดกับเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนบนหรือล่องลงไปยังลุ่มแม่น้ำลพบุรี หรือตอนบนของอ่าวไทยได้^{๑๓}

จากลักษณะดังกล่าว ประกอบกับบริเวณที่ราบสูงโคราชเป็นพื้นที่ลำน้ำสาขาหลายสายของแม่น้ำมูล ทำให้บริเวณมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานและการเกษตรกรรม โดยเฉพาะในเขตต้นน้ำทางด้านตะวันตก เช่น ลำเชียงไกร ลำธารปราสาท ลำจักราช ซึ่งบริเวณนี้มีการศึกษาพบหลักฐานเครื่องมือเครื่องใช้และร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหรือช่วงยุคเหล็ก^{๑๔}

ชุมชนลุ่มน้ำมูลเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองขึ้นในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (ประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๖ ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๗) เมื่อปรากฏเมืองที่มีคันดินล้อมรอบ ซึ่งมีรูปร่างกลมหรือมีรูปร่างไม่แน่นอนกระจายอยู่ทั่วบริเวณ เช่น บริเวณบ้านเมืองฝ้าย ตำบลบ้านฝ้าย อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ บริเวณบ้านโตนด ตำบลโตนด อำเภอโนนสูง บริเวณเมืองพิมาย อำเภอพิมาย บริเวณเมืองเสมา อำเภอสูงเนิน บริเวณหินซอน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา^{๑๕} โดยบริเวณบ้านโตนดที่อยู่ห่างจากเมืองพิมายไปทางด้านใต้ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ได้พบลูกปัดแก้วสีน้ำเงินและลูกปัดหินทำด้วยหินอาร์ทและเตอร์เนเลียน มีลายสลักเขียว เหลือง แดง ซึ่งพบมากในชุมชนเจ้าพระยา แสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองลุ่มน้ำมูลมีการรับอารยธรรมจากภายนอกเข้ามา^{๑๖} ในขณะเดียวกัน เมืองพิมายได้ปรากฏชื่ออยู่ในจารึกของเขมรมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกนารมมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๑๕๙ หรือ ค.ศ. ๖๑๖ ถึงราว ค.ศ. ๖๓๗ ว่า ภิมปุระ)^{๑๗} ประกอบกับการพบจารึกของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน (ราว พ.ศ. ๑๑๕๐ ถึง พ.ศ. ๑๑๕๙ หรือราว ค.ศ. ๖๐๗ ถึง ค.ศ. ๖๑๖) ที่อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และที่จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจำนวนหลายหลัก แสดงให้เห็นว่า อารยธรรม

^{๑๒} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ภูมิศาสตร์โบราณของที่ราบสูงโคราช, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

^{๑๓} ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองพิมาย, แหล่งอารยธรรมอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

^{๑๔} ชลิต ชัยครรชิต, เมืองเสมาคือศูนย์กลางศรีจนาศะ, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๖.

^{๑๕} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ภูมิศาสตร์โบราณของที่ราบสูงโคราช, หน้า ๘-๑๓.

^{๑๖} ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองพิมาย, แหล่งอารยธรรมอีสาน, หน้า ๔๔๓.

^{๑๗} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ภูมิศาสตร์โบราณของที่ราบสูงโคราช, หน้า ๑๓.

เขมรได้แผ่อิทธิพลเข้ามามีบทบาทในเขตลุ่มแม่น้ำมูลตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ แล้วโดยปรากฏชุมชนในวัฒนธรรมเขมรหลายแห่งในบริเวณนี้ เช่น บริเวณแก่งสะพือ อำเภอพิบูลย์มังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

สรุปได้ว่า ปราสาทพิมายได้เจริญขึ้นมามีบทบาทสำคัญเป็นเมืองศูนย์กลางขนาดใหญ่ของอารยธรรมเขมรในเขตลุ่มแม่น้ำมูลรอบล้อมในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์มหิธรปุระขึ้นในเขตที่ราบสูงโคราชและเจริญรุ่งเรืองที่สุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพราะมีชื่อเมืองพิมายปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวว่า จากเมืองหลวงไทยยังเมืองวิมายมีที่พักพร้อมด้วยไฟ ๑๗ แห่ง และมีรูปฉลององค์พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และพระชายาอยู่ที่ปราสาทหินพิมายด้วย

๒.๓ รูปทรงที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย

เมืองพิมายเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ ที่มีสิ่งก่อสร้างหรือโบราณสถานอยู่มากมาย ทั้งที่อยู่ภายในปราสาทและรอบนอก สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านี้ถูกสร้างขึ้นเนื่องในคติศาสนา และสาธารณะประโยชน์ ปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานที่มีการจัดทำแผนผังเป็นระเบียบ ได้สัดส่วนสัมพันธ์กับแนวความคิดทางศาสนา โดยเฉพาะศาสนาวัชรยาน^{๑๘} เปรียบเสมือนจักรวาลจำลองที่สมมติขึ้นบนโลกมนุษย์ มีลักษณะพิเศษกว่าปราสาทหลังอื่น ๆ ในคติการสร้างของวัฒนธรรมเขมรโบราณคือ หันหน้าปราสาทลงสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้

บรรดาสสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ปรากฏ ณ ปราสาทหินพิมาย เริ่มก่อสร้างมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ และได้มีการก่อสร้างเพิ่มเติมอีกในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘^{๑๙} ทั้งนี้โดยกำหนดอายุจากหลักฐานที่เป็นจารึก ลักษณะสถาปัตยกรรม ภาพสลักที่ปรากฏอยู่บนตัวปราสาทในส่วนต่าง ๆ เช่น หน้าบัน เสาประดับกรอบประตู และทับหลัง เป็นต้น ในสิ่งก่อสร้างของปราสาทหินพิมายปัจจุบันอยู่ในเขตของที่ทำการอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ประกอบด้วยอาคารและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ดังนี้

๑.พลับพลา ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้ากำแพงชั้นนอก ด้านซ้ายมือของทางเดินเข้าสู่ตัวปราสาท เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เดิมเรียกว่า คลังเงิน เนื่องจากชุดแต่งบริเวณนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ มีการพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ซึ่งประกอบด้วยรูปเคารพ เครื่องประดับรวมทั้งเหรียญสำริดจากตำแหน่งที่ตั้ง สันนิษฐานว่าคงเป็นที่พักสำหรับกษัตริย์ที่ใช้เตรียมพระองค์ ก่อนเข้าสู่ตัวปราสาทภายใน เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รวมทั้งเป็นสถานที่พักจัดขบวนสิ่งของถวาย

๒.สะพานนาคราช ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าทางเข้าโคปุระด้านทิศใต้ สร้างด้วยหินทราย มีผังเป็นรูปกากบาท กว้าง ๔ เมตร ยาว ๓๑.๗๐ เมตร ยกพื้นสูง ราวสะพานทำเป็นตัวนาค ที่ปลายสะพานทำเป็นรูป นาคราช ๗ เศียร ชูคอแผ่พังพาน สะพานนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการเดินเข้าสู่ศาสน

^{๑๘} ศศิธร จันทรไพบ, “การศึกษาคติการออกแบบปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา,” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๙๔.

^{๑๙} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์สมพันธ์จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘.

สถานอันศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาล เชื่อว่าเป็นเส้นทางเชื่อมโลกมนุษย์กับสวรรค์ คตินี้ถือสืบกันต่อมาในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาเถรวาท

๓. ชุมประตู่และกำแพงแก้ว ชุมประตู่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โคปุระ ตั้งอยู่กึ่งกลางของแนวกำแพงแก้วทั้ง ๔ ด้าน ในลักษณะตรงกันเป็นเส้นกากบาท คือ ทิศเหนือและทิศใต้อยู่ตรงกึ่งกลางของกำแพง ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกค่อนไปทางเหนือเล็กน้อย ผังโดยรอบของชุมประตู่เองก็มีลักษณะเป็นกากบาท

๔. ขาลาทางเดิน ก่อสร้างด้วยหินทราย เชื่อมต่อระหว่างชุมประตู่ด้านทิศใต้ของแนวกำแพงชั้นนอก กับชุมประตู่ด้านทิศใต้ของระเบียงคด ที่ล้อมรอบปราสาทประธาน โดยทำทาง ๓ ช่องทางเดินผังเป็นรูปกากบาท จากการบูรณะพบเศษกระเบื้องมุงหลังคา และบราลีดินเผาจำนวนมาก สันนิษฐานว่า เดิมคงเป็นระเบียงโปร่ง หลังคามุงกระเบื้อง รองรับด้วยเสาไม้

๕. บรรณาลัย ตั้งอยู่บริเวณลานชั้นนอก ระหว่างชุมประตู่กำแพงแก้ว และชุมประตู่ระเบียงคด ด้านทิศตะวันตกเป็นอาคาร ๒ หลังขนาดเท่ากัน ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง ก่อด้วยหินทรายกันเป็นห้องยาวตลอดแนว พบร่องรอยหลุมเสารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเดิมคงเป็นหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง เชื่อกันว่าเป็นบรรณาลัย คือสถานที่เก็บรักษาคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ในปัจจุบันเรียกว่า หอพระธรรม หรือหอไตร

๖. สระน้ำ ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง ๔ ทิศของลานกำแพงปราสาทชั้นนอก มีสระน้ำอยู่มุมละ ๑ สระ ภายในสระกรุด้วยแท่งหิน พบว่ามีกรนำวัสดุจากชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม เช่น เสา กำแพง กรอบประตู่ นำมาวางเรียงกันอย่างไม่เป็นระเบียบ เดิมบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของวัดต่าง ๆ เช่น วัดสระเพลง วัดพระปรางใหญ่ วัดโบสถ์ และวัดพระปรางค์น้อย สระเหล่านี้คงขุดขึ้นในสมัยหลังเพื่อประโยชน์ใช้สอยภายในวัดเหล่านี้ ในการอุปโภค ซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาตอนปลาย

๗. ชุมประตู่และระเบียงคด เป็นอาคารก่อด้วยหินทรายยกพื้นสูง ล้อมรอบปราสาทประธานมีลักษณะคล้ายกำแพงแก้ว คือมีชุมประตู่อยู่กึ่งกลางของกำแพงทั้ง ๔ ด้านโดยมีตำแหน่งที่ตั้งตรงกับแนวของประตูเมือง และประตูทางเข้าปราสาทประธาน ปรากฏหลักฐานสำคัญที่ชุมประตู่ด้านหน้า (ทิศใต้) บริเวณกรอบประตูพบจารึกอักษรขอมโบราณ ภาษาเขมรระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๖๕๑ - ๑๖๕๕ กล่าวถึงการสร้างรูปเคารพ การสร้างเมือง ตลอดจนปรากฏพระนามของขุนนางชั้นสูงและพระนามของพระมหากษัตริย์ คือ พระเจ้าธรณิทรวรมันที่ ๑ (จารึกปราสาทหินพิมาย ๓)

๘. ปราสาทประธาน ตั้งอยู่ภายในวงล้อมของระเบียงคด บริเวณลานชั้นใน ณ จุดกึ่งกลางลาน เป็นสิ่งก่อสร้างหลักฐานปราสาทหินพิมาย ปรางค์ประธานก่อด้วยหินทรายสีขาว หันหน้าไปทางทิศใต้ ประกอบด้วยองค์ปรางค์ สูง ๒๘ เมตร ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม กว้าง ๒๒ เมตร มีมุข ๓ ด้าน และมณฑป คือ ห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๘ x ๑๕ เมตร เชื่อมต่อกับองค์ปรางค์ทางด้านหน้า โดยมีฉนวนคั่น มีมุขเล็ก ๆ ๓ ด้าน เช่นกัน ทั้งองค์ปรางค์และมณฑปตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน ประกอบด้วยฐานเขียงและฐานบัวเป็นชั้น แต่ละชั้นสลักด้วยลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายกลีบบัว ลายประจายาม เฉพาะองค์ปรางค์สลักลวดลายสูงชันมาจนถึงผนังของเรือนธาตุลักษณะเรือนธาตุอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม มีมุขยื่นออกไปทางด้านทิศตะวันออกทิศเหนือและทิศตะวันตก หน้ามุขทั้ง ๓ ด้านมีบันไดและประตูขึ้นสู่องค์ปรางค์ ภายในอาคารมีห้องสี่เหลี่ยมอยู่ตรงกลางเรียกว่า

ห้องครรภคฤหะ ใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญที่สุดของศาสนสถาน มีร่องน้ำมนต์ที่มุมห้องด้านทิศตะวันออกซึ่งต่อท่อลอดออกไปด้านนอกขององค์ปราสาททางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่อยู่ถัดเรือนธาตุขึ้นไป คือ ส่วนยอด หรือ เรือนยอด ซึ่งก็คือส่วนหลังคานั้นเองแต่เป็นหลังคาที่ทำเป็นชั้น ลดหลั่นกันขึ้นไป เรียกว่า ชั้นเชิงบาตร รวม ๕ ชั้น ที่เชิงหลังคามีรูปสลักเป็นครุฑแบกอยู่ตรงกลางทั้ง ๔ ทิศ ชั้นเหล่านี้มีลักษณะคล้ายรูปจำลองอาคารสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ย่อมุมเข้าไปมาก และลดขนาดเล็กลงตามลำดับ จนทำให้เห็นเป็นทรงพุ่ม แต่ละชั้นแกะสลักเป็นซุ้มประตูอยู่ตรงกลางทั้ง ๔ ด้าน และประดับกลับขนุนโดยรอบเป็นรูปเทพประจำทิศมีเศียรนาครอยู่ที่มุมกลางของแต่ละมุม เหนือชั้นเชิงบาตรชั้นสุดท้าย คือยอดบนสุดสลักเป็นรูปดอกบัว ส่วนอื่น ๆ ของปราสาทประธาน ได้แก่ มุขปราสาทและมณฑป มุงหลังคาด้วยแผ่นหินสลักเป็นลอนเลียนแบบกระเบื้องดินเผาซ้อนเหลื่อมกันขึ้นเป็นรูปโค้งลดชั้น ประดับสันหลังคาด้วยบราลี

๙. หอพรหมณ์ เป็นอาคารก่อด้วยหินทรายและศิลาแลง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกันกับปราสาทหินแดง ในปี พ.ศ.๒๔๙๗ ได้ค้นพบศิวิลิ่งค์ สลักด้วยหินทราย จำนวน ๗ ชิ้น ภายในหอพรหมณ์ เชื่อกันว่าเป็นสถานที่สำหรับประกอบกับพิธีทางศาสนาของเหล่าพรหมณ์ หรืออาจเป็นบรรณาลัยถ้าพิจารณาตำแหน่งที่ตั้ง

๑๐. ปราสาทหินแดง ตั้งอยู่ทางด้านขวาของปราสาทประธาน สร้างขึ้นจากหินทรายสีแดงบนฐานศิลาแลงมีมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ เหนือกรอบประตูทางเข้าด้านทิศเหนือมีทับหลังหินทรายจำหลักภาพเล่าเรื่องมหาภารตะ ตอนวรรณะล่าหมีป่า ส่วนกรอบประตูด้านอื่นคงเหลือร่องรอยเฉพาะเสาประดับกรอบประตูเท่านั้น

๑๑. ปราสาทพรหมทัต สร้างด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่ด้านหน้าของปราสาทประธานทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประตูทำเป็นมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ ภายในองค์ปราสาทพบประติมากรรม ๒ ชิ้น คือ ประติมากรรมรูปบุคคลขนาดใหญ่นั่งขัดสมาธิสลักด้วยหินทรายสันนิษฐานว่าเป็นรูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เดิมเรียกกันว่า ท้าวพรหมทัต ส่วนอีกรูปหนึ่งเป็นรูปสตรีนั่งคุกเข่าสลักด้วยหินทราย ส่วนศีรษะและแขนหักหายไป เชื่อกันว่า เป็นรูปของพระนางชัยราชเทวีมีเหสี เดิม เรียกว่า นางอรพิมพ์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

๑๒. ฐานอาคาร ตั้งอยู่ภายในลานชั้นในด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธาน เป็นฐานอาคารก่อด้วยหินทรายรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๘.๑๕ เมตร ยกพื้นสูง ๐.๗๐ เมตร เว้นช่องวางตรงกลางเป็นช่องสี่เหลี่ยม มีหลุมขนาดใหญ่อยู่ที่ขอบฐานด้านทิศเหนือและทิศใต้ ด้านที่หันเข้าสู่ปราสาทประธาน ทำเป็นมุขยื่นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สันนิษฐานว่าใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๒๐}

สรุปได้ว่า การสร้างรูปทรงส่วนต่าง ๆ มีการตกแต่งอย่างงดงามโดยแกะสลักลงในเนื้อหินเป็นลวดลายประดับในส่วนต่าง ๆ ตั้งแต่ส่วนฐาน ผนัง ประตู หน้าต่าง เสาติดผนัง เสาประดับกรอบประตู ทับหลัง และหน้าบัน ซึ่งมีทั้งลวดลายพันธุ์พฤกษาต่าง ๆ เช่น ลายใบไม้ม่วง ลายประจำยาม ลายกรงเชิง ลายก้านต่อดอก ไปจนถึงภาพเล่าเรื่องที่มีรูปบุคคล ประกอบกับด้วยภาพสลักเล่าเรื่องใน

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒ - ๕๓.

ศาสนา ทั้งจากคัมภีร์ในศาสนาฮินดู เช่น มหาภารตะ รามายณะ และเรื่องโดยเฉพาะคติพุทธศาสนา วัชรยาน

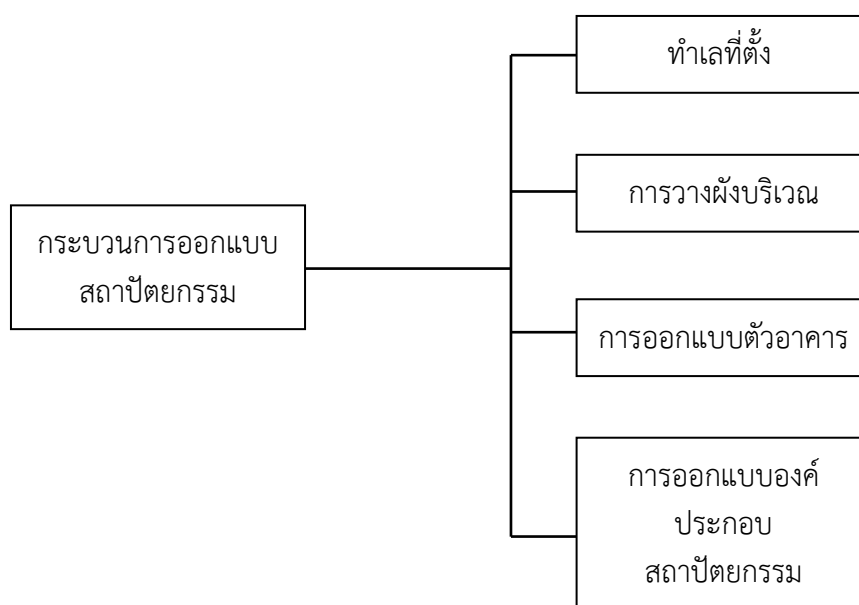
๒.๔ ศิลปกรรมที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย

ศิลปกรรมนั้น เป็นการสร้างเพื่อสิ่งก่อสร้างส่วนต่าง ๆ ที่มีการตกแต่งอย่างงดงามโดยแกะสลักลงในเนื้อหินเป็นลวดลายประดับในส่วนต่าง ๆ ตั้งแต่ส่วนฐาน ผนัง ประตู หน้าต่าง เสาติดผนัง เสาประดับกรอบประตู ทับหลัง และหน้าบัน ซึ่งมีทั้งลวดลายพันธุ์พฤกษาต่าง ๆ เช่น ลายใบไม้ ม้วน ลายประจำยาม ลายกรุงเชิง ลายก้านต่อดอก ไปจนถึงภาพเล่าเรื่องที่มีรูปบุคคล ประกอบกับด้วยภาพสลักเล่าเรื่องในศาสนา ทั้งจากคัมภีร์ในศาสนาฮินดู โดยเฉพาะคติพระพุทธศาสนาวัชรยาน

ศิลปกรรมที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย ผู้วิจัยได้วางกรอบการศึกษาในประเด็นดังนี้ (๑) ด้านสถาปัตยกรรม (๒) ด้านปะติมากรรม ดังจะอธิบายดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ด้านสถาปัตยกรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมจะอยู่ในกรอบโครงของวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีตามที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศได้กระทำมา คือ ศึกษาพัฒนาทางรูปศิลปะและประติมากรรมมาจนวิวัฒนาการปัจจุบันได้มีการพัฒนากรอบโครงของวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมมาใหม่ ให้การศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมจะมีแนวทางที่เปลี่ยนไป โดยอนุวิทย์ เจริญศุภกุล ได้กล่าวว่า งานสถาปัตยกรรมเกิดขึ้นจากการออกแบบหรือกระบวนการออกแบบ ซึ่งพิจารณาทำเลที่ตั้ง การวางผังบริเวณ การออกแบบตัวอาคารและองค์ประกอบรายละเอียดของสถาปัตยกรรม อันเป็นเกณฑ์สากลทั่วไป^{๒๑}

รูปภาพที่ ๑ แผนผังกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมแบบปราสาทหินพิมาย

^{๒๑} อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, แนวทางศึกษาและวิจัยสาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑.

การศึกษาด้านสถาปัตยกรรมของปราสาทหินพิมาย จากสิ่งที่ปรากฏต้องศึกษาจากในระบบแผนผัง ดังนี้ คือ

๑. แผนผังปราสาทหินพิมาย
๒. ปราสาทประธาน
๓. โคปุระชั้นในและระเบียงคด
๔. โคปุระชั้นนอกและกำแพงแก้ว
๕. สระน้ำ
๖. อาคารอื่น ๆ คือ ปราสาทพรหมทัต ปราสาทหินแดง บรรณาลัย และคลังเงิน

โดยในแต่ละกลุ่มอาคารมีตัวแบบที่เป็นหลัก ดังนี้

- ก. ที่ตั้ง
- ข. แผนที่
- ค. รูปแบบสถาปัตยกรรม
- ง. องค์ประกอบสถาปัตยกรรม

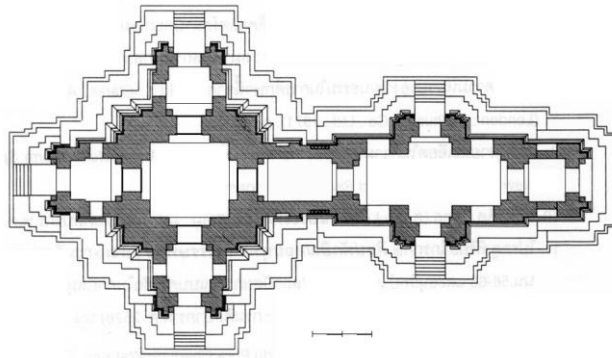
๑. แผนผังปราสาทหินพิมาย

ปราสาทหินพิมายมีลักษณะการวางผังที่ต่างจากปราสาทหินอารยธรรมเขมร โดยทั่วไปซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แต่ปราสาทหินพิมายมีการวางผังที่พิเศษออกไป คือหันหน้าไปทางทิศใต้ โดยเบนจากทิศใต้ไป ๒๐ องศาตะวันตก ซึ่งไม่มีปราสาทองค์ใดในอารยธรรมเขมรที่หันหน้าไปทางทิศใต้เลย ลักษณะเฉพาะเช่นนี้มีนักวิชาการหลายท่านเห็นว่า เป็นการวางผังเพื่อให้สอดคล้องและรับกับแนวถนนที่ตัดมาจากเมืองพระนคร^{๒๒} หรือหันหน้าสู่เมืองพระนคร ลักษณะของการวางผังเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า เป็นคติสัญลักษณ์ราชวงศ์มหัศจรรย์ให้เป็นความหมายเพื่อประกาศความเป็นอิสระจากอำนาจศูนย์กลางที่เมืองพระนคร^{๒๓}

โครงสร้างปราสาทหินพิมายเป็นการวางผังแบบยึดศูนย์กลางเป็นต้นกำเนิด มีกำแพงล้อมเป็นรูปสี่เหลี่ยม โดยใช้แกนประธานในแนวทิศเหนือ – ใต้ และใช้แกนรองในทิศตะวันออก – ตะวันตก ลักษณะโครงสร้างผังปราสาทหินพิมายประกอบด้วยกำแพงรูปสี่เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นในเป็นระเบียงคดหินทรายล้อมรอบปราสาทประธาน และปราสาทศิลาแลง ๒ องค์ ที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โคปุระชั้นในทั้ง ๔ ด้านตั้งอยู่ตามแนวแกนที่ถูกกำหนดโดยศูนย์กลาง ส่วนชั้นนอกเป็นกำแพงแก้วหินทรายล้อมกลุ่มผังภายในไว้ทั้งหมด โคปุระชั้นนอกทั้ง ๔ ด้านตามจุดกึ่งกลางของแต่ละด้าน และยังอยู่ในตำแหน่งแนวแกนทั้งสี่ด้านด้วย

^{๒๒} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๒๐.

^{๒๓} อนุวิทย์ เจริญศุกุล, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย, หน้า ๑๘.

รูปภาพที่ ๒ แผนผังปราสาทหินพิมาย ปรับปรุงจากภาพถ่ายลายเส้นของ ปีแอร์ ปีซาร์

ในระหว่างเนื้อที่ของแนวล้อมรูปสี่เหลี่ยมทั้งสองชั้นตรงทางเข้าหลักเป็นทางเดินรูปกากบาท ที่มุมทั้งสี่มีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมอยู่ทุกมุม และด้านทิศตะวันตกมีอาคารที่สำนักฝรั่งเศสแห่งบูรพาเรียกว่า บรรณาลัย ตั้งอยู่ ๒ หลัง โดยวางเรียงกันในแนวเหนือ - ใต้

ลักษณะทางเดินรูปกากบาทนี้เป็นเหมือนตัวเชื่อมระหว่างแนวล้อมทั้งสองชั้นเข้าเป็นผังเดียวกัน และเป็นตัวนำเข้าไปสู่ภายในศูนย์กลางของปราสาท ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นเอกลักษณ์ของปราสาทหินพิมายที่ส่งอิทธิพลกลับไปยังศูนย์กลางที่ปราสาทนครวัด และปราสาทเขาพนมรุ้งในสมัยต่อมา นอกจากนี้แล้วสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมทั้ง ๔ มุม ที่แม้จะสร้างขึ้นใหม่ในสมัยอยุธยาก็ตาม แต่ก็ไม่ทำให้โครงสร้างผังโดยรวมสูญเสียไป กลับยังมาเป็นผืนแนวล้อมทั้งสองชั้นเข้าหากันและยังเป็นตัวควบคุมปริมาตรที่ว่างภายในอีกด้วย เนื่องจากได้มีการออกแบบและวางตำแหน่งที่ตั้งตามวัฒนธรรมเขมรเดิม ส่วนทางทิศเหนือระหว่างคดทั้งสองเป็นที่ว่างจำนวนมากซึ่งเป็นส่วนช่วยพยุงโครงสร้างผังทั้งหมดไว้^{๒๔}

ด้านโคปุระชั้นนอกทางทิศใต้ซึ่งเป็นทางเข้าสู่ศาสนสถานได้ใช้กลวิธีการนำเข้าที่เน้นให้เห็นความสำคัญของแนวแกนประธานมากยิ่งขึ้น โดยการใช้สะพานนาครเป็นตัวนำเข้าสู่ผังภายในทั้งหมด ทำให้โครงสร้างทั้งหมดของปราสาทหินพิมายมีความลงตัวและสมดุลยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาจากผังของปราสาทหินพิมายและจากทำเลที่ตั้งแล้วกล่าวได้ว่าเป็นแผนตามคติจักรวาลในพุทธศาสนาที่มีศูนย์กลางคือเขาพระสุเมรุ ที่มีทิวเขาล้อมรอบหลายชั้น และสุดท้ายก็เป็นมหาสมุทรที่ล้อมจักรวาลทั้งหมดไว้ ขณะเดียวกันแผนผังของปราสาทที่เป็นระเบียบคดล้อมรอบปราสาทประธานนี้ ก็ยังแสดงให้เห็นถึงการใช้มณฑลในการออกแบบตามคติของพราหมณ์ด้วย ซึ่งแม้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ จะทรงนับถือพุทธศาสนาก็ตามแต่พระองค์ทรงไม่ได้ละทิ้งศาสนาพราหมณ์หรือปฏิเสธไปเลยทีเดียว ดังเห็นได้จากจารึกปราสาทเขาพระวิหารที่กล่าวว่า พระองค์ได้แต่งตั้งพราหมณ์ทิวากรบัณฑิตให้ดำรงตำแหน่ง “วร คุรุ” และตำแหน่ง “ภควัตบาทกมรเตงอัญตะคุรุศรีทิวากรบัณฑิต”^{๒๕}

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

^{๒๕} หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทเขาพระวิหาร ศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๖), หน้า ๘๒.

๒.ปราสาทประธาน

ก.ที่ตั้ง ปราสาทประธานตั้งอยู่บนตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางผังปราสาททั้งหมด โดยมีศูนย์กลางของปราสาทประธานตั้งอยู่ที่จุดตัดกันของแนวแกนประธานทิศเหนือ – ใต้ และแกนแนวรองทิศตะวันออก – ตะวันตก ดังนั้นศูนย์กลางของปราสาทประธานจึงเป็นทั้งจุดศูนย์กลางของการออกแบบสถาปัตยกรรมและเป็นจุดศูนย์กลางของผังปราสาทในทางคติสัญลักษณ์ด้วย ตำแหน่งที่ตั้งของปราสาทประธานก็คือตำแหน่งที่ตั้งของเขาวพระสุเมรุที่อยู่ศูนย์กลางจักรวาลในเชิงสัญลักษณ์ ปราสาทประธานจึงเป็นอาคารที่มีศักดิ์สูงสุดในโครงสร้างผังทั้งหมด

ข.แผนผัง ปราสาทประธานวางผังไปตามความยาวของแนวแกนประธานโดยมีมณฑลยื่นออกมาด้านหน้า ซึ่งเป็นรูปแบบที่พัฒนาการมาจากปราสาทหินพนมวัน โดยการนำปราสาทที่มีซุ้มยื่นทั้ง ๔ ทิศมาเชื่อมกับมณฑล แต่สถาปนิกปราสาทหินพิมายนี้ได้ออกแบบให้ซุ้มทิศในด้านทิศใต้ทำหน้าที่เป็นมุขกระสันหรือตัวเชื่อมกับมณฑลด้านหน้าเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งทางโครงสร้างที่ยาวเกินความจำเป็นอย่างที่เกิดกับปราสาทหินพนมวัน^{๒๖}

ลักษณะแผนผังของปราสาทนี้เองช่วยเน้นให้แนวแกนประธานชัดเจนขึ้นในทางกายภาพ และที่มุขด้านทิศเหนือยังมีเสานหินทรายรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ตั้งอยู่ขนานมุขข้างละ ๑ ต้น ซึ่งมีส่วนไม่ให้ที่ว่างด้านหลังระหว่างมุขปราสาทประธานกับโคปุระ ชั้นในทิศเหนือเกิดอาการแหว่ง^{๒๗} เมื่อดูจากผังจะเห็นปราสาทประธานประกอบด้วย ๓ ส่วนตามแนวระนาบ คือ ส่วนมณฑลป ส่วนมุขกระสันหรืออันตราลา และส่วนวิมานอันเป็นที่ตั้งของห้องครรภคฤหะ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธินาคปรก รูปแบบของปราสาทเขมรที่มีมณฑลอยู่ข้างหน้าเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีการพัฒนาตั้งแต่ศิลปะเขมรสมัยเกาะแกร์^{๒๘} (พ.ศ.๑๔๖๔ ถึงราว พ.ศ.๑๔๙๕ หรือ ค.ศ.๙๒๑ ถึงราว ค.ศ.๙๕๒)

ระเบียบของการออกแบบปราสาทประธานเป็นระเบียบที่มีความลงตัวและสมบูรณ์มากทั้งในโครงสร้างภายนอกและที่ว่างภายใน โดยสถาปนิกได้ออกแบบให้ซุ้มทิศต่าง ๆ มีการย่อมุมอย่างได้สัดส่วนและที่ผนังเรือนธาตุเองก็ให้มีการย่อมุมเพิ่มขึ้นด้วยเพื่อการลดรูปเป็นรูปวงโค้งในส่วนยอดวิมาน

ค.รูปแบบสถาปัตยกรรม ปราสาทประธานเป็นปราสาทแบบที่มีซุ้มทิศทั้ง ๔ ด้าน และมีมณฑลอยู่ด้านหน้าซึ่งเป็นรูปแบบปราสาทในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ คือ ช่วงศิลปะแบบเขมรแบบบาปวนตอนครวัด ปราสาทประธานสร้างด้วยหินทรายสีขาวยุคความสูง ๒๘.๕ เมตร ซึ่งมองดูจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะเห็นรูปทรงของปราสาทได้ชัดเจนที่สุด คือ เป็นรูปทรงสูงและโค้งเข้าหาส่วนยอด

นอกจากการออกแบบวางผังให้ปราสาทประธานเป็นศูนย์กลางของผังทั้งหมดแล้ว สถาปนิกยังได้ให้ความสำคัญกับศักดิ์ของอาคาร โดยการออกแบบให้ปราสาทประธานวางอยู่บนฐานสูงที่ประกอบด้วยฐานเชิงและฐานบัวเป็นชั้น ๆ ซึ่งแต่ละชั้นมีการสลักลวดลายต่าง ๆ และเน้นศักดิ์ของส่วนวิมาน โดยออกแบบให้ส่วนวิมานวางอยู่บนฐานบัวอีกชั้นหนึ่งและสลักลวดลายจนมาถึงผนัง

^{๒๖} อนุวิทย์ เจริญศุกุล, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย : ในส่วนของงานสถาปัตยกรรม หิน, หน้า ๑๖ – ๒๐.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

ของเรือนธาตุที่มีลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม มีมุขยื่นออกไปแต่ละด้าน หน้ามุขมีบันได และประตูเข้าสู่ภายในห้องครรภคฤหะ ยกเว้นด้านทิศใต้ที่ผนวกเอามุขเป็นส่วนหนึ่งของมุขกระสัน เชื่อมกับมณฑปซึ่งเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีมุขเล็ก ๆ ๓ ด้าน มีบันไดและประตูอยู่หน้ามุข ยกเว้นด้านทิศใต้ที่ไม่มีบันได

ถัดจากเรือนธาตุขึ้นไป คือ ส่วนยอด ในส่วนของวิมานสถาปนิกได้ใช้การย่อมุมเพื่อเปลี่ยนรูปทรงของปราสาทจากรูปสี่เหลี่ยมไปสู่รูปโค้ง และทำเครื่องยอดเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันขึ้นไป เรียกว่า ชั้นเชิงบาตรรวม ๕ ชั้น แต่ละชั้นมีลักษณะคล้ายรูปจำลองของอาคารย่อมุมแล้วค่อย ๆ ลดขนาดและความสูงลงในแต่ละชั้นที่สูงขึ้นไป โดยมีขอบยื่นออกมาและประดับด้วยกลีบขนุนในแต่ละมุมที่เรียงไปตามความโค้งของเครื่องยอด ซึ่งช่วยเน้นความโค้งของยอดและลดความหนาและหนักลง กลีบขนุนจึงมีบทบาทด้านองค์ประกอบสถาปัตยกรรมด้วย ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงเครื่องประดับเท่านั้น^{๒๙} กลีบขนุนเหล่านี้สลักรูปเทพเจ้าประจำทิศอยู่ตรงกลางทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งแสดงสัญลักษณ์ของห้วงสวรรค์ อันเทพประจำทิศทั้งสี่คอยดูแลรักษาส่วนยอดบนสุดสลักเป็นรูปดอกบัวกลุ่ม

ในส่วนเครื่องยอดของมณฑลและมุขทิศ ทำเป็นหลังคามุงด้วยหินสลักเป็นลอนเลียนแบบกระเบื้องเคลือบดินเผาซ้อนเหลื่อมกันขึ้นไปเป็นรูปโค้งลดชั้น ประดับสันหลังคาด้วยบราลี

มุขทิศทั้งในส่วนของวิมานและมณฑปตั้งอยู่ในตำแหน่งตรงกลางผนังเรือนธาตุแต่ละด้าน องค์ประกอบมุขทิศเป็นไปตามระเบียบสถาปัตยกรรมเขมร คือ ประกอบด้วยหน้าบัน เสา मुख ชุดเครื่องประตู หน้าต่าง และเครื่องยอด

ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทประธานของปราสาทหินพิมายนี้ได้ส่งอิทธิพลกลับไปยังศูนย์กลางหลักที่เมืองพระนคร คือ ปราสาทนครวัด ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (พ.ศ.๑๖๕๖ ถึงหลัง พ.ศ.๑๖๘๘ หรือ ค.ศ. ๑๑๑๓ ถึงหลัง ค.ศ.๑๑๔๕) ในสมัยต่อมา

๓. โคปุระชั้นในและระเบียงคด

๑. ที่ตั้ง ตำแหน่งของโคปุระชั้นในและระเบียงคคานั้น ถูกกำหนดให้เป็นแนวล้อมของปราสาทประธาน สถาปนิกจึงออกแบบให้โคปุระชั้นในและระเบียงคคออกมาในลักษณะของอาคารเดียวกัน โดยมีโคปุระเป็นอาคารประจำทิศทั้ง ๔ ด้าน ดังนั้นการวางตำแหน่งโคปุระชั้นในกับระเบียงคคนี้จึงถูกกำหนดจากตัวปราสาทประธาน ซึ่งสถาปนิกได้ออกแบบให้อยู่ในตำแหน่งของแนวแกนประธานและแนวแกนรอง โคปุระด้านทิศเหนือ – ใต้จึงอยู่ตรงกลางของระเบียงคคแต่ละด้าน แต่โคปุระด้านทิศตะวันออก – ตะวันตกจะถอยร่นขึ้นไปทางทิศเหนือ เพื่อให้รับแนวแกนรองที่ถูกกำหนดจากศูนย์กลางปราสาท

๒. แผนผัง แผนผังของโคปุระชั้นในแต่ละด้านถูกกำหนดจากศูนย์กลางของโคปุระแต่ละด้านเอง โครงสร้างของแผนผังโคปุระทั้ง ๔ ด้านจะเหมือนกัน คือ เป็นอาคารรูปกากบาทมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ โดยมุขด้านข้างยื่นออกไปต่อกับระเบียงคคเป็นปีกของโคปุระในแต่ละด้าน ซึ่งมีการเจาะผนังที่ปีกทุกด้านทำเป็นซุ้มประตูทางเข้ารอง ส่วนมุขด้านในและด้านนอกทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าหลัก

ส่วนแผนผังของระเบียงคคเป็นลักษณะอาคารยาวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางขนานยาวไปตามแนวแกนเชื่อมกับโคปุระในแต่ละด้าน บริเวณมุมที่ระเบียงคคมาบรรจบกันทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อ

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

มูม มีซุ้มประตูในทางทิศเหนือและทิศใต้ แต่ด้านทิศใต้ทำเป็นประตูจริง ส่วนด้านทิศเหนือเป็นประตูหลอก ดังนั้นแม้สถาปนิกจะออกแบบโคปุระชั้นในและระเบียงคดในแต่ละด้านให้มีขนาดและรูปแบบแผนผังที่เหมือนกัน แต่ยังให้ความสำคัญกับศักดิ์ของระบบด้านหลังกับด้านหลังโดยการทำซุ้มประตูที่มูมระเบียงคดในด้านทิศเหนือและทิศใต้ อีก ๒ ซุ้ม

นอกจากนี้ ด้านหน้าโคและด้านทิศใต้ ได้มีการทำทางเดินรูปกากบาทเชื่อมติดกับโคปุระชั้นในกับโคปุระชั้นนอกด้านทิศใต้นี้ ทางเดินนี้ก่อด้วยหินทรายยกพื้นสูง ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวสวนแนวล้อมทั้งสองชั้นเข้าเป็นผังเดียวกัน แล้วยังมีส่วนช่วยในการเน้นความสำคัญของแนวแกนประธานยิ่งขึ้น เมื่อสถาปนิกออกแบบวางผังทางเดินนี้ไปตามแนวยาวของแกนประธานและอยู่ตรงกลางแนวแกนประธานอย่างสมดุลและลงตัว

ลักษณะของระเบียงคดและโคปุระชั้นในก่อเป็นอาคารยาวเนื่องกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ล้อมรอบประสาทประธาน ภายในเป็นคูหาทะลุถึงกันได้มีผนังกันตลอดความยาวและมีหลังคาคลุมก่อด้วยศิลาทรายสีแดง ยกเว้นส่วนกรอบประตู กรอบหน้าต่าง และเสารับทับหลังใช้ทรายสีขาวเพื่อความแข็งแรง โคปุระชั้นในกับระเบียงคดนี้ก่อบนฐานสูงจากพื้นดินประมาณ ๑ เมตร โดยทำฐานบัวสลักลวดลาย ผนังด้านในของระเบียงคดเจาะช่องเป็นหน้าต่างส่วนผนังด้านนอกเจาะช่องเป็นหน้าต่างหลอกประดับลูกกรงสลักจากหินทราย เรียกว่า ลูกมะหวด ส่วนหลังคามุงด้วยหินทรายสลักเลียนแบบกระเบื้องก่อซ้อนกันขึ้นไปเป็นรูปโค้งคล้ายประทุนเรือผนังของปีกโคปุระถูกเจาะทำเป็นซุ้มประตู मुख ด้านในและด้านนอกจากเจาะเป็นหน้าต่างทุกด้านหลังคาของโคปุระทุกด้านพังลงมาหมดแล้ว สันนิฐานว่าคงเป็นทรงประทุนแบบเดียวกับหลังคาระเบียงคด

ที่ผนังกรอบประตูด้านในของโคปุระด้านทิศใต้มีหลักฐานสำคัญในการศึกษาปราสาทหินพิมาย คือ จารึกภาษาเขมร หรือจารึกปราสาทหินพิมาย ๓ ทางเดินรูปกากบาทหน้าโคปุระทิศใต้ มีลักษณะเป็นทางเดินยกพื้นสูง ทำฐานเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่สลักด้วยลวดลายต่าง ๆ ก่อด้วยหินทรายแดง มีทางเดินนำเข้าสู่ภายในปราสาท ๓ ทางและมีการทำทางเชื่อมติดกัน ทำให้เกิดเป็นช่องว่างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ๔ ช่อง ลักษณะเป็นรูปแบบที่พัฒนาขึ้นที่ปราสาทหินพิมายเป็นครั้งแรก

๔. โคปุระชั้นนอกและกำแพงแก้ว

๑.ที่ตั้ง โคปุระชั้นนอกและกำแพงแก้วถูกกำหนดให้เป็นแนวล้อมชั้นนอกที่โอบอ้อมผิงของปราสาทหินพิมายไว้ทั้งหมด ซึ่งตำแหน่งของโคปุระชั้นนอกนอกจากจะถูกกำหนดจากแนวแกนทั้งสองเช่นเดียวกับโคปุระชั้นในแล้วยังอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางของกำแพงแก้วแต่ละด้านด้วย

๒.แผนผัง การวางแผนผังของโคปุระชั้นนอกนี้มีลักษณะคล้ายโคปุระชั้นใน เพียงแต่มีขนาดใหญ่กว่ากันมาก โดยโคปุระชั้นนอกทั้งสี่ด้านมีรูปแบบผังที่เหมือนกัน คือ ถูกกำหนดจากศูนย์กลางของโคปุระแต่ละด้าน โครงสร้างแผนผังเป็นอาคารรูปกากบาท มีมุขยื่นทั้ง ๔ ทิศตามแนวแกนทั้งสอง โดยมุขด้านข้างยื่นไปต่อกับกำแพงแก้ว ส่วนมุขด้านในและด้านนอกทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าหลัก และที่ผนังของปีกโคปุระทั้งสองข้างเจาะทำเป็นซุ้มประตูทางเข้ารอง ภายในห้องของโคปุระมีเสาวงเรียงกันไปตามแนวผนังทั้งหมด ๓๒ ต้น

ส่วนผังของกำแพงแก้วมีลักษณะเป็นแนวยาววางขนาดไปตามระเบียงคดแต่ละด้าน บริเวณมุมที่กำแพงชนกันทำเป็นมุขสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม และทำเป็นประตูหลอกเลียนแบบประตูไม้

ถึงแม้รูปแบบผังและขนาดของโคปุระทั้ง ๔ ด้านจะเหมือนกัน แต่สถาปนิกได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของศักดิ์โคปุระด้านทิศใต้ โดยการออกแบบให้ด้านโคปุระเชื่อมกับสะพานนาครีที่มีลักษณะผังเป็นรูปกากบาทวางไปตามแนวยาวของแกนประธานและอยู่ในตำแหน่งที่รับกับแนวถนนโบราณ ความสำคัญของสะพานนาครีนอกจากจะมีบทบาทในทางการออกแบบสถาปัตยกรรมแล้ว ในเชิงคติสัญลักษณ์ยังถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของทางเชื่อมเรื่องจักรวาลทั้งของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ การก้าวข้ามสะพานนาครีก็เหมือนกับการขึ้นไปตามแกนจักรวาลจนกระทั่งถึงสุริยทวาร^{๓๐} ตามความเชื่อเรื่องจักรวาลทั้งของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ การก้าวข้ามสะพานนาครีก็เหมือนกับการก้าวขึ้นไปตามแกนจักรวาลจนกระทั่งถึงสุริยทวาร^{๓๑}

๓. รูปแบบสถาปัตยกรรม โคปุระชั้นนอกและกำแพงแก้วสร้างจากหินทรายเป็นหลัก มีหินทรายสีขาวประกอบในส่วนที่ต้องรับน้ำหนัก คือ กรอบประตู กรอบหน้าต่าง ทับหลัง เสารับทับหลัง และเสารับหลังคา โดยโคปุระชั้นนอกและกำแพงแก้ววางอยู่บนฐานบัวเดียวกันทั้งหมด รูปแบบกำแพงแก้วเป็นกำแพงหินทรายสูง ๕ เมตร มีความหนาประมาณ ๙๐ เซนติเมตร ส่วนบนของกำแพงทำเป็นรูปบัวคว่ำ โคปุระมีลักษณะเป็นอาคารรูปกากบาท มีประตูผ่านเข้าออกได้ ๓ ทาง โดยตรงกลางเป็นทางเข้าหลัก ส่วนอีก ๒ ทางเป็นทางเข้ารองอยู่ด้านข้างตรงปีกโคปุระ ภายในเป็นห้องขนาดใหญ่มีเสาหินแท่งสี่เหลี่ยมต้นใหญ่ตั้งเรียงเป็นเสาแบ่งห้องภายใน หน้าต่างด้านนอกเป็นหน้าต่างหลอก ส่วนหน้าต่างที่หันสู่ด้านในเป็นหน้าต่างจริง หน้าต่างทั้งสองแบบประดับด้วยลูกมะหวดแบบเดียวกัน ส่วนยอดของโคปุระทั้งสี่ด้านพังทลายลงหมดแล้ว แต่จากองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่หลงเหลืออยู่ทำให้ทราบได้ว่า ส่วนยอดของโคปุระเดิมคงเป็นหลังคาทรงประทุนก่อด้วยแผ่นหินสลักเป็นลอน และที่มุขทั้งสี่ทิศต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ตามระเบียบโครงสร้างทั่วไปของโคปุระเขมร

กำแพงแก้วและโคปุระชั้นนอกนี้มีความยาวตามทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ๒๗๗.๕๐ เมตร ส่วนด้านทิศเหนือและทิศใต้ยาว ๒๒๐ เมตร

ส่วนรูของสะพานนาครีเป็นทางเดินยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๒.๕๐ เมตร วางอยู่บนเสาแท่งสี่เหลี่ยมมีการสลัดลวดลายที่เสาและฐาน สะพานมีความกว้าง ๔ เมตร ด้านหน้าและด้านข้างมีการลดชั้น เซึ่งบันไดทางขึ้นทำเป็นรูปอ้อมจันทรูปีกกา ราวสะพานทำเป็นลำตัวนาครีโดยมีศีรษะที่ซึ่งบันไดทุกด้านเป็นนาครี ๗ เศียร มีรัศมีแผ่ติดกันเป็นแผ่นจำหลักลวดลายในแนวนอนซึ่งเป็นศิลปะเขมรแบบนครวัด(ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ – ๑๗๑๕ หรือ ราว ค.ศ. ๑๐๐๗ – ๑๐๗๒)

๕. สระน้ำ

๑. ที่ตั้ง สระน้ำของปราสาทหินพิมายตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่ตรงเนื้อที่ระหว่างแนวล้อมทั้งสองชั้น สระน้ำเหล่านี้ไม่ได้มีมาพร้อมกับการสร้างปราสาทหินพิมาย สังเกตได้จากการวางตำแหน่งของสระน้ำทั้งสี่ไม่ได้อยู่ในแนวที่ตรงกันหรือได้ฉากกัน และยังมีขนาดที่ไม่เท่ากันตามระเบียบการออกแบบสถาปัตยกรรมเขมร เชื่อว่าน่าจะถูกขุดขึ้นในสมัยอยุธยา

๒. แผ่นผัง สระน้ำทั้งสี่มีลักษณะแผ่นผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมแต่มีขนาดที่ไม่เท่ากันก่อด้วยหินแท่งสี่เหลี่ยมวางเรียงกันไม่เป็นระเบียบ ภายในยังคงมีน้ำอยู่ เดิมบริเวณสระน้ำทั้งสี่เคยเป็นที่ตั้งของ

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๘.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๙.

วัดต่าง ๆ ซึ่งได้ย้ายออกไปอยู่ภายนอกปราสาทแล้ว จึงสันนิษฐานว่าสระน้ำเหล่านี้คงถูกขุดเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำอุปโภคประจำวัดแต่ละแห่ง

๓.รูปแบบสถาปัตยกรรม เนื่องจากสระน้ำเหล่านี้ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาพร้อมกับการสร้างปราสาทหินพิมายรูปแบบสถาปัตยกรรมของสระน้ำจึงไม่ได้เป็นไปตามรูปแบบสระน้ำในศิลปะเขมร เป็นเพียงสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมที่ก่อริมสระด้วยแท่งหินสี่เหลี่ยมซึ่งบางแห่งก็เป็นชิ้นส่วนขององค์ประกอบสถาปัตยกรรม เช่น เสา กรอบประตู รวมอยู่ด้วย

๖.อาคารอื่น ๆ

ก.ปราสาทพรหมทัต

๑.ที่ตั้ง ปราสาทพรหมทัตตั้งอยู่หน้ามุขด้านทิศใต้ของมณฑป โดยอยู่ในตำแหน่งทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน ถึงแม้ปราสาทองค์นี้จะเป็นอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ภายหลังหรืออาคารที่บูรณะขึ้นใหม่บนฐานเดิม เดิมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็ตาม ก็ไม่ส่งผลทำให้ที่ว่างภายในระหว่างปราสาทประธานกับระเบียงคดเกิดการเสียดูดไป

๒.แผนผัง แผนผังของปราสาทพรหมทัตเป็นผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมกว้าง ๑๔.๕๐ เมตร ภายในทำเป็นห้องคูลูกกรง โดยมุขยื่นไปทั้ง ๔ ทิศตามแนวแกน มุขแต่ละด้านทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าสู่ภายใน ระเบียงของผังปราสาทพรหมทัตนี้ถูกกำหนดจากศูนย์กลางองค์ปราสาทโดยสถาปนิกได้ออกแบบปราสาทให้มีการย่อมุมที่เกิดจากศูนย์กลางของตัวอาคาร ทำให้ผังของปราสาทมีความสมดุลและลงตัว

๓.รูปแบบสถาปัตยกรรม ปราสาทพรหมทัตก่อด้วยศิลาแลงสูงประมาณ ๑๖ เมตร ฐานขององค์ปราสาททำเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม มีประตูทางเข้าสู่ภายในทำเป็นมุขยื่นออกไป ๔ ทิศ ภายในปราสาทประดิษฐานประติมากรรมรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ท้าวพรหมทัตและเป็นที่มาของชื่อปราสาทองค์นี้ ส่วนยอดปราสาททำเป็นชั้นลดรูปทรงพุ่มตามแบบสถาปัตยกรรมเขมรรูปทรงปราสาท

ข.ปราสาทหินแดง

๑.ที่ตั้ง ปราสาทหินแดงตั้งอยู่ในตำแหน่งแนวเดียวกับปราสาทพรหมทัต แต่อยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน ไม่ว่าปราสาททั้งสององค์จะสร้างขึ้นใหม่หรือบูรณะขึ้นภายหลังก็ตามก็ไม่ส่งผลให้ที่ว่างภายในระหว่างปราสาทประธานและระเบียงคดเสียดูดไป เพราะสถาปนิกได้ออกแบบให้เนื้อที่ว่างระหว่างมณฑปด้านทิศใต้และโคปุระชั้นในทิ้งช่วงห่างกันมากพอ และยังคงตั้งเสาหินทรายขนาดมุขด้านทิศเหนือปราสาทประธานอันเป็นตัวควบคุมที่ว่างทางด้านหลังไม่ให้หลวมตจนเกินไป

๒.แผนผัง แผนผังของปราสาทหินแดงเป็นระเบียบที่เกิดจากศูนย์กลางขององค์ปราสาท เช่นเดียวกับปราสาทพรหมทัต ลักษณะผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม มีมุขยื่นออกไปทั้งสี่ทิศ ขนาดขององค์ปราสาทหินแดงนี้จะเล็กกว่าปราสาทพรหมทัตเล็กน้อย คือ กว้าง ๑๑.๕๐ เมตร แต่ก็ไม่ก่อเกิดการเสียดูดขึ้นภายในผังทั้งหมด เนื่องจากด้านทิศเหนือของปราสาทหินแดงมีอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตัวในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก เป็นตัวช่วยถ่วงดุลภายในผัง อาคารดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานเดียวกับปราสาทหินแดง มีขนาด ๖.๕๐ x ๑๗ เมตร มีมุขทางด้านทิศตะวันออกและทิศ

ตะวันตก จากการขุดแต่งในปี พ.ศ.๒๔๙๗ (ค.ศ.๑๙๕๔) พบศิวิลิ่งค์ขนาดย่อมจึงเป็นเหตุให้เรียกอาคารหลังนี้ว่า พอพรหมณ์

๓. รูปแบบสถาปัตยกรรม ปรากฏเห็นแดงก่อด้วยหินทรายสีแดงสูงประมาณ ๑๕ เมตร ตั้งอยู่บนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ย่อมุม มีประตูตรงทางเข้าทั้ง ๔ ทิศ ภายในเป็นคูหารูปกากบาท ส่วยยอดปรากฏเป็นรูปทรงยอดปราสาทตามสถาปัตยกรรมเขมร เหนือกรอบประตูทิศเหนือปรากฏทับหลังประดับประตูเล่าเรื่องกรรละล่าหมูป่าในมหาภารตะนิยาย

ส่วนหอพรหมณ์เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมมีมุขทางเข้าด้านทิศตะวันออกและตะวันตกผนังด้านข้างของมุขแต่ละด้านเจาะช่องทำเป็นหน้าต่าง ๑ ช่องส่วนหลังคาได้พังหลายลงมาหมดแล้ว เนื่องจากฐานของหอพรหมณ์เป็นฐานเดียวกับปรากฏเห็นแดง จึงสันนิษฐานว่าสิ่งก่อสร้างทั้งสองคงสร้างขึ้นพร้อมกันในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗

ค.บรรณาลัย

๑.ที่ตั้ง ภายในเนื้อที่ว่างด้านทิศตะวันตกระหว่างโคปุระชั้นในและโคปุระชั้นนอก มีอาคารที่เรียกว่า บรรณาลัย ๒ หลัง วางเรียงกันในแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยสถาปนิกได้กำหนดให้ช่องว่างระหว่างบรรณาลัยให้อยู่ตรงกลางเนื้อที่ว่างระหว่างคดทั้งสอง ทำให้มองเห็นมิติของแกนรองชัดเจนขึ้น

๒.แผนผัง แผนผังของบรรณาลัยนี้จะยึดศูนย์กลางของตัวอาคารหลักโดยบรรณาลัยทั้งสองหลังมีระเบียบของแผนผังที่เหมือนกันและมีขนาดเดียวกัน คือ เป็น ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง ๒๕.๕๐ เมตร ยาว ๒๖.๕๐ เมตร ด้านทิศเหนือและทิศใต้มีบันไดขึ้นด้านละ ๓ ชุด บันไดกลางทำเป็นมุขยื่นออกมา ภายในกันห้องยาวตลอดแนว ทำให้เกิดเป็นช่องว่างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ๒ ช่องและมีเสาตั้งเรียงกันรอบช่องดังกล่าวทั้งสองช่อง

๓.รูปแบบสถาปัตยกรรม บรรณาลัยด้านทิศใต้จะอยู่ในสภาพสมบูรณ์กว่าบรรณาลัยด้านทิศเหนือ บรรณาลัยทั้งสองหลังก่อด้วยหินทรายแดง ส่วนผนังและพื้นใช้ศิลาแลง กรอบประตูและกรอบหน้าต่างใช้หินทรายขาว บรรณาลัยทั้งสองหลังตั้งอยู่บนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้เจาะเป็นช่องประตูด้านละ ๓ ช่อง ภายในอาคารเป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีการกันห้องภายในเป็นห้องยาวตลอดแนว ทำให้เกิดเป็นห้องที่มีผนังปิดกันทั้ง ๔ ด้านอยู่ ๒ ห้อง โดยผนังทั้ง ๔ ด้านของส่วนปิดกันเจาะเป็นช่องหน้าต่างตรงกันด้านยาวด้านละ ๖ ช่อง ด้านสกัดด้านละ ๑ ช่อง ส่วยยอดไม่ปรากฏหลักฐานหลงเหลืออยู่

ง.คลังเงิน

ก.ที่ตั้ง บริเวณด้านหน้าโคปุระชั้นนอกด้านทิศใต้ มีอาคารหลังหนึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก เรียกอาคารหลังนี้ว่า คลังเงิน ตำแหน่งของอาคารนี้อยู่นอกล้อมชั้นนอกของปราสาทหินพิมาย แต่ดูจากผังโดยรวมแล้วตัวอาคารก็ไม่ได้หลุดออกไปจากผัง เนื่องจากสถาปนิกได้จัดวางด้านหน้าตัวอาคารให้ขนานไปกับแนวแกนประธาน

๒.แผนผัง ผังของอาคารนี้มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๒๖ x ๓๕.๑๐ เมตร วางตัวไปตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก ด้านทิศตะวันออกมีมุขยื่นออกมาจากตรงกลาง ภายในอาคารทำเป็นทางเดินยาวต่อเนื่องโดยรอบตามแนวผนังทั้งสี่ด้าน ตรงกลางของทางเดินด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมีทางเดินเชื่อมต่อกัน ซึ่งมีลักษณะแผนผังแบบนี้มีจุดกำเนิดอยู่ที่ศูนย์กลางของตัวอาคาร

๓.รูปแบบสถาปัตยกรรม ตัวอาคารคลังเงินก่อด้วยหินทรายสีแดง ในส่วนกรอบประตู กรอบหน้าต่าง และทับหลังจะใช้หินทรายสีขาว ด้านหน้าอาคารทิศตะวันออกทำเป็นซุ้มประตูยื่น ออกมาจากตรงกลางผนัง ส่วนด้านหลังทิศตะวันตกเจาะช่องทำเป็นประตูที่กึ่งกลางผนัง และที่มุม อาคารด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกทำเป็นประตูมุม ๑ ชุด ผนังด้านทิศใต้และทิศตะวันออก เจาะช่องหน้าต่างเป็นระยะ ส่วนผนังด้านอื่นปิดทึบ อาคารทั้งหลังวางอยู่บนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ภายในมีลักษณะเป็นระเบียบทางเดินตามแนวนั้น มีการกั้นห้องเชื่อมระเบียบทางด้านสกัดตรงกลาง อาคารโดยแบ่ง ๓ ห้อง มีประตูทะลุถึงกันหมด ที่ผนังด้านทิศใต้ของทุกห้องเจาะทำเป็นห้องหน้าต่าง เครื่องยอดของอาคารหลังนี้ได้พังลงมาหมดแล้ว แต่มีการพบเศษกระเบื้องมุงหลังคากระเบื้องการชุด แต่ง จึงสันนิษฐานว่า อาคารหลังนี้มีหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง นอกจากนี้ยังพบเหรียญสัมฤทธิ์ จำนวนหนึ่งภายในอาคาร เป็นเหตุให้เรียกอาคารหลังนี้ว่า คลังเงิน และจากการพบทับหลังประดับ ประตู ๒ ชั้น ชั้นหนึ่งสลักภาพเล่าเรื่องพิธ้อศวเมธ และอีกชั้นแสดงภาพบุคคลประทับเหนือเกียรติมุข ที่คายนทอนพวงมาลัยออกมาทั้งสองข้าง ซึ่งเป็นรูปแบบทับหลังประดับในศิลปะเขมรแบบบาปวน(ราว พ.ศ.๑๕๖๐-๑๖๓๐ หรือ ราว ค.ศ.๑๐๑๗ - ๑๐๘๗) จึงได้กำหนดอายุอาคารหลังนี้ในราวพุทธ ศตวรรษที่ ๑๗ (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓)

สรุปได้ว่าสถาปัตยกรรมของพุทธสถานเป็นรูปกากบาท ประกอบด้วยอาคารสำคัญ ๓ หลัง คือ ปรางค์ใหญ่ ปรางค์พรหมทัต และปรางค์หินแดง และมีส่วนประกอบที่สำคัญอยู่บริเวณชั้นใน ปราสาท คูหาติดต่อกันสี่ทิศรูปกากบาท มุมกำแพงอันเป็นลานชั้นนอก มีสระน้ำอยู่ทั้ง ๔ มุม ประตู ทางเข้าด้านทิศใต้ เป็นด้านหน้าของปราสาท จะมีสะพานนาคนเป็นทางเข้าสู่ตัวปราสาท

๒.๔.๒ ด้านประติมากรรม

ประติมากรรม เป็นศิลปะจำพวกจิตรศิลป์เกี่ยวกับการแกะสลักหรือปั้นให้เป็นรูปหรือ ลวดลาย ๆ ประติมากรรมของปราสาทหินพิมายส่วนใหญ่จะเป็นประติมากรรมเนื่องใน พระพุทธศาสนาหายาน เนื่องจากเป็นศาสนาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงนับถือนอกจากนี้ยังพบ ประติมากรรมสำคัญศาสนาพราหมณ์ จากการศึกษาลักษณะประติมากรรมส่วนใหญ่จะมีลักษณะ คล้ายคลึงกับประติมากรรมเขมรแบบบายูนในประเทศกัมพูชา

ประติมากรรมของปราสาทหินพิมาย มีลักษณะความงามที่เป็นเอกลักษณ์ บ่งบอกถึง เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเชื่อความศรัทธา ความดีของบุคคลในสมัยนั้น ประติมากรรมของ ปราสาทหินพิมายที่ปรากฏ มีทั้งประติมากรรมที่สร้างขึ้นในคติความเชื่อศาสนาฮินดูและในคติความ เชื่อพระพุทธศาสนาวัชรยาน ประเภทของประติมากรรมของมี ๓ ลักษณะคือ ๑. ประติมากรรม ลอยตัว ๒.ประติมากรรมนูนสูง ๓.ประติมากรรมนูนต่ำ ประติมากรรมก็สามารถแบ่งประเภทของงาน ได้ ๓ ประเภท^{๓๒} คือ

๑.ประติมากรรมลอยตัว เป็นรูปต่างๆ ที่มองเห็นได้รอบด้านหรือ ตั้งแต่ ๔ ด้านขึ้นไป ได้แก่ ภาชนะต่าง ๆ รูปเคารพต่าง ๆ พระพุทธรูป เทวรูป รูปตามคตินิยม รูปบุคคลสำคัญ รูปสัตว์ ฯลฯ

^{๓๒} วันชัย พลเมืองดี. “พุทธศิลป์”, เอกสารประกอบการสอน, (พะเยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา, ๒๕๔๙), หน้า ๔-๕

๒. ประติมากรรมนูนต่ำ เป็นรูปที่นูนขึ้นมาจากพื้นหรือมีพื้นหลัง รองรับ มองเห็นได้ชัดเจนเพียงด้านเดียว คือด้านหน้ามีความสูงจากพื้นไม่ถึงครึ่งหนึ่งของรูปจริง ได้แก่ รูปนูนแบบเหรียญ รูปนูนที่ใช้ประดับตกแต่งภาชนะ หรือประดับตกแต่งอาคารทางสถาปัตยกรรม โบสถ์ วิหารต่างๆ พระเครื่องบางชนิด

๓. ประติมากรรมนูนสูง เป็นรูปต่าง ๆ ในลักษณะเช่นเดียวกับแบบนูนต่ำ แต่มีความสูงจากพื้นตั้งแต่ครึ่งหนึ่งของรูปจริงขึ้นไป ทำให้เห็นลวดลายที่ลึก ชัดเจน และกะเหมือนจริงมากกว่าแบบนูนต่ำ และใช้งานแบบเดียวกับแบบนูนต่ำ

ประติมากรรม นับว่าเป็นศิลปะที่เก่าแก่ที่สุดเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคหิน (Paleolithic) สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในทางไสยศาสตร์ ศาสนกิจ การปกครอง การเมืองหรือเพื่อประโยชน์อย่างอื่น มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีให้เห็นโดยทั่วไปในรูปแบบต่างๆ สำหรับจุดมุ่งหมายของการสร้างผลงานประติมากรรม แต่เดิมนั้นสร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนอันเกี่ยวกับศาสนา พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองประเทศ ต่อมาการดำเนินชีวิตของผู้คนได้เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ผลงานประติมากรรมเริ่มมีบทบาทต่อสังคมมากขึ้น ประติมากรรมที่ปรากฏ ณ ปราสาทพิมาย มีทั้งประติมากรรมที่สร้างขึ้นในคติความเชื่อศาสนาฮินดูและในคติความเชื่อพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานซึ่งจะปรากฏในส่วนต่าง ๆ ของปราสาท เช่น บนทับหลัง หน้าบัน กลีบขนุนปรางค์ เสาติดกับผนัง และโคนเสาประดับ กรอบประตู ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ ๓ ลักษณะ ดังนี้คือ ๑. ประติมากรรมลอยตัว ๒. ประติมากรรมนูนสูง ๓. ประติมากรรมนูนต่ำ

๑. ประติมากรรมลอยตัว ได้แก่ รูปแกะสลัก รูปบุคคล รูปสัตว์ เป็นต้น

๒. ประติมากรรมนูนสูง ปรากฏทั้งภาพบุคคลและภาพสัตว์ ซึ่งมีทั้งภาพบุคคลและสัตว์สลักแยกกันเป็นเอกเทศ และภาพสลักเล่าเรื่องตามคติความเชื่อในศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู ภาพเล่าเรื่องจากมหากาพย์รามเกียรติ์และมหาภารตะ ซึ่งมักจะปรากฏอยู่ในบริเวณทับหลัง (Lintel) หน้าบัน (Pediment) กลีบขนุนปรางค์ (Antefixe) เสาติดกับผนัง (Pilaster) และเสาประดับกรอบประตู (Colonnade)

๓. ประติมากรรมนูนต่ำ (Bas-relief) ภาพแกะสลักนูนต่ำที่ปรากฏที่ปราสาทพิมาย ส่วนใหญ่เป็นภาพที่ไม่ค่อยมีความสำคัญและไม่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนาเหมือนกับภาพเทวดา เทพธิดาหรือรูปเคารพอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตาม หากแต่ภาพสลักนูนต่ำถูกนำมาใช้ประกอบในการจัดองค์ประกอบของภาพให้เกิดความสมจริงกับเหตุการณ์นั้น ๆ และก่อให้เกิดความสวยงามยิ่งขึ้น^{๓๓}

ประติมากรรมลอยตัว ที่ปรากฏเป็นรูปที่มีลักษณะเด่นชัด ซึ่งเป็นรูปแกะสลัก รูปบุคคล รูปสัตว์ ที่ปรากฏในปราสาทพิมาย ซึ่งสามารถแยกออกเป็นดังนี้ (๑) พระพุทธรูปนาคปรก (๒) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (๓) พระนางศรีชัยราชเทวี (๔) พญานาค ๗ เศียร (๕) สิงห์ และ(๖) ศิวลึงค์

๑. พระพุทธรูปนาคปรก ปรากฏประทับอยู่ในปรางค์ประธาน ในห้องครรภคฤหะ ที่ถือเป็นหัวใจของปราสาท ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกพระนามว่า "กมรเตงชยคศรีวิมาเย" ดังรูปภาพ

^{๓๓} อ่างแล้ว.

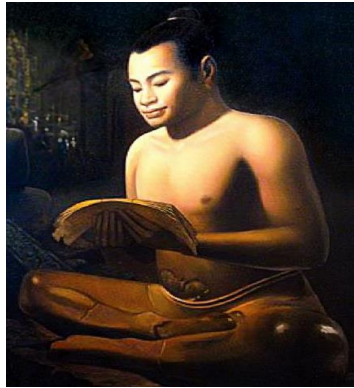

รูปภาพที่ ๓ พระพุทธรูปขนาดปรก

๒. พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ รูปเหมือนจริงของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่คงเหลือรอดมาจากอดีตพบที่ปราสาทหินพิมาย เป็นชิ้นส่วนแตกหักกองอยู่ภายในปราสาทพรหมทัต เมื่อมาปฏิสังขรณ์แล้ว มีความสูงนับรวมฐานประมาณ ๑.๔ เมตร พระพาหา (แขน) ทั้งสองข้างหักหายไปจากการทุบทำลาย โดยตั้งใจ พระเศียรแยกออกจากพระวรกาย นุ่งภูษาสมพต (คล้ายกางเกง) ขาสั้น แข็งคม มีกล้ามเนื้อ รอบสะบ้าเข้า นั่งขัดสมาธิราบ ไม่ปรากฏร่องรอยของพระหัตถ์ที่หน้าตัก ที่หน้าพระพักตร์มีร่องรอยของการ “ทุบ” แบบซ้ำแล้วซ้ำอีก (คือ ตา ปาก แก้ม ใบหูแตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย) คล้าย ๆ กับการจงเกลียดจงชัง “ผู้ปกครอง – อำนาจเก่า” ที่สูญสลายไปจากเมืองพิมาย ส่วนแขนที่หักหายไปจากเดิมที่เคยเชื่อว่าอยู่ในท่าของการ “อัญชลี” (พนมมือในระดับพระอุระ) แล้วในยุคหลังยังมีการสันนิษฐานเพิ่มเติมว่า แขนที่หายไปอาจอยู่ท่าของการประคองถือ “พระสูตรแห่งวัชรยาน” (คัมภีร์) แสดงท่ากำลังท่องสวดมนตราแห่งพุทธตันตระยานอยู่ ตามแบบของรูปเคารพในยุคเดียวกันที่มีท่าของการยกพระสูตรขึ้นเหนือพระเศียร ในความหมายของการเทินทุนคำสอนไว้เหนือเกล้า

รูปภาพที่ ๔ ประติมากรรมเหมือนจริงของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่พบที่ปราสาทพรหมทัต

รูปภาพที่ ๕ ภาพวาดเหมือนของพระเจ้าชายชัยวรมันที่ ๗

๓. พระนางศรีชัยราชเทวี ทรงเป็นพระมเหสี ถือว่าเป็นสตรีที่มีบทบาทและอิทธิพลสำคัญที่สุดเหนือพระองค์ รวมทั้งโน้มนำให้พระองค์หันมานับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน ปรากฏประติมากรรมคู่กับพระชัยวรมันที่ ๗ ดังรูปภาพ

รูปภาพที่ ๖ พระนางศรีชัยราชเทวี

๔. รูปพญานาค ๗ เศียร ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าทางเข้าโคปุระด้านทิศใต้สร้างด้วยหินทราย มีฝั่งเป็นรูปกากบาท กว้าง ๔ ม. ยาว ๓๑.๗๐ เมตร ยกพื้นสูง ราวสะพานทำเป็นตัวนาค ที่ปลายราวสะพานทำเป็นรูปนาคราชชูคอแผ่พังพานเป็นรูปนาค ๗ เศียร ดังรูปภาพ

รูปภาพที่ ๗ รูปพญานาค ๗ เศียร

(๔) สิงห์ ลักษณะประติมากรรมซึ่งตั้งอยู่ทางทิศด้านหน้าของสะพานนาคราช เป็นลักษณะเป็นคู่ตรงกับทางขึ้นบันได ๓ ชั้น ดังรูปภาพ

รูปภาพที่ ๘ สิงห์

๕. ศิวลึงค์ ปราสาทประธานภายในเรือนธาตุมีห้องครรภคฤหะ เป็นที่ประดิษฐาน ศิวลึงค์ ซึ่งแทนองค์พระศิวะ ดังรูปภาพ

รูปภาพที่ ๙ ศิวลึงค์

ประติมากรรมนูนสูง ปรากฏทั้งภาพบุคคลและภาพสัตว์ ซึ่งมีทั้งภาพบุคคลและสัตว์สลักแยกกันเป็นเอกเทศ และภาพสลักเล่าเรื่องตามคติความเชื่อในศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู ภาพเล่าเรื่องจากมหากาพย์รามเกียรติ์และมหาภารตะ ซึ่งมักจะปรากฏอยู่ในบริเวณทับหลัง (Lintel) หน้าบัน (Pediment) กลีบขนุนปราสาท (Antefixe) เสาติดกับผนัง (Pilaster) และเสาประดับกรอบประตู

ทับหลัง หมายถึง แผ่นหินสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่วางไว้เหนือวงกบประตู นิยมสลักลวดลายประดับแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยปราสาทหินพิมายศาสนสถานที่ได้รับรูปแบบศิลปะเขมรที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย โดยเฉพาะทับหลัง อันเป็นส่วนประกอบที่ตกแต่งด้วยประติมากรรมที่สวยงาม ลักษณะประติมากรรมทับหลังในการศึกษาครั้งนี้ได้จำแนกออกเป็นดังนี้ ๑. ทับหลังประดับประตูภายในปราสาท ๒. หน้าบันและทับหลังประดับประตูรอบนอกปราสาท ๓. ทับหลังรอบระเบียงคด

๑. ทับหลังประดับประตูภายในปราสาท

๑.๑ ประติมากรรมประดับประตูภายในปราสาทจะอยู่รอบห้องครรภคฤหะ

ก. ทับหลังประดับด้านทิศใต้

รูปภาพที่ ๑๐ ทับหลังประดับประตู่ภายในวิมานมุขทิศใต้แสดงภาพกรมรแดงชคตวิมาเย
และพระชินพุทธะ ๒ พระองค์

ข.ทับหลังประดับด้านทิศตะวันตก

รูปภาพที่ ๑๑ ทับหลังประดับประตู่ภายในวิมานมุขทิศตะวันตกแสดงภาพอมิตาภะ

ค.ทับหลังประดับด้านทิศเหนือ

รูปภาพที่ ๑๒ ทับหลังประดับประตู่ภายในวิมานมุขทิศเหนือแสดงภาพพระวัชริน

ง.ทับหลังประดับด้านทิศตะวันออก

รูปภาพที่ ๑๓ ทับหลังประดับประตู่ภายในวิมานมุขทิศตะวันออกแสดงภาพพระสังวร

จ. ทัບหลังประดับภายในมณฑปมุขด้านทิศทิศใต้

รูปภาพที่ ๑๔ ทัບหลังประดับประตูกภายในมณฑปมุขทิศตะวันออกแสดงภาพศึกยุทธกัณฑ์

ฉ. ทัບหลังประดับภายในมณฑปมุขด้านทิศเหนือ

รูปภาพที่ ๑๕ ภาพทับหลังประดับประตูกภายในมณฑปด้านทิศเหนือแสดงภาพพุทธประวัติ

๒. หน้าบันและทับหลังประดับประตูกภายนอกปราสาท

ก. หน้าบันและทับหลังประดับประตูกนอกด้านทิศใต้ของมณฑป

- หน้าบัน

รูปภาพที่ ๑๖ หน้าบันประดับพระศิวนาฏร้ายรำควบคุมโลก

- ทับหลังส่วนนี้ได้สูญหายไป

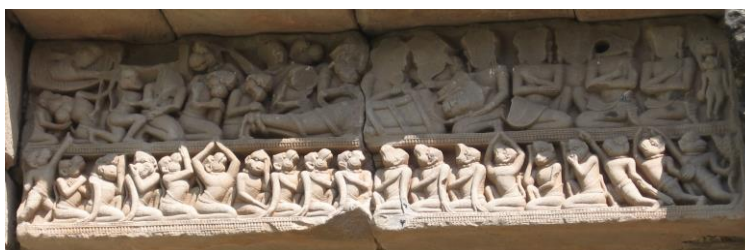
ข. หน้าบันและทับหลังประดับภายนอกประตูด้านทิศตะวันตกมุกมณฑป

- หน้าบัน

รูปภาพที่ ๑๗ หน้าบันแสดงภาพเรื่องรามายณะ

- ทับหลัง

รูปภาพที่ ๑๘ ทับหลังประดับประตูมุขทิศตะวันตก
แสดงภาพพระรามและพระลักษณณ์อุกครนาคบาท

ค. หน้าบันและทับหลังประดับภายนอกประตูด้านทิศตะวันออกมุกมณฑป

- หน้าบัน

รูปภาพที่ ๑๙ หน้าบันด้านทิศตะวันออกแสดงเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

- ทับหลัง

รูปภาพที่ ๒๐ ทับหลังประดับประตูมุขทิศตะวันออกแสดงภาพพระรามเสด็จกลับอโยธยา

ง. หน้าบันและทับหลังประดับประตูด้านทิศตะวันตกของคปราสาทประธาน

- หน้าบัน

รูปภาพที่ ๒๑ หน้าบันมุขทิศตะวันตกแสดงภาพรามายณะ

- ทับหลัง

รูปภาพที่ ๒๒ ทับหลังของทิศตะวันตกแสดงภาพพระรามจองถนน

จ.หน้าบันและทับหลังประดับประตูด้านทิศเหนือองค์ปราสาทประธาน
- หน้าบัน

รูปภาพที่ ๒๓ หน้าบันทิศเหนือแสดงภาพรามายณะ

-ทับหลัง

รูปภาพที่ ๒๔ ทับหลังด้านทิศเหนือแสดงภาพพระนารายณ์

ฉ.หน้าบันและทับหลังประดับประตูด้านทิศตะวันออกองค์ปราสาทประธาน
- หน้าบัน

รูปภาพที่ ๒๕ หน้าบันมุขด้านทิศตะวันออกแสดงภาพท้าวมาลีราชว่าความ

-ทับหลัง

รูปภาพที่ ๒๖ ทับหลังด้านทิศตะวันออกแสดงพระรามฆ่ายักษ์วิราธ

๓. ทับหลังรอบพระเบียงคต

๑. ประติมากรรมภาพสลักทับหลังที่วางประทับอยู่ที่เหนือกรอบประตูกึ่งกลางระหว่างด้านทิศใต้เฉียงเหนือ ซึ่งเป็นช่องประตูด้านหน้าของปราสาทหินพิมาย

รูปภาพที่ ๒๗ ทับหลังทิศใต้รูปร่างงาจากฉนวนธรรมบาล

๒ ประติมากรรมภาพสลักทับหลังที่วางประทับอยู่ที่เหนือกรอบประตูระเบียงคตทางด้านทิศตะวันออก

รูปภาพที่ ๒๘ ทับหลังด้านทิศตะวันออก แสดงรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี

๓. ประติมากรรมภาพสลักทับหลังช่องประตูระเบียงคต ด้านทิศตะวันออกปีกด้านเหนือ

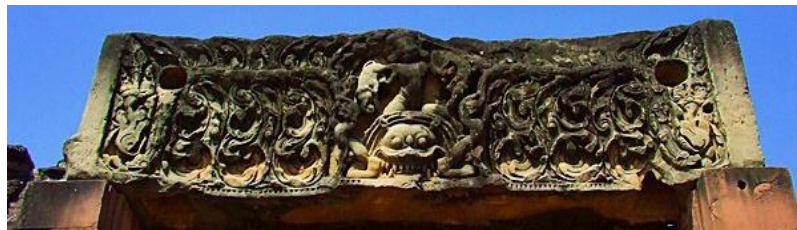
รูปภาพที่ ๒๙ ทับหลังแสดง พระพุทธรูปยืนประทับทรงเครื่องพร้อมพระพุทธรูปนั่งสมาธิ

๔. ประติมากรรมภาพสลักทับหลังเหนือกรอบประตูตามแนวระเบียงคตปีกด้านทิศ ตะวันออก

รูปภาพที่ ๓๐ ทับหลังภาพสลักเทพอัปสรประกอบกับพระโพธิสัตว์

๕. ประติมากรรมภาพสลักทับหลังวางอยู่เหนือช่องประตูระเบียงคตด้านทิศใต้

รูปภาพที่ ๓๑ ทับหลังแสดงภาพเล่าเรื่องมหากาพย์มหาภารตะ ตอนภรรยาฆ่าหมาป่า

ประติมากรรมนูนต่ำ งานประติมากรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับประติมากรรมประเภตนูนสูง แต่จะแบนหรือบางกว่าประติมากรรมประเภทนี้ ไม่ปรากฏมากนักในอดีต ซึ่งมักจะได้แก่ประติมากรรมที่เป็นลวดลายประดับตกแต่ง เช่น แกะสลักด้วยไม้ หิน ปูนปั้น เป็นต้น แต่ภาพแกะสลักนูนต่ำที่ปรากฏที่ปราสาทหินพิมาย ส่วนใหญ่เป็นภาพที่ไม่ค่อยมีความสำคัญและไม่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนาเหมือนกับภาพเทวดา เทพดาธิดาหรือรูปเคารพอื่นๆ

สรุปความได้ว่า ประติมากรรมของปราสาทหินพิมาย มีลักษณะความงามที่เป็นเอกลักษณ์ บ่งบอกถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเชื่อความศรัทธา ความดีของบุคคลในสมัยนั้น ประติมากรรมของปราสาทหินพิมายที่ปรากฏ มีทั้งประติมากรรมที่สร้างขึ้นในคติความเชื่อศาสนาฮินดูและในคติความเชื่อพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ประติมากรรมของปราสาทหินพิมายมี ๓ ลักษณะคือ ๑. ประติมากรรมลอยตัว ๒.ประติมากรรมนูนสูง ๓.ประติมากรรมนูนต่ำ

๒.๕ สรุป

การศึกษาศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย ผลการศึกษาพบว่า

ก.ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพิมายเป็นเมืองที่สร้างตามแบบแผนของศิลปะเขมร มีลักษณะเป็นเวียงสี่เหลี่ยม จากหลักฐานศิลาจารึกและศิลปะสร้างบ่งบอกว่าปราสาทหินพิมายคงเริ่มสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในฐานะเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบบาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งหมายถึงปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นสถานที่ทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ข. พื้นที่ของปราสาทหินพิมาย ปราสาทพิมายได้เจริญขึ้นมา มีบทบาทสำคัญเป็นเมืองศูนย์กลางขนาดใหญ่ของอารยธรรมเขมรในเขตลุ่มแม่น้ำมูลรอบล้อมในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์มหิธรปุระขึ้นในเขตที่ราบสูงโคราชและเจริญรุ่งเรืองสุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพราะมีชื่อเมืองพิมายปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวว่า จากเมืองหลวงไทยยังเมืองวิมายมีที่พักพร้อมด้วยไฟ ๑๗ แห่ง และมีรูปฉลององค์พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และพระชายาอยู่ที่ปราสาทหินพิมายด้วย

ค. รูปทรงที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย การสร้างรูปทรงส่วนต่าง ๆ มีการตกแต่งอย่างงดงามโดยแกะสลักลงในเนื้อหินเป็นลวดลายประดับในส่วนต่าง ๆ ตั้งแต่ส่วนฐาน ผนัง ประตู หน้าต่าง เสาติดผนัง เสาประดับกรอบประตู ทับหลัง และหน้าบัน ซึ่งมีทั้งลวดลายพันธุ์พฤกษาต่าง ๆ เช่น ลายใบไม้ม้วน ลายประจายาม ลายกรงเชิง ลายก้านต่อดอก ไปจนถึงภาพเล่าเรื่องที่มิรู้บุคคลประกอบไปด้วยภาพสลักเล่าเรื่องในศาสนา ทั้งจากคัมภีร์ในศาสนาฮินดู เช่น มหาภารตะ รามายณะ และเรื่องโดยเฉพาะคติพุทธศาสนาวัชรยาน

ง. ศิลปกรรมที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย ๑.สถาปัตยกรรมของพุทธสถานเป็นรูปกากบาท ประกอบด้วยอาคารสำคัญ ๓ หลัง คือ ปราสาทใหญ่ ปราสาทพรหมทัต และปราสาทหินแดง และมีส่วนประกอบที่สำคัญอยู่บริเวณชั้นในปราสาท คูหาติดต่อกันสี่ทิศรูปกากบาท มุมกำแพงอันเป็นลานชั้นนอก มีสระน้ำอยู่ทั้ง ๔ มุม ประตูทางเข้าด้านทิศใต้ เป็นด้านหน้าของปราสาท จะมีสะพานนาคเป็นทางเข้าสู่ตัวปราสาท ๒.ประติมากรรมของปราสาทหินพิมาย มีลักษณะความงามที่เป็นเอกลักษณ์ บ่งบอกถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเชื่อความศรัทธา ความดีของบุคคลในสมัยนั้น ประติมากรรมของปราสาทหินพิมายที่ปรากฏ มีทั้งประติมากรรมที่สร้างขึ้นในคติความเชื่อศาสนาฮินดูและในคติความเชื่อพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ประติมากรรมของปราสาทหินพิมายมี ๓ ลักษณะ คือ ๑. ประติมากรรมลอยตัว ๒.ประติมากรรมนูนสูง ๓.ประติมากรรมนูนต่ำ

บทที่ ๓

วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

ในบทนี้ ผู้วิจัยเสนอเนื้อหาสาระการวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย โดยได้วางกรอบการศึกษาไว้ ดังนี้ (๑) แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา (๒) วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย ดังมีประเด็นต่อไปนี้

๓.๑ แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้วางกรอบการศึกษาไว้ ๒ ประเด็น คือ (๑) แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา (๒) แนวความคิดความเชื่อพระพุทธศาสนาวัชรยาน โดยจะได้ อธิบายตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาหนึ่งที่มีคนเป็นจำนวนมากเลื่อมใส มีความเชื่อและยอมตนที่จะประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดา และเรียกผู้ที่มีความเชื่อความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระศาสนามันว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง บ้าง พุทธศาสนิกชนบ้าง โดยเรียกรวมว่า พุทธบริษัท พระพุทธศาสนานี้มุ่งสอนเพื่อให้คนมีความเชื่อนั่นเอง เพราะถ้าหากไม่มีคนเชื่อในพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธศาสนาก็ไม่มีความเจริญสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น ความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ และน่าศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในทุกแง่มุมของหลักคำสอนเรื่องศรัทธาหรือความเชื่อ

ความหมายในพระไตรปิฎกของความเชื่อหมายถึงความเลื่อมใสในทางธรรมคือเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อเชื่อด้วยเหตุด้วยผลเชื่อมั่นในคุณความดีมีความเชื่อความเลื่อมใสในความจริงและความดีงามเพื่อที่จะไม่ให้บุคคลลุ่มหลงไปตามสิ่งที่ยั่ววนและลักษณะอาการที่เป็นไปในภายนอก^๑

คำว่า “ศรัทธา” เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลีใช้คำว่า “สัทธา” คำว่า “สัทธา” นี้มาจากคำว่า “ส+ ฐ ธาตุ” โดยพยัญชนะแปลได้ว่า “ทรงไว้พร้อม” หมายความว่า ความเชื่อศรัทธาคือความเชื่อนี้ได้แก่ ความมั่นใจในประโยชน์ของตนที่กระทำอยู่ เมื่อกระทำอะไรก็ตามต้องมีศรัทธาเป็นปัจจัยสำคัญ ถ้าเรามีศรัทธาหรือความเชื่อและมีความเข้าใจในความหมายของงานที่กระทำ มีความเชื่อมั่นในคุณค่าในประโยชน์ของงานนั้น งานที่เรากระทำก็จะมีผลก้าวหน้าและบรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการ

อนึ่ง ความมีศรัทธา มีความเชื่อมั่น มีความมั่นใจต่อความหมายของวิถีชีวิตของเราว่า ชีวิตแบบไหนเป็นชีวิตที่ดีงาม เป็นชีวิตที่มีคุณค่า ถ้าเรามีความเชื่อมั่นในวิถีชีวิตของเราแบบใดแล้ว ได้ดำเนินชีวิตไปในวิถีชีวิตในรูปแบบนั้น แบบที่เราเห็นว่าดีมีคุณค่า ศรัทธาก็เกิดขึ้น ฉะนั้น

^๑ พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๑๔/๒๒๘.

“ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ กอปรด้วยเหตุผล ชื่อ ศรัทธา”^๒

ศรัทธาที่เป็นหลักสำคัญหลักหนึ่ง ในคำสอนของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ทรงสอนไว้นั้นได้แก่ศรัทธาที่กำกับโดยปัญญา นั่นคือศรัทธาที่ถูกต้อง จะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของหลักสัมมาทิฐิ, วิชชา, ญาณและโพธิ เป็นต้น เพราะมีฉะนั้นแล้ว ศรัทธาคือความเชื่อนี้อาจเป็นความเชื่อที่ผิด ซึ่งอาจนำไปสู่จุดหมายปลายทางที่ผิด อันไม่พึงประสงค์ได้ดังมีรายละเอียดข้างหน้า

คำว่า “ความเชื่อพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.๒๕๔๒ให้ความหมายว่า “ความเชื่อ” หมายถึงเห็นตามด้วยมั่นใจไว้ใจ^๓

“ความเชื่อ” ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า “Belief” พจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับ Longman Dictionary of English language and Culture อธิบายความหมายของคำว่า “ความเชื่อ” หมายถึง

๑. ความรู้สึกที่บางสิ่งเป็นจริงหรือบางสิ่งมีอยู่จริง

๒. ความเชื่อคือความรู้สึกที่บอกว่าบางคนหรือบางสิ่งบางอย่างดีหรือสามารถพึ่งพาได้ไว้วางใจหรือไว้ใจได้

๓. ความเชื่อคือความคิดที่เป็นความจริงที่น่าเชื่อถือบ่อยครั้งความจริงนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อ^๔

พจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับ Random House Webster’s College Thesaurus อธิบายความหมายของคำว่า “ความเชื่อ” หมายถึงความเชื่อมั่นอ้างถึงการยอมรับหรือในความหมายที่เป็นจริงซึ่งยืนยันได้หรือเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริงโดยปราศจากความรู้เชิงประจักษ์หรือการพิสูจน์^๕

พจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับ The American Heritage Dictionary อธิบายความหมายของคำว่า “ความเชื่อ” หมายถึง

๑. การกระทำหรือสภาวะทางจิตใจหรือนิสัยธรรมเนียมปฏิบัติพฤติกรรมของสถานการณ์/หน้าที่ซึ่งไว้วางใจหรือไว้ใจได้ต่อบุคคลหรือสรรพสิ่งคือความศรัทธา

๒. ความเชื่อคือการยอมรับทางจิตใจหรือความเชื่อมั่นต่อความจริงหรือความเป็นจริงของบางสิ่ง

๓. ความเชื่อคือบางสิ่งถูกเชื่อหรือยอมรับว่าจริงโดยเฉพาะเป็นข้อปลื้มย่อยของความเชื่อหรือเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อซึ่งถูกยอมรับโดยบุคคลกลุ่มหนึ่ง^๖

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, รวบรวมโดย สุเขาวรรณ พลอยชุม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗๐.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับเนชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗๒.

^๔ Della Summers, **Longman Dictionary of English Language and Culture**, (England : Westley Longman Limited, 1998), p.102.

^๕ Jess Stein and Stuart Berg Flexner, **Random House Webster’s College Thesaurus**, (United State of America : Random House Reference, 2006), p.71.

^๖ Houghton Mifflin, **American Heritage Dictionary**, (Boston : Houghton Mifflin, 1985), p. 86.

พระธรรมกิตติวงศ์ ให้ความหมาย ความเชื่อ หมายถึง เฉพาะศรัทธาที่เชื่อด้วยปัญญา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุ ถ้าเชื่อโดยปราศจากปัญญา เรียกว่า อธิโมกษ์ หมายถึง เชื่อตามเขา^๗

พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ว่าศรัทธาหมายถึง ความเชื่อ ความเชื่อถือเป็นสิ่งอันเกิดจากความเลื่อมใสเรียกว่าศรัทธาเฉพาะหน้าเพราะบาลีว่าศรัทธามีการแล่นไปโดยชอบเป็นลักษณะศรัทธามีความเลื่อมใสเป็นลักษณะ^๘

มณี พยอมยงค์กล่าวว่า “ความเชื่อ” หมายถึงความตกลงใจในความมีหรือความเป็นของสิ่งหนึ่งสิ่งใดเช่นนรกสวรรค์ภูตผีหรือเทวดามีจริงและความตกลงใจความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเช่นเชื่อว่าถ้าเราทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้แก่ใครสิ่งนั้นย่อมตอบสนองเราเป็นต้น^๙

แสง จันทรงาม กล่าวว่า ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาหมายถึงความเชื่อที่เกิดทีหลังจากการพิจารณาด้วยเหตุผลแล้วเห็นว่าสิ่งนั้นๆมีเหตุผลจึงควรเชื่อศรัทธาในพุทธศาสนาจึงหมายถึงศรัทธาประเภทนี้ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า Belief^{๑๐}

สรุปว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับนับถือในเรื่องราวต่างๆทั้งที่เป็นเหตุผลและอารมณ์ ความรู้สึกซึ่งบุคคลได้ประสบเองหรือได้รับรู้มาแล้วความเชื่อนั้นต้องประกอบด้วยปัญญา เช่น ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนมีความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธานุภาพก็ย่อมจะต้องเข้าไปใกล้เข้าไปศึกษาถึงความเป็นมาของพระรัตนตรัยพุทธประวัติอันเป็นที่ระลึกทางใจและแสวงหาความรู้ความเข้าใจเพื่อเพิ่มพูนศรัทธาความเลื่อมใสให้แน่นแฟ้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๓.๑.๒ แนวคิดความเชื่อพระพุทธานุภาพ

หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระพุทธศาสนาถูกเผยแผ่โดยพระสงฆ์สาวกทำให้เกิดการขยายตัวออกไป แต่ทั้งนี้ก็เกิดปัญหาความเห็นไม่ลงรอยกันในเรื่องพระธรรมวินัย จึงเกิดการสังคายนาขึ้น ซึ่งการสังคายนาขึ้นทำให้เกิดคณะสงฆ์แตกแยกทางความคิดเห็นชัดเจน ๒ ลัทธิ ได้แก่ เถรวาท คือ ฝ่ายสงฆ์ที่เคารพนับถือมติของพระเถระของการสังคายนาครั้งแรก และมหาสังฆิกะ คือ ฝ่ายสงฆ์ถือมติของเกจิอาจารย์ของสำนักตน^{๑๑} ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระพุทธานุภาพมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ซึ่งเรียกว่า พระพุทธานุภาพเถรวาทและพระพุทธานุภาพมหายาน

จากสภาพสังคมที่ผู้ปกครองของอินเดียตั้งอุปถัมภ์และต่อต้านพระพุทธานุภาพประกอบกับการแข่งขันทางด้านลัทธิความเชื่อของลัทธิสำนักต่าง ๆ เป็นสาเหตุส่วนหนึ่งทำให้พระพุทธานุภาพต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด แม้ว่าพระพุทธานุภาพเปลี่ยนแปลงไปจากแนวคิดดั้งเดิมอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงระยะสุดท้ายก่อนที่พระพุทธานุภาพจะเลื่อมสลายไปจากอินเดีย ได้ผนวกความเชื่อในลัทธิวัชรยานเข้าไปด้วย ลัทธิวัชรยานแพร่หลายในช่วงศตวรรษที่ ๖- ๗

^๗ พระธรรมกิตติวงศ์, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๙๕๐.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมาการพิมพ์จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๘๘.

^๙ มณี พยอมยงค์, วัฒนธรรมล้านนาไทย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘.

^{๑๐} แสง จันทรงาม, อยู่อย่างไรให้มีสุข, (กรุงเทพมหานคร : สอนปรุง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๓.

^{๑๑} อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธานุภาพมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖.

วัชรยานมีการกำเนิดและพัฒนาการมาอย่างยาวนานจนไม่มีใครสามารถบอกได้อย่างชัดเจนว่ากำเนิดแรกของวัชรยานอยู่ที่ใดและใครเป็นคนแรกที่สอนวัชรยานให้แพร่หลายไปทั่วโลกแต่ที่ชัดเจนที่สุดก็คือวัชรยานเกิดขึ้นพร้อมกับความคิดของมนุษย์เพราะเมื่อมนุษย์รู้จักคิดก็หลีกเลี่ยงความคิดที่เป็นสิ่งลึกลับไม่ได้ส่วนใหญ่ความคิดลึกลับจะเป็นเครื่องหมายคำถามที่ต้องการทราบเบื้องหลังปรากฏการณ์ทางธรรมชาติซึ่งบางประเด็นก็ยังคงเป็นปริศนามาจนถึงปัจจุบันนี้แต่บางประเด็นก็สามารถพิสูจน์ได้ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์จึงเป็นเรื่องที่น่าสังเกตว่าศาสนาบางศาสนาเกิดมาจากความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถาเรื่องอาถรรพ์ความลึกลับซึ่งความเชื่อจากสิ่งเหล่านี้ได้วิวัฒนาการมาตามยุคสมัยสมัยใดที่มีคนประกาศว่าตนรู้รหัสลับของพลังลึกลับและสามารถพาผู้ที่เคารพนับถือข้ามพ้นภยันตรายต่างๆได้รวมทั้งมีการบัญญัติพิธีกรรมที่ลึกลับศักดิ์สิทธิ์ขึ้นคนๆนั้นมักจะได้รับยกย่องว่าเป็นศาสดาโดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาที่เป็นประเภทเวทมนิยมและความเชื่อก็มีการพัฒนาการให้ลึกลับซับซ้อนขึ้นตามลำดับ “ความเชื่อถือนั้นจะสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับเรื่องศาสนาทุกศาสนาย่อมอาศัยความเชื่อถือเป็นพื้นฐานสำคัญ”^{๑๒} ซึ่งพระพุทธศาสนาวัชรยานมีขึ้นในแถบตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณแคว้นเบงกอล มีศูนย์กลางกลางศึกษาอยู่ที่วิกรมศิลา ต่อมาได้เข้าสู่ทิเบต มองโกเลีย เนปาล จีนและญี่ปุ่น^{๑๓}

เนื่องจากวัชรยานเป็นกระบวนการที่ว่าด้วยศาสตร์แห่งความลึกลับยากที่จะรู้และยากที่ประชาชนทั่วไปจะเข้าใจได้วัชรยานส่วนใหญ่จึงได้รับการสืบทอดในลักษณะทายาทแห่งวัชรยานหรือผู้ที่มีบุคลิกภาพเหมาะสมเท่านั้นผู้ใช้วัชรยานจะใช้ชีวิตแปลกกว่าคนธรรมดาเพราะว่าวัชรยานแต่ละอย่างจะมีข้อห้ามมากมายยกตัวอย่างวัชรยานในประเทศไทยปัจจุบันบางชนิดจะห้ามไม่ให้กินข้าวหรือกินน้ำจากบ้านที่กำลังมีการทำพิธีศพหรือบางชนิดห้ามติดลูกติดเมียคนอื่นเป็นต้นซึ่งลักษณะความเชื่อที่สำคัญของวัชรยานมีดังต่อไปนี้

(๑) **ความเชื่อของความลึกลับ(พิธีกรรม)** วัชรยานมีลักษณะและมืองค์ประกอบเฉพาะแล้วแต่จะเป็นวัชรยานประเภทไหนแต่จุดร่วมที่วัชรยานมีเหมือนกันก็คือ “ความลึกลับ” วัชรยานยังได้พัฒนาสัญลักษณ์เป็นตัวหนังสือที่ลึกลับหรือแผนภูมิลึกลับที่เรียกว่ายันต์หรือจักรอีกด้วย^{๑๔} วัชรยานประเภทใดที่มีความลึกลับและสลบซับซ้อนมากเท่าใดก็จะได้ความเชื่อถือนั้นอันถือเป็นเครื่องมือในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์

(๒) **ความเชื่อบทสรรเสริญ (Prayer , Hymn)** ในสมัยบรรพกาลเมื่อใดที่มนุษย์เกิดความกลัวและไม่มั่นใจในความปลอดภัยของตนเองและชนเผ่าก็จะสรรหาวิธีการต่างๆเพื่อให้เกิดความปลอดภัยเมื่อประกอบกับความเชื่อที่ว่ามิบางสิ่งบางอย่างที่มีพลังอำนาจมาคอยบังคับบัญชาการให้เกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเช่นฟ้าร้องฟ้าผ่าน้ำท่วมฝนแล้งหรือบางปีที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นต้นล้วนอยู่ในอำนาจของสิ่งที่เรียกว่า “เทพเจ้า” ซึ่งเชื่อว่ามีมากมายหลายพระองค์ตามแต่ความเชื่อของ

^{๑๒} พระมหาวิจิตร ติสสทตฺโต, **พุทธจริยาวัตรสำหรับประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๐๗), หน้า ๗๔.

^{๑๓} ผาสุก อินทรารุช, **พระพุทธศาสนาและปะติมานวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยกรมศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๔๕.

^{๑๔} จำนง ทองประเสริฐ, **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑ - ๔**, ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๓๕.

แต่ละชนเผ่าเทพเจ้าบางองค์เชื่อว่ามีอำนาจพิเศษทางด้านสามารถถลันบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหารเวลาถึงฤดูกาลทำเกษตรมนุษย์ก็จะบวงสรวงเทพเจ้าองค์นั้นเป็นการเฉพาะเทพเจ้าบางองค์เชื่อว่าถ้าได้บวงสรวงแล้วจะคุ้มครองให้มีชีวิตปลอดภัยเมื่อจะประกอบกิจกรรมใดที่มีความเสี่ยงสูงมนุษย์ก็จะบวงสรวงเทพเจ้าองค์นั้นเครื่องมือในการบวงสรวงประกอบด้วยหลายสิ่งหลายอย่างตามความเชื่อว่าเทพเจ้าจะชอบสิ่งนั้นเครื่องมือชนิดหนึ่งที่มีความสำคัญและขาดเสียไม่ได้ทุกครั้งในการบวงสรวงก็คือ “บทสรรเสริญเทพเจ้า”^{๑๕}

(๓) **ความเชื่อคาถาอาคมหรือไสยศาสตร์** คาถาอาคมและไสยศาสตร์นับว่าเป็นจุดเด่นที่มีความสำคัญมากต่อการบ่งบอกลักษณะของวัชรยานเมื่อย้อนดูประวัติศาสตร์โลกจะเห็นว่าทุกชาติทุกศาสนาจะมีแนวความเชื่อทางไสยศาสตร์อยู่ด้วยทุกชาติทุกศาสนาไม่ว่าชาตินั้นจะเป็นชาติที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำความเจริญทางวัตถุก็ตามไม่เว้นแม้กระทั่งพระพุทธศาสนาซึ่งความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์และเวทมนต์คาถาได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อความคิดความเชื่อจนทำให้พระบางรูปในพระพุทธศาสนาต้องวิวัฒนาการตัวเองเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนโดยนำความเชื่อแบบไสยศาสตร์เข้ามาผสมผสานกับพระพุทธศาสนาเรียกว่า “พุทธตันตระหรือวัชรยาน”

คำสวดเพื่อเรียกดวงวิญญาณในการเช่นสรวงสังเวญฤตผีปีศาจทั้งหลายได้วิวัฒนาการมาเป็น “คาถาอาคม” แห่งโลกไสยศาสตร์นั้นบทสวดสรรเสริญเยนยอเทพเจ้าเหล่าเทวาทั้งหลายในส่วนหนึ่งก็ได้วิวัฒน์และพัฒนาการกลายมาเป็น “คัมภีร์” ของศาสนาใหญ่ๆในการนับถือพระเจ้า^{๑๖}

ดังนั้นไสยศาสตร์จึงเป็นพัฒนาการของวัชรยานเป็นระบบความเชื่อที่ว่าด้วยการใช้อำนาจลึกลับบันดาลให้เกิดความเป็นไปต่าง ๆ แก่บุคคลโดยองค์ประกอบของมนต์คาถามีอยู่ ๓ ประการคือ

๑. คาถาอาคม(Spell) คือข้อความอันศักดิ์สิทธิ์ที่ประพันธ์ขึ้นสำหรับบริการหรือสวดขับเพื่อบังคับหรืออ้อนวอนให้เกิดอำนาจลึกลับ

๒. พิธี (Ritual) การใช้มนต์คาถาจะต้องมีพิธีรีตองเช่นอ่านเสกเป่าสวด เป็นต้น

๓. เงื่อนไขของผู้ปฏิบัติ (Condition of the performer) ผลจากการใช้มนต์คาถาจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติด้วยเช่นผู้ปฏิบัติจะต้องทำด้วยความระมัดระวังหรือต้องละเว้นบางสิ่งบางอย่างหากฝ่าฝืนอาจทำให้การใช้มนต์คาถาไม่บังเกิดผล^{๑๗}

ดังนั้นระเบียบการต่างๆของเวทมนต์คาถาหรือไสยศาสตร์นั้นถ้ามองในแง่สังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาแล้วไสยศาสตร์เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการควบคุมพฤติกรรมของสังคมให้คนในสังคมประพฤติตามกรอบของศีลธรรมซึ่งก็เพื่อให้เกิดความผาสุกในสังคมนั้นๆไสยศาสตร์จึงเป็นตัวแทนวัชรยานอีกอย่างหนึ่งที่ชี้ลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนาวัชรยาน

^{๑๕} แสง จันทรงาม, ศาสนศาสตร์ (The Science of Religion), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๒๗๗.

^{๑๖} ยงยุทธ วิทยาลัยพุทธ, พระพุทธศาสนากับจุดยืน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กระแสธรรม), หน้า ๒๒.

^{๑๗} อุทัย หิรัญโต, สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓๓.

(๔) **ความเชื่อการพลีหรือบูชา** (Sacrifice) ความเชื่อเรื่องการบูชา^{๑๘} เป็นความเชื่อที่เกิดจากการสวามิภักดิ์คือการยอมตนเป็นข้ารับใช้ต่อเทพเจ้าที่ตนเองนับถือโดยเชื่อว่าถ้านำสิ่งต่าง ๆ ไปถวายแด่เทพเจ้าพระองค์ก็จะมีคามพึงพอใจเมื่อพระองค์มีความพึงพอใจแล้วพระองค์ก็จะประทานสิ่งต่างๆตามที่เราร้องขอมาใช้ในการบูชาบ้างครั้งใช้สิ่งของที่เชื่อว่าเทพเจ้าชอบเช่นของใช้อาหารเครื่องดื่มและเหล้าเป็นต้นแต่การบูชาบ้างครั้งใช้ชีวิตเป็นเครื่องบูชาเช่นบางลัทธิเชื่อว่าการฆ่าสัตว์เพื่อบูชาเทพเจ้าจะมีอานิสงส์มาก

การบูชา (Sacrifice) (การเช่นสรวงเทพเจ้าของพราหมณ์ด้วยวิธีฆ่าคนหรือสัตว์เป็นเครื่องบูชา)^{๑๙} มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญซึ่ง Miall Edwards ได้แสดงจุดยืนของการบูชาไว้ ๔ ประการคือ

๑. เพื่อแสดงความกตัญญูแก่เทพเจ้าที่ได้ประทานผลสำเร็จบางอย่างให้เพื่อแสดงความขอบคุณ
๒. เพื่อเป็นการต่อรองกับเทพเจ้าว่าเมื่อเขาถวายสิ่งนี้แก่เทพเจ้าแล้วเทพเจ้าจะต้องประทานพรบางอย่างแก่เขาเป็นการพัฒนามาจากข้อที่ ๑
๓. เพื่อร่วมวงและการติดต่อกับเทพเจ้าทำให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมกับเทพเจ้า
๔. เพื่อประนีประนอมหรือคืนดีกับเทพเจ้าเพราะคนเชื่อว่าบางครั้งมนุษย์ก็ทำอะไรบางอย่างที่ขัดใจเทพเจ้าเทพเจ้าจึงไม่ประทานพรให้จึงต้องทำพิธีบูชาเพื่อให้เทพเจ้าพอใจและจะได้คืนดีกับเทพเจ้า^{๒๐}

ลักษณะความเชื่อที่สำคัญของวัชรยานที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดจึงมี ๔ ลักษณะโดยทั้ง ๔ ลักษณะนั้นก็ทำให้ลัทธิความเชื่อแบบวัชรยานนั้นได้กลายมาเป็นที่นิยมแพร่หลายของทุกชาติศาสนาทุกชนชั้นวรรณะซึ่งก็ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนบางแห่งได้กลายมาเป็นวัฒนธรรมประเพณีระดับชาติที่คนทั้งชาติต้องปฏิบัติร่วมกันเมื่อมีความต้องการอะไรที่เกินวิสัยจะทำได้ก็ร้องขอหรืออ่อนวอนสรรเสริญกับเทพเจ้าเมื่อยังไม่ได้ตามที่ต้องการก็จะเซ่นสังเวยเพื่อบูชาเทพเจ้าและแลกเปลี่ยนกับพรบางประการเมื่อสรรเสริญและเซ่นสรวงสังเวยแล้วยังไม่ได้ตามที่ต้องการก็จะใช้วิธีการทางไสยศาสตร์ใช้เวทมนต์คาถาเพื่อบังคับให้ได้มาบางชนเผ่าเชื่อว่าเวทมนต์คาถาของพวกตนสามารถบังคับให้เทพเจ้ายอมจำนนและประทานสิ่งที่ตนต้องการได้เมื่อรวมความแล้วลักษณะที่สำคัญของวัชรยานคือความลึกลับซับซ้อนยากที่คนปกติสามัญธรรมดาจะรู้และเข้าใจได้ซึ่งที่กล่าวมาก็คือลักษณะที่สำคัญของวัชรยานที่ปรากฏทั่วไปในมนุษยชาติ

พัฒนาการของพระพุทธศาสนาวัชรยานเมื่อประมาณพ.ศ. ๑๐๐๐ ภิคุสงฆ์ในฝ่ายมหายานได้เห็นลัทธิและทฤษฎีของตนไปเข้ากับลัทธิท้องถิ่นบ้างและเข้ากับลัทธิศาสนาอื่นบ้างมีศาสนาพราหมณ์ที่แพร่หลายอยู่ในสมัยนั้นนิยามผสมผสานระหว่างพุทธและตันตระของพราหมณ์ได้

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๖.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๒๐} แสง จันทร์งาม, **ศาสนศาสตร์ (The Science of Religion)**, หน้า ๒๗๘.

กลายเป็นพุทธตันตรยานและวัชรยานเป็นพระพุทธรูปอีกแบบหนึ่งกลายเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ทำให้พระพุทธรูปเสื่อมไปจากชมพูทวีป^{๒๑}

เอ็ดเวิร์ด โคนซ์ ได้แบ่งประวัติของพระพุทธรูปออกเป็นยุคด้วยกันคือยุคแรกเป็นยุคของพระพุทธรูปแบบดั้งเดิมซึ่งรู้จักกันโดยทั่วไปว่าพระพุทธรูปแบบหินยานยุคที่ ๒ เป็นยุคของมหายานยุคที่ ๓ เป็นยุคของตันตระและฌาน (Tantra and Chan) โดยทั้ง ๓ ยุคนี้ตั้งอยู่ในระหว่างพ.ศ. ๑๐๐๐ หลังจากนั้นพระพุทธรูปก็ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงขึ้นมาใหม่อีกเลยเพียงแต่ดำรงอยู่อย่างนั้นส่วนยุคที่ ๔ ก็ตกอยู่ในระยะ ๑,๐๐๐ ปี

พระพุทธรูปยุคแรกก็เกือบจะเป็นแบบอินเดียล้วนๆ ในระยะที่ ๒ เริ่มต้นเมื่อพระพุทธรูปได้แผ่ขยายเข้าไปในเอเชียตะวันออกเฉียงและยอมรับเอาความคิดที่ไม่ใช่แบบอินเดียล้วนๆ เข้ามาปะปนกันในระยะที่ ๓ ได้มีการจัดตั้งศูนย์กลางการฟื้นฟูแนวความคิดทางพระพุทธรูปขึ้นที่อินเดียโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศจีนถ้าจะกล่าวตามทัศนะทางปรัชญาพระพุทธรูปยุคแรกสนใจในปัญหาทางด้านจิตวิทยายุคที่ ๒ สนใจในปัญหาด้านภววิทยายุคที่ ๓ สนใจในปัญหาทางด้านจักรวาลวิทยายุคแรกเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับปัจเจกชนซึ่งพยายามจะควบคุมจิตใจของตัวเองโดยใช้วิธีจิตวิเคราะห์ยุคที่ ๒ หันไปสนใจธรรมชาติแห่งความจริงแท้ (Svabhava) และการรู้แจ้งเห็นจริงในตัวบุคคลเกี่ยวกับธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ ถือกันว่าเป็นปัญหาสำคัญสำหรับความหลุดพ้นยุคที่ ๓ เป็นยุคที่มีการปรับตัวให้กลมกลืนกับความเป็นไปของจักรวาลอันจะเป็นแนวทางนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริงโดยการใช้เวทมนต์คาถาและพิธีกรรมต่างๆ ที่มีมาแต่โบราณถ้าจะกล่าวตามลัทธิความเชื่อในการปลดปล่อยบาป (Soteriology) ก็มีความต่างกันอยู่ในแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องมนุษย์ที่ลัทธินี้พยายามสร้างขึ้นซึ่งแบ่งเป็น ๓ ระยะ คือ

๑. นักบุญตามอุดมการณ์ก็คือพระอรหันต์หรือบุคคลผู้ซึ่งไม่มีกิเลสเครื่องผูกมัดเพราะสิ้นตัณหาแล้วและจะไม่กลับมาเกิดใหม่ในโลกนี้อีก

๒. เป็นยุคของพระโพธิสัตว์คือบุคคลที่มีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงและหวังที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในบั้นปลาย

๓. เป็นยุคสิทธิธรรม คือ บุคคลผู้ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับจักรวาลจนไม่มีสิ่งใดที่จะควบคุมเขาได้อีกต่อไปแล้วและเนื่องจากเป็นผู้ที่หลุดพ้นแล้วจึงสามารถที่จะใช้พลังจักรวาลทั้งภายในและภายนอกได้

ในการเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคนั้นได้รับการสนับสนุนโดยการผลิตวรรณคดีใหม่ๆ ขึ้นมาถึงแม้จะเป็นที่แน่ชัดว่าได้เขียนขึ้นมาหลายศตวรรษหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วก็ตามแต่ก็ยิ่งถือว่าเป็นพุทธพจน์อยู่นั่นเองซึ่งถือเป็นคัมภีร์ในยุคแรกต่อมาในยุคที่ ๒ ก็มีการเขียนเพิ่มเติมขึ้นมาอีกโดยนิกายมหายานและยุคที่ ๓ ก็เป็นยุควรรณกรรมของตันตระ^{๒๒}

^{๒๑} พิชุร มลิวัลย์และคณะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธรูป, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๐.

^{๒๒} เอ็ดเวิร์ด โคนซ์, พุทธศาสนประวัติสังเขป, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑ - ๓.

๓.๒ วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

การวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย ผู้วิจัยได้วางกรอบการศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้ (๑) ความเชื่อทางด้านสถาปัตยกรรม (๒) ความเชื่อด้านประติมากรรม โดยจะได้อธิบายตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ ความเชื่อด้านสถาปัตยกรรม

ความเชื่อด้านสถาปัตยกรรมนี้ แบ่งออกเป็นดังนี้ (๑) ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างปราสาทหินพิมาย (๒) ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ของปราสาทหินพิมาย (๓) ความเชื่อเกี่ยวกับรูปทรงของปราสาทหินพิมาย

ก. ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างปราสาทหินพิมาย

คติความเชื่อของการสร้างปราสาทหินพิมายเป็นการเชื่อตัวตนของสัญลักษณ์ถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างโลกที่เราสัมผัสได้และโลกที่เราสัมผัสไม่ได้และยังสามารถแสดงบทบาทหน้าที่สัญลักษณ์ได้ โดยมีความหมายของสิ่งของสร้าง จะมีความเชื่อของการออกแบบระบบและรูปสัญลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมในการหาศึกษาของสถาปัตยกรรมเขมรนั้นมีผู้ศึกษาไว้หลายแนว ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าพื้นฐานของงานสถาปัตยกรรมเขมรมาก

ก. ระบบการใช้มาตราวัดขนาดและระยะทางที่แม่นยำ อันนำไปให้เกิดความหมายของโครงข่ายตัวแบบและที่ตั้งศาสนสถาน

ข. การวางผังขององค์ปราสาทประกอบสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับวิถีวงโคจรของดวงอาทิตย์และการวางจุดกำเนิดและแนวแกนอันนำไปสู่รูปจำลองหรือสัญลักษณ์ทางดาราศาสตร์และจักรวาล

ค. ระบบการจัดผังแบบที่ลงตัวที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบสัญลักษณ์ของมณฑลที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง

ง. ตัวเลขพื้นฐานของการออกแบบเป็นมรดกได้รับมาจากระบบตัวเลขของอินเดียอันสะท้อนให้เห็นถึงสัญลักษณ์ทางจักรวาล^{๒๓}

ดังนั้นในการสร้างปราสาทหินพิมายกับปราสาทเขมรมีการออกแบบให้เป็นสัญลักษณ์จักรวาลและมณฑล ตามคำกล่าวข้างต้น และโดยตัวปราสาทหินพิมายเองสามารถที่จะกำหนดเกณฑ์ของการสะท้อนถึงความเชื่อดังกล่าวได้ดังนี้

ปราสาทหินพิมายตั้งอยู่ในตำแหน่งใจกลางเมืองพิมาย ที่มีลักษณะภูมิประเทศเป็นดินแดนที่ราบลุ่มมีแม่น้ำหลายสายไหลโอบรอบ ทำให้ลักษณะของเมืองคล้ายกับเป็นเกาะลอยอยู่กลางน้ำ สอดคล้องกับคติเรื่องจักรวาลในพระพุทธศาสนาเชื่อว่าศูนย์กลางของจักรวาลเป็นที่ตั้งของเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยกำแพงสูง และถัดออกไปมหาสมุทรที่ล้อมไว้อีกชั้น

^{๒๓} Vittor Roveda, *Khmer Mythology : Secrets of Angkor*, (Bangkok : River, Books, 2000), P 20.

รูปภาพที่ ๓๒ รูปภาพแผนผังเมืองพิมาย

การสร้างปราสาทหินพิมายนั้น ในทางพระพุทธศาสนาจะมีความเชื่อเรื่องจักรวาล คำว่า “จักรวาล” นี้ในภาษาบาลีท่านใช้คำว่า “จกฺกวาฬ” ซึ่งมาจากรูปวิเคราะหฺว่า “จกฺร วาฬ” โดยอรรถวิเคราะหฺว่า “ไป” คือ เป็นไปดุจล้อรถ ซึ่งหมายความว่า กลมเช่นกับล้อรถ วา ธาตุในอรรถว่า ไป อล ปัจจัย อาเทศ ล เป็น พ^{๒๔} ในขณะที่โลกที่ปกสารให้ค่านิยามว่า คำว่า “จักรวาล” นิยมเรียกกันว่า “จกฺกวาฬ” ไปเพราะเหตุที่จักรวาล มีขอบเสมอกันเหมือนล้อรถ และมีการลุ่มลึกเหมือนแอง ฉะนั้น จึงเรียกว่า “จกฺร วาฬ”^{๒๕} แต่เมื่อก้าวถึงจำนวนของจักรวาลนั้น พระพุทธเจ้าตรัสเอาอย่าง ชัดเจนว่า “... อานนทฺ (โลก)นี้เรียกว่าโลกธาตุ^{๒๖} ขนาดเล็ก ซึ่งมีจำนวน ๑,๐๐๐ จักรวาล โลกคุณ ด้วยส่วนพื้นแห่งโลกธาตุขนาดอย่างเล็ก ซึ่งมี ๑,๐๐๐ จักรวาลนั้น เรียกว่า โลกธาตุขนาดกลาง ซึ่งมี จำนวน ๑,๐๐๐,๐๐๐ จักรวาล โลกคุณด้วยส่วนพื้นแห่งโลกธาตุขนาดกลางมีล้านจักรวาลนั้นเรียกว่า โลกธาตุขนาดใหญ่ ซึ่งมีจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฎิจักรวาล”

ซึ่งในทางความเชื่อของศาสนาพราหมณ์มีแนวคิดที่ว่าด้วยรูปแบบของจักรวาลวิทยาใน มโนทัศน์ของพราหมณ์นั้นจะยึดถือว่าจักรวาลประกอบไปด้วยทวีปกลาง เรียกว่า “ชมพูทวีป” มีเขา พระสุเมรุตั้งอยู่กลางทวีป เป็นแกนกลางของจักรวาล มีทวีปทั้งหกรายรอบชมพูทวีปเป็นรูปวงแหวน แต่ละทวีปมีห้วงสมุทรแบ่งคั่นเอาไว้ สุดขอบจักรวาลมีกำแพงศิลาล้อมรอบอย่างแข็งแรง ยอดเขา พระสุเมรุเป็นวิมานของพระอินทร์ลงมาเป็นวิมานของเทพชั้นต่าง ๆ มีท้าวจตุโลกบาล ๔ องค์สถิตอยู่ ตามทิศ ๔ ทิศ

แนวความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งที่ชัดเจนที่สุดก็คือ “ภูเขาสุมะรุ” ซึ่งถือได้ว่าเป็น แกนกลางของจักรวาลเช่นเดียวกัน แต่รายละเอียดอื่น ๆ ค่อนข้างจะมีการอธิบายแตกต่างกัน กล่าวคือ ตามระดับเขาพระสุเมรุจะเป็นสวรรค์วิมานชั้นต่าง ๆ มีภูเขาสัตบริภัณฑ์ล้อมรอบเขาพระ สุเมรุเป็นรูปวงแหวนอยู่ ๗ ลูก มีห้วงสมุทรล้อมรอบ ใต้ภูเขาลงมาอีกเป็นห้วงสมุทรใหญ่ มีทวีป ๔

^{๒๔} พระสิริมังคลาจารย์, จักรวาลทีปนี, (กรุงเทพมหานคร : เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑.

^{๒๕} พระสังฆราชเมธีจักร, โลกที่ปกสาร, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล จำกัด, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖๘.

^{๒๖} ระวี ภาวิไล, โลกทัศน์ ชีวทัศน์ : เปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๓๐.

ทวีป คือ ด้านตะวันออก ได้แก่ บุปผวิเททวีป ด้านตะวันตก ได้แก่ อมรโคยานทวีป ด้านทิศเหนือ ได้แก่ อุตฺรกุรวทวีป และด้านทิศใต้ ได้แก่ ชมพูทวีป แต่ละทวีปจะมีภูมิอยู่ ๔ ภูมิ ภูมิทางด้านทิศใต้ เป็นมนุษย์ภูมิเรียกว่า “ชมพูทวีป” เป็นแดนเกิดของพระพุทธเจ้า และเป็นปากทางไปสู่ภูเขาสุเมรุ นอกจากนี้ในระหว่างทวีปทั้ง ๔ ยังมีอนุทวีปแทรกอยู่ รอบภูเขาสุเมรุมีทิวเขาล้อมไว้ ๗ ชั้น คือ ทิวเขา ยุคันธร อีสันธร กรวิก สุทัศน์ เนมินธร วินันตก อัศกัณ ทิวเขาแต่ละชั้นจะลดมิติลงไปกึ่งหนึ่ง ตามลำดับเสมอ และในระหว่างทิวเขาแต่ละชั้นจะคั่นด้วยทะเลสีทันดร ต่อจากเขาอัศกัณจึงเป็นขอบ กำแพงจักรวาล เขาพระสุเมรุนั้นนอกจากจะเป็นแกนของจักรวาลแล้ว ในระดับที่อยู่เหนือสมุทร ตั้งแต่ที่อยู่ของพญาครุฑขึ้นมา ก็จะเป็นเรือนอาศัยของกามภูมิส่วนหนึ่ง คือ สวรรค์ทั้งหกชั้น ได้แก่ จาคุมหาราชดาวดึงส์ ยามาตฺสูติ นิมมานรติ และปรนิมมิตวสวัตตี เขาพระสุเมรุมีห้ายอด ยอดกลางสุด เป็นวิมานของพระอินทร์ มีเทพแวดล้อม ๓๒ องค์ ส่วนอีก ๔ ยอด เป็นที่สถิตของท้าวจตุโลกบาล

การสร้างปราสาทหินพิมายจึงเป็นการจำลองจักรวาลมาไว้บนโลกมนุษย์ โดยกำหนดให้ที่ตั้งของปราสาทเป็นศูนย์กลางของจักรวาล และให้แม่น้ำลำคลองตามธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์แทน มหาสมุทรที่ล้อมรอบล้อมจักรวาล แม้ว่าต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จะโปรดให้สร้างกำแพงเมืองขึ้นอีกชั้นหนึ่งก็ไม่ได้ทำให้โครงสร้างความเชื่อดังกล่าวเสียไป แต่กลับยิ่งเป็นการย้ำชัดถึงความต้องการที่จะสร้างเมืองให้เป็นจักรวาล บาบาทหน้าที่ของกำแพงเมืองนี้จึงไม่ใช่เป็นเพียงกำแพงที่ล้อมเมืองไว้เพื่อปกป้องจากการรุกรานของข้าศึกหรือเพียงตัวกำหนดขอบเขตเมืองเท่านั้น หากเป็นเสมือนกำแพงที่ล้อมรอบจักรวาลด้วย

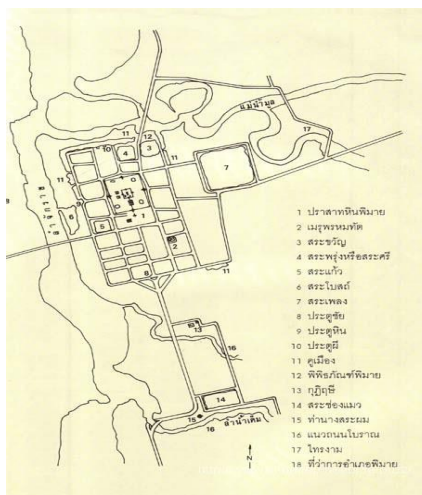
ความสามารถของคนสมัยยุคก่อนในการสร้างเมืองพิมาย จึงออกมาเป็นความเชื่อรูปจำลองจักรวาลปรากฏให้เห็นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๔๒๔ เมื่อพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๒๐ - ๑๔๓๒ / ค.ศ. ๘๗๗-๘๘๕) โปรดให้สร้างปราสาทบกองขึ้นที่ศูนย์กลางของเมืองทริหาราลัยราชธานีของพระองค์ หรือศูนย์กลางราชธานีแห่งแรกของเมืองพระนคร คือ ปราสาทพนมบาเค็ง^{๒๗} ก็สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นพระสุเมรุ แนวความคิดนี้ชัดเจนยิ่งขึ้นในสมัยพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๕๙๓ - ๑๖๐๘ / ค.ศ. ๑๐๖๖) เมื่อพระองค์โปรดสร้างปราสาทบาปวน โดยในจารึกที่ฐานของปราสาท กล่าวว่า ทรงต้องการให้มีเขาพระสุเมรุอยู่ ณ ศูนย์กลางของราชธานีของพระองค์ แต่ปราสาทหินพิมายนี้ นอกจากความสามารถในการสร้างเขาพระสุเมรุไว้ศูนย์กลางเมืองแล้ว ความฉลาดของการสร้างตามความเชื่อยังเลือกชัยภูมิที่ตั้งตามธรรมชาติให้สอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องจักรวาลด้วย ด้วยทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานแล้ว เมืองพิมายเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมในการสร้างเมืองให้เป็นจักรวาลตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาวัชรยาน โดยอาศัยธรรมชาติที่อยู่แวดล้อม แม่น้ำลำคลองต่าง ๆ ที่ไหลโอบอ้อมเมืองพิมายจึงเปรียบเสมือนมหาสมุทรที่ล้อมรอบจักรวาล

ข. ความเชื่อเกี่ยวกับพื้นที่ของปราสาทหินพิมาย

การก่อสร้างในยุคก่อนจะเห็นได้จากการวางผังเมืองของปราสาทหินพิมาย โดยในสมัยพระพุทธศาสนาวัชรยานเนื่องจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ และพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทางนับถือ

^{๒๗} ยอร์ช เซเดส์, เมืองพระนคร : นครวัด นครธม, แปลโดย ปรานี วงษ์เทศ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๙.

พระพุทธรูปศานนามหายานลัทธิวัชรยาน โดยพื้นที่ของการสร้างเมืองนั้นจะประกอบไปด้วย แม่น้ำ พื้นที่ด้านที่ตั้งเมือง พื้นที่ตัวเมืองตั้งพื้นที่ราบ และทิศของพื้นที่ ดังนี้

รูปภาพที่ ๓๓ แสดงภาพเมืองพิมายมีแม่น้ำล้อมรอบ

๑. แม่น้ำ

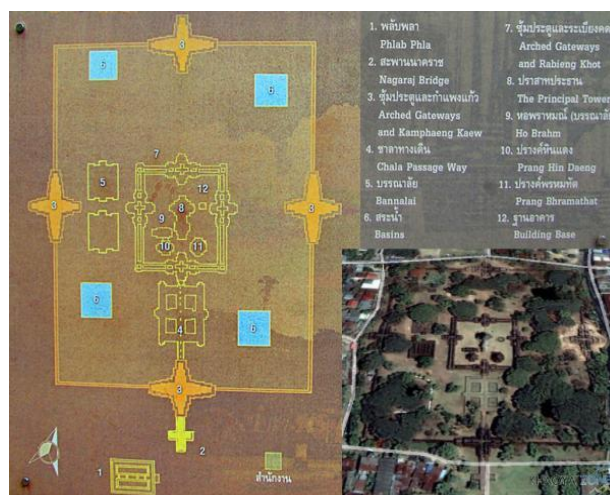
ปราสาทหินพิมายสร้างติดแม่น้ำล้อมรอบ เพราะความเชื่อทางพระพุทธรูปศานาวัชรยาน นั้นมีความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ แม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้เป็นต้น เพื่อเป็นการสวดอ้อนวอนของพรจากเทพเจ้า เพื่อให้ดลบันดาลออกมาจากธรรมชาติโดยแม่น้ำที่ล้อมรอบนั้น เปรียบเสมือนมหาสมุทร ที่อยู่รอบจักรวาลโดยมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง ดังนั้นการมีแม่น้ำรอบตัวเมืองจึงเกี่ยวกับคัมภีร์ปุราณะ ซึ่งคัมภีร์นี้ถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ที่เกิดก่อนรามายณะ และมหาภารต ซึ่งเนื้อหาสาระภายในนั้น ได้พยายามที่จะอธิบายลักษณะ และความเป็นมาของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกและจักรวาล โดยมีเนื้อหาประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๕ ส่วน กล่าวคือ^{๒๘} ๑) กล่าวถึงเรื่องการสร้างโลก และจักรวาล ๒) กล่าวถึงความพิเนาศไปของโลก และการถือกำเนิดอีกครั้งของโลก ๓) กล่าวถึงเผ่าพันธุ์ของเทพเจ้าต่าง ๆ ๔) กล่าวถึงการเริ่มต้นของพระมนู และยุคแห่งพระมนู เรียกว่า มนวัตร และ ๕) กล่าวถึงดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์

คัมภีร์ปุราณะที่เชื่อว่ามีมีความสำคัญที่สุดมีอยู่ด้วยกัน ๑๘ เล่ม ซึ่งเรียกชื่อว่า “มหาปุราณะ” สำหรับเรื่องราวของจักรวาลที่กล่าวไว้ใน “มหาปุราณะ” นั้น ประกอบไปด้วยสวรรค์ที่อยู่เหนือโลกขึ้นไปในอากาศ ส่วนโลกมนุษย์มีทวีป ๗ ทวีป และแต่ละทวีปถูกแยกออกจากกันด้วยมหาสมุทร มีชมพูทวีปเป็นทวีปที่อยู่ตรงกลาง ที่กลางชมพูทวีปมีเขาพระสุเมรุเป็นภูเขาสี่ทองตั้งอยู่บนเป็นศูนย์กลางของจักรวาล บนยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งนครเทพต่าง ๆ อยู่ติดกับแม่น้ำคงคาที่เชิงเขาพระสุเมรุ มีภูเขาค้ำยันอยู่ที่ทิศทั้ง ๔ ถัดมามีทิวเขาซึ่งเป็นที่ประทับของบรรดาเทพชั้นรองอยู่อีกทั้ง ๔ ทิศ และถัดออกมายังรอบนอกสุดของทิวเขาทางทิศเหนือเป็นที่ตั้งของเมืองอูตรกुरु ทิศใต้เป็นที่ตั้งของเมืองภทรท ทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของเมืองภทรศว และทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของเมืองเกตุมล ส่วนโลกบาดาลอยู่ถัดจากพื้นไปข้างล่าง ซึ่งเป็นที่อยู่ของอสูร ยักษ์ นาค และมีดินแดนแห่งการ

^{๒๘} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : แพรวพินิจ, ๒๕๑๓), หน้า ๘๘.

ลงทัณฑ์คนบาป คือนรกตั้งอยู่ใต้พื้นดิน และน้ำอยู่ภายใต้การดูแลของพระยม โดยขอบเขตทั้งหมดของจักรวาลจะถูกห้อมล้อมไว้ด้วยภูเขา ซึ่งช่วยปิดกั้นความมืดด้านนอกไว้ มีเปลือกไขทองคำห่อหุ้มส่วนประกอบทั้งหมดเหล่านี้ไว้อีกทีหนึ่ง^{๒๙}

การสร้างปราสาทหินพิมายในที่ราบติดแม่น้ำ โดยมีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๕๖๕ เมตร ยาว ๑.๑๓๐ เมตร มีคูและกำแพงล้อมรอบลักษณะพิเศษคือตัวปราสาทแห่งนี้หันหน้าไปทางทิศใต้ ต่างจากปราสาทอื่น ๆ ที่มักหันไปทางทิศตะวันออก สันนิษฐานเพื่อให้ออกไปรับกับเส้นทางตัดจากเมืองยโสปุระ เมืองหลวงสมัยนั้นของขอม และปราสาทหินพิมายจัดเป็นศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย^{๓๐}

รูปภาพที่ ๓๔ แสดงการตั้งเมืองของพื้นที่ราบลุ่ม

๒. พื้นที่ราบ

ตามความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างเมืองของพระพุทธศาสนาวัชรยานนั้น ได้ยึดคติของความเชื่อเรื่องการสร้างเมืองของเทพเจ้าต่าง ๆ ของตริมูรติคือพระเจ้าสูงสุดได้แก่ พระพรหม พระศิวะ และพระนารายณ์ เทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้รวมเรียกว่า ตริมูรติ^{๓๑} และแต่ละองค์มีหน้าที่ดังต่อไปนี้

พระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก รวมทั้งเทวดาทั้งหลายด้วย ลักษณะพระพรหมในระยะแรกไม่มีตัวตน แต่ครั้งเวลาต่อมา พวกพราหมณ์ ได้พบข้อบกพร่องว่า เมื่อพระพรหมไม่มีตัวตน ประชาชนเคารพบูชาไม่ได้ พวกพราหมณ์จึงได้กำหนดให้พระพรหมมีตัวตน มี ๔ พักตร์ สามารถมองดูได้ทุกทิศ ลักษณะของพระพรหมเป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม พระพรหมที่มีลักษณะเป็นนามธรรมนั้นหมายถึงจักรวาล เป็นวิญญานของธรรมชาติ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ท้องฟ้า เป็นต้น สิ่งเหล่านี้คือร่างกายของ พระพรหม พระพรหมสิงสถิตในสิ่งเหล่านี้ พระพรหมเป็นอันติม

^{๒๙} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิพนธ์), “จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, สารนิพนธ์ดุสิตวิทยานิพนธ์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔.

^{๓๐} นางสาวมณีรัตน์ ภาจันทรคู, “แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), หน้า, ๑๙.

^{๓๑} ดนัย ไชโยธธา, ประวัติศาสตร์เอเชียใต้ยุคโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๙.

สัจจะที่ไม่อาจอธิบายได้ เป็นสิ่งที่ไม่อาจวัดได้ เป็นพื้นฐานความรู้ทั้งปวง ไม่หยาบ ไม่ละเอียด ไม่สั้น ไม่ยาว ปราศจากกลิ่น แสง เสียง เทศะ เป็นต้น ส่วนพระพรหมที่เป็นรูปธรรมเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้าง พระพรหมมีพระชายาชื่อพระสร้สวดี ซึ่งเป็นเทพีแห่งวาจาและการศึกษาเล่าเรียน และเป็น ผู้อุปถัมภ์ศิลปวิทยาทั้งปวง

พระศิวะ เทพเจ้าแห่งการทำลายและเทพเจ้าแห่งการพินาศ มีหลายชื่อ เช่น อิศวร รุทธะ และนาฏราช เป็นต้น พระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุดในไตรภูมิ ประทับอยู่ที่ภูเขาไกรลาส มีโค่นันที่เป็นพาหนะ และมีศิวลึงค์เป็นเครื่องหมายของพลังแห่งการสร้างสรรค์ลักษณะของพระศิวะเป็นรูปฤๅษี มี ๔ กร นุ่งห่มหนังสัตว์ ประทับนั่งบนหนังเสือโคร่ง ถืออาวุธตรีศูล ธนู และคทาหวั่งกะโหลกมนุษย์ ห้อยพระศอกด้วยประคำร้อยด้วยกะโหลก มิ่งเป็นสังวาล พระศอกมีศีลดาสนิถ กลางพระนลาฏมีพระเนตรดวงที่ ๓ ซึ่งถ้าพระศิวะลืมพระเนตรดวงที่ ๓ เมื่อใด ไฟจะไหม้โลกเมื่อนั้น เหนือพระเนตรดวงที่ ๓ มีรูปพระจันทร์ครึ่งซีกพระศิวะมีพระชายาชื่ออูมา ซึ่งมีหลายลักษณะเป็นต้นว่า ปารวตีเทวีผู้เป็นธิดาแห่งหิมวัตหรือหิมालัย ทรุคาเทวีผู้เป็นเจ้าของแห่งสงคราม และกาลีเทวีผู้มีกายสีดำ พระอูมาเทวี มี ๓ ภาค ภาคหนึ่ง เป็นเทพีโสภามเหสีผู้ซื่อสัตย์และภักดีต่อพระศิวะ มี ๔ กร ภาคสอง อวตารลงมาเป็นทรุคาเทวี มี ๑๐ กร ทรงอาวุธ ธนู ศร จักร ฆู โล่ ดาบ หอก ขวาน ลูกตุ้ม กระดิ่ง ประทับบนหลังเสือ เพื่อปราบมิงงิชาสูรหรืออสูรในร่างกระบือผู้ก่ออุกเหี้ยมในมนุษยโลก ภาคสาม อวตารลงมาเป็นกาลีเทวี มีพระกายสีดำ มี ๔ กร ๒ กร ถือดาบและศิระษะมนุษย์ แลพบพระชีวหาสีแดง สวมพวงมาลัยร้อยด้วยกะโหลกศิระษะมนุษย์ ที่เอวมีแขนมนุษย์ห้อยอยู่โดยรอบ ชอบเครื่องสังเวดด้วยชีวิตสัตว์

พระวิษณุหรือพระนารายณ์ เทพเจ้าผู้รักษาและคุ้มครองโลกให้เป็นสุข ชาวฮินดูเชื่อว่าพระนารายณ์ทรงอวตารลงมาเป็นพระรามและพระกฤษณะ พระนารายณ์เป็นเทพเจ้าที่มีพลังทางทำนุบำรุงโลก เมื่อเวลาใดโลกเกิดยุคเข็ญ เมื่อเวลานั้น พระนารายณ์จะเสด็จไปช่วยบำบัดทุกข์ ปราบยุคเข็ญ เรียกว่า อวตารพระนารายณ์ประทับอยู่ในเกษียรสมุทร มีพระยานันตราชเป็นบัลลังก์ ทรงครุฑเป็นพาหนะ และได้ทรงอวตารมาแล้ว ๙ ปาง อวตารของพระนารายณ์จะมีทั้งหมด ๑๐ ปาง และปางที่ ๑๐ จะอวตารหลังจากสิ้นกัลป์แล้ว ความเหมาะสมมีอยู่อย่างไรก็อวตารลงมาเกิดในรูปนั้น และอวตารของพระนารายณ์ครั้งสำคัญ ๑๐ ครั้ง หรือนารายณ์สิบปางมีดังต่อไปนี้

๑. มัตสยวตาร อวตารลงมาเป็นปลา เพื่อช่วยมนุษย์ให้พ้นความตาย เมื่อเกิดน้ำท่วมโลก ฆ่ายักษ์ชื่อ หัยครีพ หรือหัยครีวะ ผู้เป็นต้นเหตุให้มนุษย์มีความผิด

๒. กูรุมวตาร อวตารลงมาเป็นเต่าในเกษียรสมุทร ให้หลังรองรับภูเขาชื่อ มันทาระ ในคราวที่เทวดากวนน้ำในมหาสมุทรเพื่อให้เกิดน้ำอมฤต

๓. วราหาวตาร อวตารลงมาเป็นหมูป่า เพื่อปราบหิรันยกษ ผู้จับโลกกลงไปใต้ทะเล โดยใช้เขี้ยวดันให้โลกสูงขึ้นจนมนุษย์ได้อาศัยกระทั่งถึงทุกวันนี้

๔. นรสิงหาวตาร อวตารลงมาเป็นคนครึ่งสิงห์ เพื่อปราบยักษ์ชื่อ หิรันยกคิปู ผู้ได้พรจากพระพรหมว่าจะไม่มีใครฆ่าตายได้ ถึงกับก่อความเดือดร้อนทั่วโลก

๕. วามนาวตาร อวตารลงมาเป็นคนค่อม เพื่อปราบยักษ์ชื่อ พลี มิให้มีอำนาจครองโลกทั้งสาม และได้ไล่อัยกษพลีให้ไปอยู่ใต้บาดาล

๖. ปรศุรามวตาร อวตารลงมาเป็นปรศุรามถือขวาน เป็นบุตรพราหมณ์ชื่อ ยมทคณี ผู้สืบสกุลมาจากภฤคเพื่อป้องกันมิให้กษัตริย์ครอบครองอาณาจักรเหนือวรรณะพราหมณ์

๗. รามาวตาร อวตารลงมาเป็นรามจันทร คือเป็นพระรามในมหากาพย์รามายณะ เพื่อปราบท้าวราพณ์หรือทศกัณฐ์

๘. กฤษณาวตาร อวตารลงมาเป็นพระกฤษณะ ผู้เป็นสารีขับริศีกให้อรชุนเพื่อปราบคนชั่วในมหากาพย์มหาภารตะ

๙. พุทธาวตาร อวตารลงมาเป็นพระพุทธเจ้า ประกาศหลักธรรมช่วยมนุษย์ให้พ้นทุกข์ เหตุผลที่อินทฺูดึงเอาพระพุทธเจ้ามาเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์นั้น นับเป็นการกลืนพระพุทฺธศาสนาได้อย่างสนิทอีกวิธีหนึ่ง

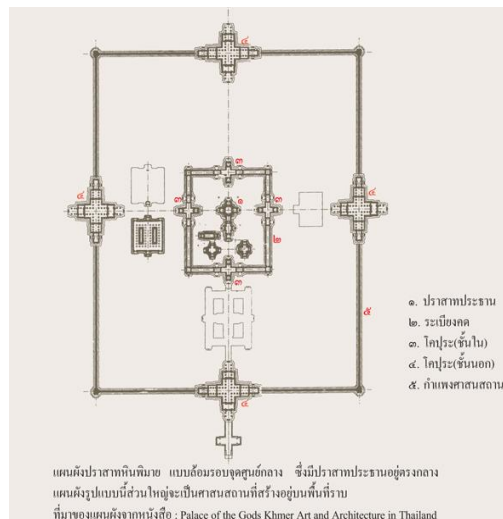
๑๐. กัลกยวตาร อวตารลงมาเป็นกัลกั บรูษะขี่ม้าขาวถือดาบมีแสงแปลบปลาบดั่งดาวหาง เพื่อปราบคนชั่วและสถาปนาธรรมขึ้นใหม่ในโลก

พระนารายณ์มีพระชายาชื่อ ลักษมี ผู้เป็นเทพีแห่งความงาม ผู้อำนวยการโคลลาภ ความมั่งคั่ง และผู้มีใจเมตตาปราณี เมื่อพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นวามนาม ปรศุราม และพระราม พระชายาลักษมีเคยเสด็จมาเป็นนางปัทมา (กมลลา) นางธรรณี และนางสีดาตามลำดับ

ดังนั้นตามความเชื่อของการสร้างเมืองปราสาทหินพิมายนั้นเป็นการสร้างในที่ราบ เพราะเป็นการสร้างเพื่อถวายพระนารายณ์ เพื่อปกป้องคุ้มครองชาวโลกให้เกิดความสงบสุข และเมื่อเกิดความทุกข์ยาก พระนารายณ์ก็จะไปช่วยเหลือให้หายจากความทุกข์ เกิดความสงบสุข และเจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

๓. ทิศ

เมืองพิมายมีลักษณะคล้ายเกาะ คือ มีแม่น้ำรอบอยู่ทุกด้าน ถ้ามองจากเขมลงไปจะเห็นว่าตัวเมืองพิมายเป็นรูปสี่เหลี่ยมพื้นผ้า เดิมมีกำแพงเมืองเป็นคันดินล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน เช่นเดียวกับปราสาทหินพิมายก็มีกำแพงล้อมรอบ และมีซุ้มประตูทั้ง ๔ ทิศ และเป็นที่น่าอัศจรรย์ใจอย่างหนึ่งเมืองพิมาย คือ ตั้งแต่ประตูเมือง ประตูกำแพงล้อมรอบปราสาทไปจนประตูจะเป็นแนวเดียวกันตลอด^{๓๒}

รูปภาพที่ ๓๕ แผนผังปราสาทหินพิมายซึ่งมีกำแพงล้อมรอบจุดศูนย์กลาง

^{๓๒} บุญสม สำเภาทิพย์, คู่มือนำชมปราสาทหินพิมาย, (สมุทรสาคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า

นอกจากนี้จะมีซุ้มประตูตรงกันแล้ว ซุ้มประตูด้านหน้าที่เป็นซุ้มใหญ่ที่อยู่ที่ได้นับเป็นสิ่งแปลกสำหรับการก่อสร้างศาสนาสถานที่รับอิทธิพลจากเขมร เพราะการสร้างศิลปะแบบเขมรนั้นส่วนใหญ่ จะหันหน้าออกไปทางทิศตะวันออกซึ่งถือว่าเป็นทิศแห่งมงคล แต่การที่ปราสาทหินพิมายหันหน้าไปทางทิศใต้นั้นคงจะเป็นเพราะว่าเดิมคงมีเส้นทางเดินทางติดต่อตัดจากประเทศกัมพูชาขึ้นมาทางทิศใต้ โดยมีปราสาทหินพิมายเป็นศาสนาสถานที่อยู่ปลายสุดของเส้นทางนี้

เส้นทางการเดินทางจากเมืองพระนครหลวง ที่มีปราสาทบายนเป็นศูนย์กลางในประเทศกัมพูชา มีเส้นทางผ่านมาที่ปราสาทตาเหมือนธม ซึ่งอยู่ชายแดนไทยกัมพูชา ที่จังหวัดสุรินทร์ ผ่านมาที่ปราสาทเมืองต่ำ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาคือปราสาทหินพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ จากนั้นก็มาถึงปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นปลายสุดของเส้นทาง ด้วยเหตุดังกล่าวปราสาทหินพิมายจึงหันหน้าไปทางทิศใต้เพื่อให้อารักขาเส้นทางที่ตัดมาจากกัมพูชา^{๓๓}

ตามแนวความเชื่อของการสร้างประตูเมืองปราสาทหินพิมาย ในบริเวณปราสาทหินพิมาย มีกำแพงล้อมรอบ ๓ ชั้นทั้ง ๔ ทิศ มีซุ้มประตูกำแพงทุกด้าน เป็นการสร้างเมืองเพื่อให้พระเจ้าประจำอยู่ในทิศต่าง ๆ ตามความเชื่อเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์คือพระธยานีโพธิสัตว์ก็คือพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจมานของพระอาทิตย์พุทธะ^{๓๔} (องค์ปฐม) เป็นพุทธะผู้ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย

พระธยานีพุทธะมีอยู่ ๕ พระองค์เรียกว่าพระปัญจชาติชิน คือ พระไวโรจนะ พระอักษะโยภยะ พระรัตนสัมภวะ พระอมิตาภะ และพระอโมขลสิทธีทั้ง ๕ พระองค์เกิดขึ้นโดยอำนาจมานของพระอาทิตย์พุทธเจ้าและด้วยอำนาจมานของพระธยานีพุทธะเป็นเหตุให้เกิดพระธยานีโพธิสัตว์อีก ๕ พระองค์คือ พระสมันตภัทร พระวัชรปาณี พระอวโลกิเตศวรและพระวิศวาปาณีพระธยานีโพธิสัตว์ทั้ง ๕ พระองค์หลังนี้ตามหลักตรีภยนั้นถือว่าเป็นสัมโภคกาย (กายหนึ่งในสาม) อันเป็นกายแห่งความบันเทิงกล่าวคือพระกายทิพย์มีรูปร่างอันพระพุทธเจ้าประทานให้เห็นได้

พระธยานีพุทธะองค์ที่ ๑ พระไวโรจนะ

ทรงเป็นพระธยานีพุทธะพระองค์แรกในนิภายวัชรยานอธิบายว่าไวโรจนะหมายถึง “มหาสุริยะพุทธะ” ทรงดำรงตำแหน่งเป็นประธานแห่งพระธยานีพุทธะทั้ง ๕ พระองค์ซึ่งหมายถึงพระปัญญาอันสูงสุด

เมื่อพระไวโรจนะทรงเป็นประธานแห่งพุทธะจึงทรงมีตราประจำเป็นธรรมจักรอันเป็นสัญลักษณ์หมายถึงความเป็นหนึ่งทรงมีพระกายเป็นแสงสว่างอันเป็นที่รวมแห่งแสงสีทั้งปวงพระองค์จึงเป็นเสมือนพระธรรมอันสมบูรณ์นั่นเอง

พระไวโรจนะทรงประทับอยู่ตรงกลาง (พุทธ) มณฑล (Mandala) โดยมีพุทธะทั้ง ๕ ห้อมล้อมพระปัญญาของพระองค์เป็นพื้นฐานและเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาของพุทธะองค์อื่นๆจึงทรงเป็น

^{๓๓} สมชาติ มณีโชติ, เอกสารประกอบการศึกษานอกสถานที่, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๓), หน้า ๕.

^{๓๔} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ , ๒๕๐๓), หน้า ๒๑๖.

ปัญญาแห่งพระธรรมธาตุทรงมีคุณสมบัติพิเศษในการบำเพ็ญสมาธิซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมที่เคารพนับถือพระองค์ไม่ประสบกับความเหนื่อยล้าทางอารมณ์^{๓๕}

พระไวโรจนะ (จีนเรียกปิไลเจนะแต่ในญี่ปุ่นเรียกไดนิจิ-เนียวโร = พระสุริยเทพ) คือดวงอาทิตย์ประทับตรงกลางล้อมโดยพระธยานีพุทธะอีก ๔ องค์ องค์ละทิศรวม ๔ ทิศซึ่งสมมติเท่ากับเป็นพระบริวารพระไวโรจนะทรงความยิ่งใหญ่สิ่งทั้งหลายย่อมรวมอยู่ในพระองค์พระองค์ทรงเป็นสังฆพุทธะ (ธาตุแท้) มีพุทธอื่นๆธาตุอื่นๆเป็นบริวาร

พระธยานีพุทธะองค์ที่ ๒ พระอักษโยภยะ

พระอักษโยภยะนั้นทรงปรากฏพระนามในปรัชญาปารมิตาสูตระประมาณเมื่อ พ.ศ. ๘๐๐ ต่อมาทรงปรากฏในลัทธิธรรมปณฺฑริกสูตรและจุลสุขาวัตถุหสูตรทรงมีพุทธเกษตรเป็นของพระองค์เองชื่อ “อภริติ” ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกพระอักษโยภยะนั้นพระองค์ไม่เป็นที่นิยมในหมู่ศาสนิกเท่าใดนักรูปที่ปรากฏทั่วไปเป็นปางประทับนั่งขัดสมาธิมือซ้ายวางบนตักส่วนมือขวาแตะที่แผ่นดินหงายฝ่ามือขึ้น^{๓๖}

พระธยานีพุทธะองค์ที่ ๓ พระรัตนสัมภวะ

พระรัตนสัมภวะบางแห่งเรียกพระรัตนสมภพพระองค์ทรงเป็นพระธยานีพุทธะที่เป็นที่นิยมน้อยที่สุดในบรรดาพระธยานีพุทธะ ๕ พระองค์ไม่ทรงปรากฏรูปปั้นทรงปรากฏแต่รูปภาพเป็นปางทรงประทับนั่งมือซ้ายวางบนตักถือแก้วสารพัดนึกมือขวาแสดงท่าประทานพรเหยียดแขนลงนิ้วทั้งหมดเหยียดออกฝ่ามือหงายขึ้น^{๓๗}

พระธยานีพุทธะองค์ที่ ๔ พระอมิตาภะ

พระอมิตาภะทรงเป็นที่รู้จักกันดี (Popular) ในนิยายฝ่ายเหนือตั้งแต่สมัยท่านนาการชุน แม้แต่ท่านวสุพันธุศรีรัตนับถือพระอมิตาภะนักปราชญ์บางท่านกล่าวว่าคตินิยมในการนับถือพระอมิตาภะไม่ได้เกิดขึ้นในอินเดียแต่น่าจะเกิดขึ้นในเอเชียกลางประมาณพ.ศ. ๖๐๐ แล้วแผ่ลงมาที่อินเดียและขึ้นไปแพร่หลายในเมืองจีนมีอิทธิพลแนวคิดของลัทธิโซโรอัสเตอร์ในเปอร์เซียผสมอยู่^{๓๘} ซึ่งนับถือลัทธิบูชาไฟคือดวงอาทิตย์มาแต่ดึกดำบรรพ์ (คือลัทธิที่ชาติปาร์ซีหรือชาติเปอร์เซียเดิมนับถืออยู่ทุกวันนี้)^{๓๙} ชาวพุทธตอนเหนือของอินเดียอยู่ภายใต้วัฒนธรรมอินโด-สกีเซียนที่นิยมบูชาพระอาทิตย์ (สุรยบูชา-Sun-worshipper) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอีกสายหนึ่งที่มีผลต่อเรื่องพระอมิตาภะตั้งนั้นคติการบูชาพระอมิตาภะก็คือรูปแบบการบูชาสุริยเทพของชาวเปอร์เซียนั่นเอง^{๔๐} แต่เหตุไฉนพระสุริยเทพจึงกลายมาเป็นพระพุทธเจ้าในลัทธิมหายานยากที่จะทราบได้คงได้แต่สันนิษฐานได้อย่างหนึ่งว่า

^{๓๕} ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ภัฏเสน (เรียบเรียง), พระพุทธศาสนาแบบทิเบต, หน้า ๑๒๔- ๑๒๕.

^{๓๖} Alice Getty, *The Gods of Northern Buddhism* (Tokyo : Charles E. Tuttle Company, 1962), P.36.

^{๓๗} Ibid., p.37.

^{๓๘} Ibid., pp.38-42.

^{๓๙} เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป, *ลัทธิของเพื่อน*, หน้า ๑๐๘.

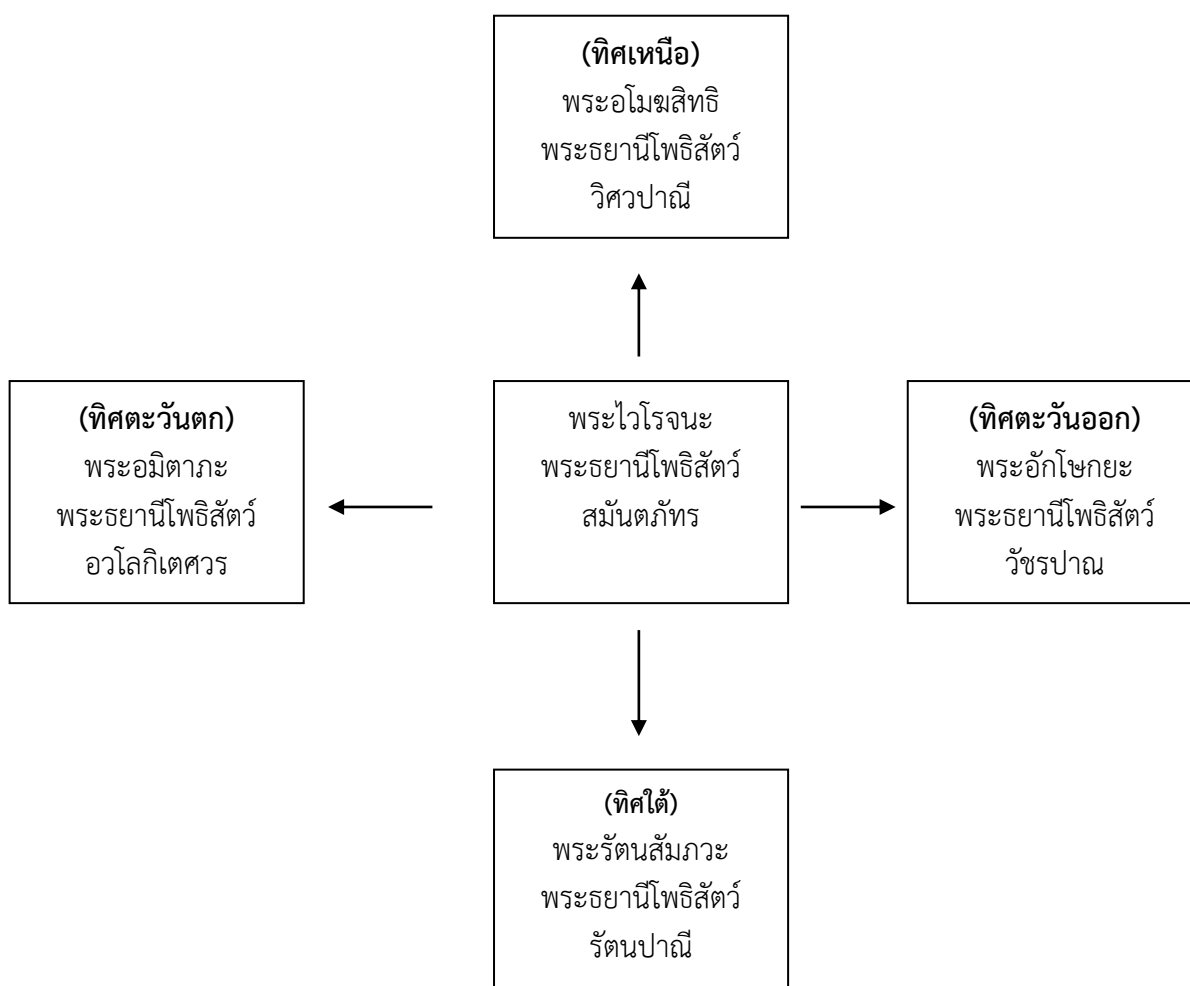
^{๔๐} พระมหาสมจินต์ สมนมาปัญญา, *พุทธปรัชญาสาระและพัฒนาการ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า๕๗.

พระพุทธเจ้านั้นกล่าวกันว่าทรงมีรัศมีออกจากพระกายคล้ายลักษณะของพระสุริยะทรงเป็นผู้ชนะความมืดและกำจัดโมหะความโง่เขลา^{๔๑}

คำว่า “อมิตาภะ” แปลว่าพระพุทธเจ้าผู้มีความสว่างอันหาประมาณมิได้ความหมายของพระนามนี้เหมือนกับพระนามของพระพุทธเจ้าที่บังกรซึ่งเป็นพระมานุषีพุทธะดังนั้นไม่ว่าจะเป็นพระอมิตาภะหรือพระที่บังกรล้วนแสดงถึงอิทธิพลของตำนานสุริยเทพและอิทธิพลของวัฒนธรรมเปอร์เซียโดยเฉพาะกรณีที่ตั้งสวรรค์แดนสุขาวดีขององค์

พระธยานีพุทธะองค์ที่ ๕ พระอโมขสิทธิ

พระอโมขสิทธิแปลว่าพระผู้ประสบความสำเร็จโดยไม่สูญเปล่าหรือพระผู้มีอำนาจวิเศษที่ไม่ผิดพลาดพระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรพระหัตถ์ซ้ายวางบนตักหงายฝ่ามือขึ้นพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นอยู่ในปางให้อภัยนิ้วมือทั้งหมดเหยียดออกหงายฝ่ามือขึ้น^{๔๒}

รูปภาพที่ ๓๖ แผนผังพระธยานีพุทธะประจำทิศ

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^{๔๒} Kanai LalHazara ,The Adi-Buddha, (Delhi : B.R. Publishing Corporation, 1986) , pp.70- 71.

พระธยานีโพธิสัตว์มีความสมบูรณ์ในตัวเองไม่มีภาระอื่นนอกเหนือจากเข้าเฝ้าอยู่อย่างใกล้ชิดกับพระธยานีพุทธะโดยผ่านกระบวนการสัมพันธ์ระหว่างธรรมกายกับสัมโภคกายหนึ่งพระธยานีโพธิสัตว์มี (๑)พระสมันตภัทระ (๒) พระวัชรปาณี (๓) พระรัตนปาณี (๔) พระอวโลกิเตศวรและ (๕) พระวิศวาปาณีซึ่งจะสอดคล้องกับจำนวนของพระธยานีพุทธะ๕พระองค์

พระธยานีโพธิสัตว์องค์ที่ ๑ พระสมันตภัทระ

พระสมันตภัทระโพธิสัตว์ที่อยู่ในกลุ่มพระธยานีโพธิสัตว์ ๕ เป็นผู้ส่งส่งด้านปัญญาเทียบเท่าพระอาทิพุทธะแต่ต่อมาถูกลดฐานะลงไปนิกายโยคจารกกล่าวว่า “พระองค์เป็นผู้สร้างระบบโยคะ” ดังนั้นภาพที่แสดงไว้ในที่ต่างๆนิยมสวมมงกุฎมือซ้ายถือแก้วสารพัดนึกดอกบัวสีน้ำเงินอยู่บนปาข้างซ้ายมือขวาแสดงท่าปางรำพึงประทับนั่งหรือยืนบางครั้งมีศักตอยู่ในท่ายับ-ยุบเคียงข้าง

สำหรับพระสมันตภัทระโพธิสัตว์ที่อยู่ในกลุ่มพระธยานีโพธิสัตว์ทั้ง ๘ มือขวาแสดงท่าปางรำพึงและประทานพรถือกลีบบัวที่รองรับแก้วสารพัดนึกมือซ้ายถือวัชระบางครั้งระบายนี่เหลือองในประเทศญี่ปุ่นจะพบรูปพระสมันตภัทระอยู่ด้านขวาพระศากยมนีมีพระมัญชุศรีโพธิสัตว์เคียงคู่อยู่ด้วยพระองค์ประทับอยู่บนหลังช้าง ๓ เศียรหรือ ๑ เศียร ๖ ขาคูกเขาหรือยืนพระหัตถ์ถือดอกบัวในประเทศจีนก็เช่นเดียวกันจะพบพระสมันตภัทระอยู่คู่กับพระศากยมนีพุทธะและพระบัณฺฑุศรีโพธิสัตว์ประทับอยู่บนหลังช้าง^{๔๓}

พระธยานีโพธิสัตว์ (องค์ที่๒) พระวัชรปาณี

พระวัชรปาณีปรากฏอยู่ในร่างมนุษย์ก็มีร่างอื่นๆ ก็มี มี ๑ เศียร ๔ แขนหรือ ๓ เศียร ๖ แขนหรือ ๔ เศียร ๔ แขน ๔ ขา แท้ที่จริงแล้วพระองค์คือภาพสะท้อนของพระธยานีพุทธะอีกโภภยะบางตำนานบอกว่าพระวัชรปาณีคือท้าวสักกะหรือพระอินทร์ผู้เป็นเทพแห่งฝนมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือพระพุทธเจ้าต่อสู้กับพวกครุฑหรือการบำเพ็ญพุทธกิจที่สำคัญหรือบางครั้งก็คอยปกป้องพวกนาคจากการรุกรานของพวกครุฑหรือในบางโอกาสก็ถือเป็นศัตรูกลางของพวกปีศาจ

รูปของพระวัชรปาณีปรากฏคู่กับพระอมิตาภะ (หรือพระมัญชุศรี) และพระปัทมปาณี (แปลว่าผู้มีดอกบัวหลวงอยู่ในพระหัตถ์) ซึ่งเป็นชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร^{๔๔} ในวรรณกรรมของเนปาลมีรูปพระวัชระมีกลีบบัวรองรับมือซ้ายอยู่ในปางประทานพรยืนขวาไขว่กันบางที่จะพบรูปของพระวัชระปาณีมีสีดำเพราะตำนานมีว่า

พวกปีศาจใช้ภูเขาสุมรุ (สินธุ) กวนมหาสมุทรเพื่อทำน้ำอมฤตเมื่อได้น้ำอมฤตแล้วก็ยังไม่รู้จักวิธีใช้ขณะคิดหาวิธีใช้อยู่นั้นได้นำน้ำอมฤตไปฝากไว้กับพระวัชรปาณีต่อมาถูกราคาหุขโมยไปแต่ก็ถูกยึดคืนมาได้และน้ำอมฤตสกลปรกเสียแล้วพระพุทธเจ้าจึงทรงลงโทษพระวัชรปาณีโดยให้ดื่มน้ำอมฤตจึงทำให้ตัวดำ

ในประเทศกัมพูชานับถือพระวัชรปาณีเช่นเดียวกันมีการสร้างศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์อุทิศให้ แต่พระพุทธเจ้าพระนางปรัชญาปารมิตาและพระวัชรปาณีส่วนในทิเบตนิยมสร้างรูปพระวัชรปาณีปางดุร้ายเพื่อต่อสู้กับปีศาจร้ายปางที่นิยมมากคือ

วัชรปาณีอาจารย์ (ธรรมบาล) อยู่ในร่างมนุษย์สวมมงกุฎกะโหลกศีรษะ

^{๔๓} Ibid. pp 47-48.

^{๔๔} เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, หน้า ๑๐๕.

นีสลามพระวัชรปาณี (ยิดัม-เทพเจ้าผู้เป็นภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้า) มี ๑ เศียร ๓ ตา ๔ หรือ ๖ แขนสวมมงกุฎกะโหลกศีรษะ

อจลวัชรปาณี (ธรรมบาล) มี ๔ เศียร ๔ แขน ๔ ขายืนอยู่บนปีศาจ

มหาจักรวัชรปาณี (ยิดัม) มี ๓ เศียร ๓ ตา ๖ แขนและ ๒ ขา

ครุฑวัชรปาณี (อยู่ในรูปครุฑ) บางปางมีศีรษะมนุษย์ยืนอยู่บนปีศาจ^{๔๕}

พระยานีโพธิสัตว์องค์ที่ ๓ พระรัตนปาณี

พระยานีโพธิสัตว์รัตนปาณีไม่เป็นที่นิยมมากนักจึงไม่มีรูปปั้นหรือรูปภาพปรากฏแพร่หลาย รูปที่ปรากฏจะสวมมงกุฎ ๕ แฉกและสวมเครื่องประดับมือขวาแสดงท่าปางประทานพรบางทีถือดอกบัวมือซ้ายประคองแก้วสารพัดนึกบนหน้าตักสำหรับประติมากรรมจีนจะมีแก้วสารพัดนึก (ไข่มุก) ๓ ชั้นอยู่ที่มงกุฎวางเรียงกันเป็นรูป

พระยานีพุทธะองค์ที่ ๔ พระอวโลกิตศวร

พระพุทธศาสนamahayan ที่มีการนับถือในเนปาลทิเบตและญี่ปุ่นมีตำนานเกี่ยวกับพระอวโลกิตศวรว่า “สมัยหนึ่งพระอมิตาภพุทธะประทับนั่งเข้าฌานเปล่งรัศมีออกจากพระเนตรเบื้องขวาก่อกำเนิดพระอวโลกิตศวร (พระโพธิสัตว์ปีทมปาณี)”

ในยุคดั้งเดิมไม่มีหลักฐานว่ามี การนับถือพระอวโลกิตศวรในอินเดียพระนามนี้ปรากฏอยู่ในสุวรรณประภาสสูตรซึ่งเชื่อว่าพระกัสสปะมาตั้งคະแต่งขึ้นในอินเดียก่อนที่จะนำไปเผยแพร่ในจีนแต่ปัญหาที่คือว่าระยะเวลาที่เขียนพระสูตรนี้ยังสับสนไม่ได้นอกจากนี้พระสูตรมหายาน เช่น อวตังสกุสูตรสัทธรรมปุณฑริกสูตรก็ปรากฏชื่อพระอวโลกิตศวร

ในยุคต่อมาหลักฐานโดยเฉพาะบันทึกของสมณะฟาเหียนและเฮียนจ้งบอว่ามี การนับถือพระอวโลกิตศวรกันมากในอินเดียตอนเหนือประมาณพ.ศ. ๘๐๐-๑๒๐๐ แต่เมื่อพระพุทธศาสนา มหายานสูญเสียบทบาทในอินเดียประมาณพ.ศ. ๑๗๐๐ ชื่อของพระอวโลกิตศวรก็แทบจะไม่มีใคร รู้จักในอินเดียตอนเหนือแต่ก่อนหน้านั้นการนับถือพระอวโลกิตศวรเป็นที่นิยมในทิเบตในจีนสมัยราช วงศ์ฮั่นประมาณพ.ศ. ๔๐๐ และแผ่ไปถึงญี่ปุ่นในยุคหลังรูปของพระอวโลกิตศวรนิยมที่จะสร้างเอาไว้ บนยอดภูเขาซึ่งอาจมีวัตถุประสงค์ให้พระองค์มองจากที่สูงตรวจสอบดูความเป็นไปของโลกเพื่อ ช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์^{๔๖}

พระยานีพุทธะองค์ที่ ๕ พระวิศวาณี

พระยานีโพธิสัตว์พระองค์นี้ทรงวัชรหัตถ์คู่ และทรงมีตำนานเรื่องเล่าอยู่น้อยแห่งบ้างก็ว่า เวลานี้ทรงบำเพ็ญฌานอยู่เฉพาะกับพระอาทิตย์พุทธะจนกว่าจะถึงเวลากลับที่ ๕ ซึ่งพระไมเตรยะมาตรัส รู้เป็นพระมาณสีพุทธะเมื่อใด เมื่อนั้นพระวิศวาณีจึงจะเสด็จมาสร้างโลกใหม่ในยุคที่ ๕ ตามคติลัทธิมหายาน^{๔๗}

^{๔๕} Ibid, pp. 52-53.

^{๔๖} พระมหาสมยศ อภายุตโต (เสนาบุช), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิตศวร โพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนา มหายาน,” วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย , ๒๕๔๖), หน้า ๖๔-๖๘.

^{๔๗} เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, หน้า ๒๒๐ - ๒๒๑.

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าตามความเชื่อของพระพุทธศาสนาวัชรยาน ซึ่งพัฒนามาจากมหายาน โดยความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ประจำทิศ โดยความเคารพ สักการะ และบูชาเทพเจ้าตามความเชื่อในเรื่องของทิศเกี่ยวกับการวางแผนผังประตูเมืองจึงได้สร้างประตูทั้ง ๔ ประตูโดยมีความเชื่อว่าพระโพธิสัตว์นั้นจะคอยคุ้มครองประจำทิศ และมีความเชื่อพระโพธิสัตว์ประจำอยู่ทุกทิศรอบโลก

ค. ความเชื่อเกี่ยวกับรูปทรงของปราสาทหินพิมาย

ปราสาทหินพิมายคงเริ่มสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ นั้น ทำให้ปราสาทหินพิมายสร้างก่อน ปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทนครวัด ซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ และอาจจะเป็นต้นแบบให้กับปราสาททั้ง ๒ การออกแบบรูปทรงหรือลักษณะการสร้างปราสาทหินพิมายก็ยังด้านหน้าไปยังทิศใต้

การที่ปราสาทหินพิมายหันหน้าไปทางทิศใต้ก็สืบเนื่องมาจากคติพุทธศาสนา มหายาน ตามมหาปริณิพพานสูตรที่ถือว่าทิศใต้เป็นทิศแห่งการมีชีวิต และทิศเหนือเป็นทิศแห่งการตาย อีกทั้งพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่เป็นที่นับถือกันมากมณพุทธศาสนา มหายานทรงประทับอยู่เกาะกลางทะเลทางทิศใต้ของประเทศอินเดียที่เรียกว่า ภูเขาศิวะ ประกอบกับการขุดพบเศียรพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่ประตูเมืองทางทิศใต้ของเมืองพิมาย ทำให้พิเศษเชื่อว่าคติดังกล่าวนี้เป็นฐานในการอธิบายเกี่ยวกับทิศทางของปราสาทหินพิมายได้อย่างเหมาะสม^{๔๘}

ตามคติพุทธศาสนาวัชรยาน การวางแผนผังของปราสาทหินพิมายเป็นคติที่ใช้แกนเหนือ – ใต้ที่เท่าเทียมแกนดิ่งของโลกเป็นแกนในการออกแบบ ต่างจากการใช้ดวงอาทิตย์เป็นแกน ซึ่งลักษณะนี้ตามคัมภีร์พฤษภทวารัณกะอุปนิษิต กล่าวว่า สุริยทวารเป็นทั้งประตูแห่งชีวิตและประตูแห่งความตาย^{๔๙} ในระบบแกนเหนือ – ใต้นั้นตั้งอยู่บนพื้นโลกชั่วเหนือเท่ากับจุดทิศเหนือบนแผนผัง ตำแหน่งที่ตั้งของประตูแห่งทวยเทพที่เปิดเข้าสู่เส้นทาง (เทวยาน) ที่นำทวยเทพไปสู่แดนเหนือโลก^{๕๐} ส่วนทิศใต้เป็นที่ตั้งของประตูแห่งบรรพบุรุษหรือประตูที่ผ่านไปสู่เส้นทางบรรพบุรุษ (ปีตรยาน) ที่นำกลับไปสู่ภายในจักรวาล^{๕๑} ดังนั้นการใช้สัญลักษณ์ระบบนี้ก็สอดคล้องกับวิถีการหลุดพ้นหรือบรรลุนิพพาน คือ ผู้รู้จะผ่านเข้ามาทางประตูบรรพบุรุษและทะลุออกไปที่สุริยทวารโดยมีกลับมาอีก แต่ผู้โง่เขลาจะถอยหลังกลับไปสู่ประตูบรรพบุรุษอีกเพื่อไปเกิดใหม่ในภพภูมิอื่นที่สูงกว่า

สถาปัตยกรรมมีอยู่หลายแห่งไม่ว่าจะเป็นศาสนสถานเพื่อประดิษฐานประติมากรรมรูปเคารพซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนกษัตริย์ให้ผู้คนได้ปกครองในชุมชนนั้นได้กราบไหว้บูชาและเพื่อประกอบพิธีกรรมเช่นธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางคือบ้านพักมีไฟสำหรับผู้จาริกแสวงบุญรวมทั้ง "อโรคยาศาล" หรือโรงพยาบาลสร้างไว้ให้แก่ประชาชนของพระองค์ดังนั้นความเมตตากรุณาของพระราชอาในแว่นแคว้นนั้นดูจากสถาปัตยกรรมที่ประชาชนในชุมชนสามารถสัมผัสได้พระองค์จึงเป็นเหมือนดังพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรลงมาจุติในเมืองโลกมนุษย์เพื่อประกอบแต่คุณงามความดีตามคติความเชื่อ

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕ – ๗๙.

^{๔๙} เอเดรียน สอนอดกราส, **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป**, แปลโดย ภัทรพร สิริภาณจน และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิสาหการ, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑๕ – ๓๑๖.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๕.

^{๕๑} อ้างแล้ว.

"พุทธราชา" ซึ่งแนวความคิดนี้สามารถรองรับสนับสนุนความชอบธรรมของพระราชาองค์นั้น ๆ ในการปกครองดูแลประเทศของตนตามหลักทศพิธราชธรรม

สืบเนื่องมายาวนานในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อนที่จะแพร่เข้ามาครอบงำศิลปะทวารวดีในภาคกลางจนถึงราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ลงมาจึงเปลี่ยนจากการสร้างปราสาทปราสาทมาเป็นสร้างวัดสำคัญอยู่กลางเมืองคงจะมีคติแนวโน้มจากการใช้วัดเป็นศูนย์กลางของจักรวาล^{๕๒} คล้ายกันกับระบบการสร้างปราสาทของขอมกลางเมืองและกลางชุมชนเช่นที่เมืองลพบุรีและชุมชนอื่นๆในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เกิดการสร้างเจดีย์ในพระพุทธรูปศาสนาการได้รับอิทธิพลในทางพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายานฝ่ายทางศาสนาฮินดูและศิลปะสถาปัตยกรรมจากขอมโดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก่อให้เกิดคติในการสร้างศาสนสถานขึ้นในภาคกลางอย่างหนึ่งคือการสร้างวัดกลางเมืองอันเป็นวัดที่สำคัญทางศาสนาและการปกครอง

เหตุที่ตั้งแผนผังเขตมีรูปพระอวโลกิเตศวรอยู่ทางทิศตะวันตกของตัวเมืองก็เพราะว่าฝ่ายมหายานเขาถือว่าทางทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นสุขาวัตอันมีพระอมิตายะทรงเป็นประธานในสวรรค์ชั้นนี้โดยมีพระอวโลกิเตศวรและนางปรัชญาปารมิตาประทับอยู่สองข้างพระองค์ตามลัทธิสังฆกรรมปุณทริกและมหาปรัชญาปารมิตาสูตซึ่งเป็นที่ยกย่องกันในสมัยนั้นส่วนทิศตะวันออกของตัวเมืองโบราณ เช่น อยุธยา กรุงเทพฯ นครธมกับที่อื่น ๆ ซึ่งนิยมทำประตูผีทางทิศนี้ถ้าคนในเมืองตายก็จะขนศพออกทางประตูทิศตะวันออกเพื่อไปเผาหรือฝังนอกเมืองจุดประสงค์ก็เพื่อมิให้ไปเข้าทิศตะวันตก ภูแดนสุขาวัตของฝ่ายมหายานนั่นเอง^{๕๓}

พระอวโลกิเตศวรเป็นผู้เนรมิตพระเจ้าทั้ง ๓ ของพราหมณ์ รวมทั้งพระองค์ยังทรงความยิ่งใหญ่เป็นสาระของาสกกลจักรวาล การสวดมนต์อันวอนพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรย่อมมีผลานิสงส์มาก เพียงเอ่ยนามของพระองค์ก็สามารถปลดเปลื้องทุกข์ทั้งปวงให้สิ้นไปได้ ตามคัมภีร์สังฆกรรมปุณทริกสูตร สมันตมุขปริวรรตว่า

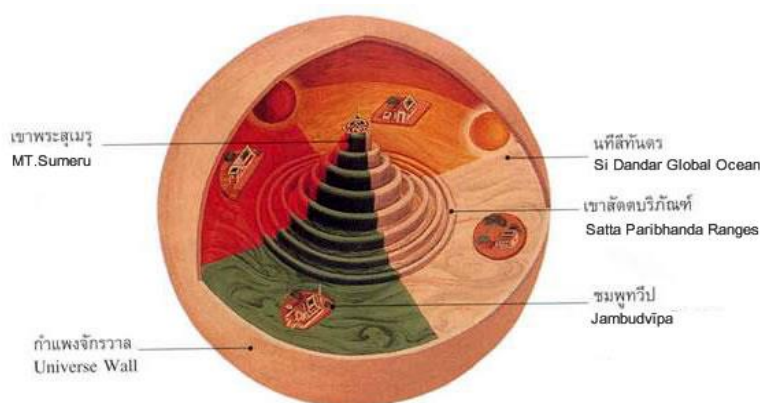
กุลบุตรพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหาสัตว์ ได้แสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายในโลกธาตุปัจจุบัน ด้วยรูปของพระพุทธเจ้า พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหาสัตว์แสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย ได้ในโลกธาตุอื่น ด้วยรูปของพระโพธิสัตว์ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหาสัตว์ แสดงธรรมแก่สัตว์บางจำพวก ด้วยรูปของปัจเจกพุทธเจ้า พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหาสัตว์ แสดงธรรมแก่สัตว์บางจำพวก ด้วยรูปของพระสาวก พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหาสัตว์ แสดงธรรมแก่สัตว์บางจำพวกด้วยรูปกายของพรหม พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหาสัตว์ แสดงธรรมแก่สัตว์บางจำพวก ด้วยรูปกายท้าวสักกะ.....เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายควรบูชาพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหาสัตว์ ดูก่อนกุลบุตรพระอวโลกิเตศวร ย่อมประทานความปลอดภัยแก่หมู่สัตว์ผู้มีความกลัว เพราะเหตุนี้ ในมหาโลกธาตุ จึงเรียกพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์มหาสัตว์ว่า "พระอภัยทนะ" (ผู้ประทานความปลอดภัย)^{๕๔}

^{๕๒} ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ, ภูมิจักรวาลวิทยาของเขตพุทธาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม, เมืองโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า๘๖-๑๐๔.

^{๕๓} น.ณ. ปากน้ำ, มหายานในไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๗), หน้า๔๕.

^{๕๔} ษะเอม แก้วคล้าย, สังฆกรรมปุณทริกสูตร, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๗), หน้า ๒๔๑.

นอกจากนั้นในคัมภีร์เดียวกันนี้ก็ยังได้พรรณนาพระคุณแห่งการบูชาพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ไว้โดยพิสดาร เช่น ถ้าบุคคลถูกนาค ยักษ์ เปรต รากษส ล้อมจับตัว เมื่อเขาระลึกถึงพระอวโลกิเตศวร ศัตรูเหล่านั้น ไม่สามารถเบียดเบียนได้แม้แต่ปลายเส้นผม ถ้าบุคคล ถูกสัตว์ร้ายที่มีเขี้ยวเล็บแหลมคม น่ากลัวยิ่ง ห้อมล้อมอยู่ เพื่อเขาระลึกถึงพระอวโลกิเตศวร สัตว์เหล่านั้นจะวิ่งหนีไป คนละทิศละทางทันที^{๕๕}

รูปภาพที่ ๓๘ แสดงรูปภาพเขาพระสุเมรุ

ตามคติพราหมณ์นั้น เขาพระสุเมรุ เป็นภูเขาที่เป็นหลักของโลก ตั้งอยู่ในจุดศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาลอันยิ่งใหญ่ เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตในภพและภูมิต่างๆ ตามตำนานกล่าวว่า พระอิศวรทรงสร้างน้ำด้วยพระเสโท สร้างแผ่นดินด้วยเมโทของพระองค์ พระอิศวรมีพระประสงค์จะประดิษฐานภูเขาใหญ่ให้เป็นหลักของโลก จึงทรงเอา พระจุฬามณี ปักลงที่ใจกลางของพื้นภพ บันดาลให้เป็น เขาพระสุเมรุ แล้วเอา พระสังวาลมาสร้างเป็นทิวเขาสมรรอยเขาพระสุเมรุอีก ๗ ทิว เรียกว่า สัตตบริภณห์คีรี เพื่อให้เป็นที่อาศัยของทวยเทพทั้งหลาย^{๕๖}

การสร้างรูปทรงของปราสาทหินพิมายนั้น เปรียบได้กับเขาพระสุเมรุ โดยมีปราสาทองค์ประธานเป็นเขาพระสุเมรุ ส่วนประกอบภายในปราสาทก็เปรียบเหมือนสิ่งที่อยู่รอบนอกเขาพระสุเมรุ เช่น สระน้ำก็เปรียบเหมือนมหาสมุทรที่อยู่รอบเขาพระสุเมรุ เป็นต้น

๓.๒.๒ ความเชื่อด้านประติมากรรม

ประติมากรรมรูปเคารพ เป็นงานศิลปกรรม เพื่อแสดงความเชื่อทางศาสนาเป็นหลักใหญ่ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเนื่องจาก มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง และมีมานานก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนถึงปัจจุบัน จึงเชื่อคำสั่งสอนของพุทธศาสนาอย่างฝังใจ ได้แก่ เชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อในการกระทำของมนุษย์ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เชื่อในความจริง ตลอดจนเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ และอิทธิฤทธิ์ต่างๆ รูปแบบของประติมากรรม จึงเป็นรูปทรงแห่งวัตถุ ที่ได้รับการ

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๓.

^{๕๖} ธวัชชัย องค์กรุณีวิทย, **ท่องเที่ยว-เรียนรู้ ออยุธยา**, (กรุงเทพมหานคร : มิวนิยามเพรส, ๒๕๕๐), หน้า ๘๐.

สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อเป็นสิ่งแทน เป็นสิ่งพรรณนาความรู้สึก อุดมคติ และความเชื่อที่เป็นนามธรรม ออกมาเป็นรูปธรรม

การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อด้านประติมากรรมของปราสาทหินพิมาย โดยผู้วิจัยจะวางกรอบการศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้ (๑) ประติมากรรมลอยตัว (๒) ประติมากรรมนูนสูง และ (๓) ประติมากรรมนูนต่ำโดยจะได้อธิบายตามลำดับดังต่อไปนี้

ประติมากรรมลอยตัว ซึ่งสามารถแยกออกเป็นดังนี้ (๑) พระพุทธรูปนาคปรก (๒) พระเจ้าชัยวรมัยที่ ๗ (๓) พระนางศรีชัยราชเทวี (๔) พญานาค ๗ เศียร (๕) สิงห์ และ(๖) ศิวลึงค์

(๑) พระพุทธรูปนาคปรก

ลักษณะพระพุทธรูปนาคปรก คล้ายที่พบในประเทศกัมพูชา ประทับนั่งปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ ขนดนาคนสบงเบื้องล่าง

พระเศียร ลักษณะของพระเศียรมีลักษณะประติมากรรมในศาสนาฮินดูในศิลปะบาปวน^{๕๗} คือ มีไรพระศก โดยขอบไรพระศกจะหยักหน้าเข้าหาข้างในบริเวณขมับทั้งสองข้างหนึ่งครั้ง พระเกศาเป็นแบบถักขึ้นไปอุษณิษะเหมือนรัตเกล้าแบบที่พบในเทวรูปร่วมสมัยกันคือ เป็นกรวยแหลมและประกอบด้วยกลีบบัวซ้อนขึ้นไปเป็นชั้น ๆ แต่กระนั้นอาจสังเกตได้ว่าพระเศียรของพระพุทธรูปจะมีลักษณะต่างไปจากเทวรูป คือ มีแถวรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็กที่เรียงกันไปตามแนวขอบพระศก ซึ่งการประดับแถบสามเหลี่ยมและรักเกล้าแบบนี้จะเป็นต้นเค้าของการทำพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะขอมแบบนครวัดในเวลาต่อมาด้วย^{๕๘}

พระพักตร์ลักษณะเด่นของพระพุทธรูปสมัยนี้อยู่ที่พระเนตรเปิดสลักลึก ไม่เหลือบต่ำ พระทนต์ และพระมัสสุสลักเป็นรูปปีกกาพระหนุ่ผ่ากลางเป็นร่องลึก

พระวรกายและจีวรมีเส้นผ่านตรงกลางตั้งแต่ด้านล่างพระศอกจนถึงบั้นเอว นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าร่องดังกล่าวทำเพื่อเลียนแบบรอยยับของจีวร^{๕๙}

ถึงแม้ในศิลปะขอมยุคก่อนหน้านี้ นิยมทำจีวรบางแนบพระวรกายจนเหมือนกับมองทะลุผ้าได้ แต่สังเกตได้ว่า ช่างยังความสมจริง โดยพื้นที่ระหว่างพระพาหาซ้ายพระวรกายของพระพุทธรูปยังเหลือศิลปะเพื่อทำเลียนแบบจีวรที่ห่มพาดพระอังสาลงมา แต่ช่างศิลปะบาปวนกลับเจาะหินส่วนนี้ออก จนดูเหมือนว่าพระพุทธรูปไม่ได้ห่มจีวร ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นจุดเด่นของพระพุทธรูปสมัยบาปวน อย่างไรก็ตาม ช่างยังแสดงให้เห็นว่า พระพุทธรูปยังคงห่มจีวรอยู่จริง ๆ โดยสลักขอบจีวรรอบพระศอก^{๖๐} และขอบสบงด้านล่างไว้ด้วย ลักษณะขอบจีวรเว้าลงมามากที่บั้นพระองค์

^{๕๗} หม่อมเจ้าสุภัทรดิศดิสกุล, ศิลปะขอม, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๐๒

^{๕๘} Jean Boisselier, *Trends in Khmer Art*, trans. Natasha Eilenberg (New York: Cornell University, 1989), p. 75.

^{๕๙} Op.cit.

^{๖๐} หม่อมเจ้าสุภัทร ดิศดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๙.

นาคลักษณะนามมี ๗ เศียรเสมอเศียรนาคไม่มีรัศมีหรือกะบังหน้าประกอบ เศียรนาครตรงกลางหันหน้าตรง ส่วนนาคด้านข้าง ๖ เศียรก็มักมองขึ้นไปยังเศียรกลาง แต่พระพุทธรูปบางองค์ ที่เศียรนาคทั้งหมดนี้หันตรงหมด^{๖๑}

ตามแนวความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเกี่ยวกับพระนาคปรก หลังที่พระพุทธรเจ้าตรัสรู้ ๔๒ วัน พระพุทธรเจ้าได้เสด็จไปประทับบำเพ็ญสมาบัติ เสวยวิมุตติสุขซึ่งเกิดแต่ความพ้นจากกิเลสอาสวะอยู่ ณ ร่มไม้จิก (มุจลินทพฤกษ์) ต้นหนึ่ง อันอยู่ทางทิศตะวันออกของพระมหาโพธิ์พฤกษ์ เป็นเวลา ๗ วัน มีพระยานาคตนหนึ่งชื่อ มุจลินท์นาคราชอาศัยอยู่ในสระใหญ่ใกล้ๆ ที่นั้นขึ้นมาแสดงอิทธิฤทธิ์ แผ่พังพาน และวงขนดกายเป็น ๗ รอบ ล้อมพระพุทธรเจ้าไม่ให้ถูกต้องลมและฝนจนกระทั่งฝนหาย จึงแปลงร่างเป็นมนุษย์เข้าไปเฝ้าพระพุทธรเจ้า ต่อจากนั้นพระพุทธรองค์ ก็ออกจากสมาบัติเสด็จดำเนินไปสู่ร่มไม้เกต(ราชายตนะพฤกษ์) อันอยู่ทางทิศใต้ของไม้จิกต้นนั้น

พระพุทธรูปบางปรกที่พุทธศาสนิกชนสร้างขึ้น ก็เป็นนิมิตหมายถึงเหตุการณ์ที่เกิดกับพระพุทธรเจ้าในปางหรือในตอนนี้ เป็นพระพุทธรูปที่เชื่อถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ทางเมตตา เพราะเป็นรูปหรือภาพที่สอนคนทางอ้อมให้เห็นอนิสงส์หรือผลดีของเมตตา เพราะแม้แต่พญานูใหญ่สระน้ำก็ยังขึ้นมาจากสระเข้าไปถวายความอารักขาแก่พระพุทธรเจ้า ทั้งนี้ด้วยพละนาภาพแห่งพระมหากรุณาของพระพุทธรองค์

ส่วนแนวความเชื่อตามศาสนาพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวถึง พระอิศวรหรือพระศิวะหรือชาวจีนเรียกว่าพระยกอ่องชงเตเป็นเทพตามความเชื่อของชาวฮินดูมีพาหนะคือโคเผือกชื่อว่าอุศุภราชพระอิศวรเป็นมหาเทพแห่งการทำลายมีกายสีขาวแต่พระศอเป็นสีดำเพราะเคยดื่มยาพิษมีพระเนตรถึง ๓ ดวง ดวงที่ ๓ อยู่กลางพระนลาฏซึ่งตามปกติจะหลับอยู่เนื่องจากพระเนตรดวงที่ ๓ นี้มีอำนาจพร่าแยงมากหากลืมขึ้นเมื่อใดจะเผาผลาญทุกอย่างให้มอดไหม้ประทับอยู่ ณ เขาไกรลาสอันเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาลมีมเหสีคือพระแม่อุมารูปลักษณ์ของพระอิศวรโดยมากจะปรากฏให้เห็นเป็นชายผมยาวมีพระจันทร์เป็นปิ่นปักผมมีลูกประคำหรือกะโหลกมนุษย์เป็นสังวาลมีงูเห่าพันรอบพระศอหนุนหมอนั่งเสื่ออันเป็นเครื่องนุ่งห่มของฤๅษีการบูชาพระอิศวรจะกระทำได้โดยการบูชาต่อสิวลึงค์อันเป็นสัญลักษณ์แทนตัวพระองค์นั่นเองพระอิศวรมีท่าร้ายรำอันเป็นการร้ายรำของเทพเจ้าเรียกว่าปางนาฏราชเมื่อแปลงกายลงไปปราบฤๅษีที่ไม่ประพฤติตนอยู่ในเพศดาบสซึ่งต่อมาชาวฮินดูได้ถือเอาท่าร้ายรำนี้เป็นต้นแบบของการร้ายรำต่าง ๆ มาตราบจนปัจจุบัน^{๖๒}

ดังนั้นความเชื่อการสร้างพระพุทธรูปนาคปรกที่พบภายในปราสาทหินพิมายนั้น มีแนวความเชื่อคือ เป็นไปเกี่ยวกับตามเหตุการณ์พุทธประวัติหลังจากตรัสรู้ และแนวความคิดประการที่สองคือ สร้างแทนพระอาทิตย์พุทธรเจ้า พระอิศวร โดยประดิษฐานร่วมกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตา ในคติความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏอยู่ในมหากาพย์ภารตะ เพื่อบูชาทำพิธีกรรมต่าง ๆ ออกมาเป็นการถ่ายทอดเป็นรูปประติมากรรมจากอดีตมีถึงสมัยปัจจุบัน

(๒) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ราว พ.ศ. ๑๗๒๐ – ๑๗๒๑ พระเจ้าชัยวรมันแห่งอาณาจักรจามปา ทรงนำทัพจามบุกเข้าโจมตียโสธรปุระ กองทัพเรือจามบุกเข้าถึงโตนเลสาบ เผาเมือง และปล้นสะดมสมบัติกลับไป

^{๖๑} อ้างแล้ว.

^{๖๒} พิน ดอกบัว, ปวงปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๘๕.

เป็นจำนวนมาก รวมทั้งจับพระเจ้าตรีภูวนาทิตวรมันประหารชีวิต เชื่อกันว่า การรุกรานเมืองยโสธรปุระครั้งนั้น เจ้าชายวรมันได้วางเฉยยอมให้เมืองแตก จากนั้นพระองค์จึงกู้แผ่นดินขึ้นมาใหม่ โดยนำทัพสู้กับพวกจามนานถึง ๔ ปี จนสามารถพิชิตกองเรือจามผู้เชี่ยวชาญการเดินทางเรือได้อย่างราบคาบ ในยุทธการทางเรือที่โตนเลสาบ

พ.ศ. ๑๗๒๔ ยโสธรปุระกลับสู่ความสงบ พระองค์ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พร้อมกับบูรณปฏิสังขรณ์ราชธานีขึ้นมาใหม่ รู้จักกันในชื่อ “เมืองพระนครหลวง” หรือ “นครธม” หรือ “นครใหญ่” และย้ายศูนย์กลางของราชธานีจากปราสาทปาปวนในลัทธิไศวนิกาย มายังปราสาทบายนที่สร้างขึ้นใหม่ ให้เป็นศาสนสถานในลัทธิมหายานแทน จากนั้นมา ศูนย์กลางแห่งอาณาจักรเขมรโบราณก็คือ ปราสาทบายน หรือนครธม

หลังจากสถาปนาศูนย์กลางอาณาจักรแล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จึงทรงแก้แค้นศัตรูเก่าคืออาณาจักรจามปา ใน พ.ศ. ๑๗๓๓ กองทัพของพระองค์ก็สามารถยึดเมืองวิชัยยะ เมืองหลวงของจามปาได้ นอกเหนือจากการสงครามแล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้สร้างพุทธสถานไว้มากมาย เช่น ปราสาทบันทายคีติ ปราสาทตาพรหม ที่สร้างถวายพระมารดา ปราสาทพระขรรค์ สร้างถวายพระบิดา ปราสาทตาโสม ปราสาทนาคพัน ปราสาทบันทายฉมาร์ ในเขตประเทศไทยปัจจุบัน พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นผู้บูรณะปราสาทหินพิมายซึ่งสันนิษฐานเป็นเมืองเกิดของพระมารดา และปราสาทเขาพนมรุ้ง ให้เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน และยังมีอาณาจักรละโว้ เมืองศรีเทพอีกด้วย

พระองค์ทรงสถาปนาคติ “พระพุทธเจ้าที่ยังมีชีวิต” หรือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรขึ้นมา ซึ่งหมายถึงตัวพระองค์เอง คือพระโพธิสัตว์ที่เกิดมาเพื่อปิดเป่าทุกข์ภัยให้แก่ราษฎร ภาพสลักรูปใบหน้าปรากฏตามปรางค์ในหลายปราสาทที่ทรงสร้างขึ้น เชื่อว่าเป็นใบหน้าของพระองค์ในภาคพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนั่นเอง^{๖๓}

ดังนั้นตามตามคติความเชื่อนั้นการสร้างรูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั้น เป็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอวโลกิเตศวร เพื่อช่วยเหลือราษฎร ให้เกิดความเจริญ ความสุข ทั้งทางการปกครองบ้านเมืองของพระองค์เอง การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การปรับปรุงระบบสุขศาลา หรือโรงพยาบาล การสร้างทางหลวงเชื่อมอินโดจีน การติดต่อกับต่างประเทศ และการขยายพระราชอำนาจทางการเมืองเข้าไปในดินแดนต่าง ๆ โดยรอบยุคนี้จึงเป็นยุคทองกรุงกัมพูชาที่เจริญรุ่งเรืองจนถึงขีดสูงสุด

(๓) พระนางศรีชัยราชเทวี

รูปพระนางศรีชัยราชเทวีปรากฏอยู่กับรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ของปรางค์พรหมทัต ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เมื่อพินิจพิจารณาจะเห็นเป็นเรื่องธรรมดาสามัญสำนึกกว่าทุกอย่างที่เป็นของคู่กัน มีน้ำตอมมีไฟ มีร้อนต้องมีเย็น เมื่อมีเพศชายก็ต้องมีเพศหญิง เป็นสมโยคอยู่คู่กันโลกจึงจะได้คู่คือตั้งอยู่ได้ ดังนั้นเทพผู้ชายจึงอยู่เป็นโสดโดดเดี่ยวไม่ได้ต้องมีคู่คือเทวีหรือชายามาคู่เคียงอยู่ด้วย^{๖๔} จึงก่อกำเนิดศกดิ์-นางปัญญาคู่บารมีขึ้นมา

^{๖๓} อ่างแล้ว.

^{๖๔} เสียร พันธรังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๘๐.

พระเจ้าชัวยรมันที่ ๗ เปรียบเสมือนพระอวโลกิเตศวรตามความเชื่อของคติมีศักติ คือ ปาณทรามกับประณิธานข้อที่ ๓๕ ของพระอมิตายะที่ปรากฏอยู่ในอปริมาตยสูตร. ตอนหนึ่งว่า

“ถ้าข้าพเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าสตรีทั้งมวลในพุทธเกษตรอันประมาณมิได้จะได้สดับชื่อของ ข้าพเจ้าประกอบด้วยความรื่นเริงบันเทิงใจและไม่ปรารถนาความเป็นสตรีเพศจะปรารถนาโพธิญาณ ถ้าหากสตรีเหล่านั้นตายไปเกิดเป็นสตรีอีกและยังมิได้รับการช่วยเหลือข้าพเจ้าจะไม่รับพุทธภาวะ”^{๖๕}

ดังนั้นพระนางศรีชัยราชเทวี เป็นพระชายาของพระเจ้าชัวยรมันที่ ๗ ก็เปรียบได้กับความ เป็นของคู่กัน ร้อนคู่เย็น มีน้ำต้องมีไฟเมื่อมีเพศชายก็ต้องมีเพศหญิงเป็นสมโยคู่กันโลกจึงจะ ได้ดุลย์ถือว่าเป็นของคู่การสร้างบารมีและสามารถทำให้บรรลุตามความสมประสงค์

(๔) พญานาค ๗ เศียร

พญานาค ๗ เศียร จะเชื่อมเป็นสะพานนาคราช สะพานนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการเดินทางเข้าสู่ศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาล เชื่อว่าเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างโลก มนุษย์กับโลกสวรรค์ คตินับถือสืบกันมาในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนานิกายมหายาน

แนวความเชื่อของศาสนาพราหมณ์เกี่ยวกับเส้นทางระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสวรรค์ ซึ่งที่ ชัดเจนที่สุดก็คือ “ภูเขาสุมเมรุ” ซึ่งถือได้ว่าเป็นแกนกลางของจักรวาลเช่นเดียวกัน แต่รายละเอียดอื่น ๆ ค่อนข้างจะมีการอธิบายแตกต่างกัน กล่าวคือ ตามระดับเขาพระสุเมรุจะเป็นสวรรค์วิมานชั้นต่าง ๆ มีภูเขาสถับบริภัณฑ์ล้อมรอบเขาพระสุเมรุเป็นรูปวงแหวนอยู่ ๗ ลูก มีห้วงสมุทรล้อมรอบ ใต้ภูเขาลง มาอีกเป็นห้วงสมุทรใหญ่ มีทวีป ๔ ทวีป คือ ด้านตะวันออก ได้แก่ บุปผวิเทหทวีป ด้านตะวันตก ได้แก่ อมรโคยานทวีป ด้านทิศเหนือ ได้แก่ อุตระกูทวีป และด้านทิศใต้ ได้แก่ ชมพูทวีป แต่ละทวีป จะมีภูมียอยู่ ๔ ภูมิ ภูมิทางด้านทิศใต้เป็นมนุษย์ภูมิเรียกว่า “ชมพูทวีป” เป็นแดนเกิดของ พระพุทธเจ้า และเป็นปากทางไปสู่ภูเขาสุมเมรุ นอกจากนี้ในระหว่างทวีปทั้ง ๔ ยังมีอนุทวีปแทรกอยู่ รอบเขาสุมเมรุมีทิวเขาล้อมไว้ ๗ ชั้น คือ ทิวเขายุคันธร อิลินธร กรวิก สุกัทศน์ เนมินธร วินันต กอัสกัน ทิวเขาแต่ละชั้นจะลดมิตกลงไปกึ่งหนึ่งตามลำดับเสมอ และในระหว่างทิวเขาแต่ละชั้นจะคั่น ด้วยทะเลสีทันดร ต่อจากเขากอัสกันจึงเป็นขอบกำแพงจักรวาล เขาพระสุเมรุนั้นนอกจากจะเป็นแกน ของจักรวาลแล้ว ในระดับที่อยู่เหนือสมุทร ตั้งแต่ที่อยู่ของพญาครุฑขึ้นไปก็จะเป็นเรือนอาศัยของกาม ภูมิส่วนหนึ่ง คือ สวรรค์ทั้งหกชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชดาวดึงส์ ยามาตสูติ นิมมานรดี และปรนิมมิตว สวัตตี เขาพระสุเมรุมีห้ายอด ยอดกลางสุดเป็นวิมานของพระอินทร์ มีเทพแวดล้อม ๓๒ องค์ ส่วน อีก ๔ ยอด เป็นที่สถิตของท้าวจตุโลกบาล^{๖๖}

จากนัยดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่า โลกมนุษย์จะเป็นภูมิแห่งเดียวเท่านั้นที่การประกอบ กรรมของมนุษย์จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภพอื่น ๆ คือ ผู้ที่ประกอบกุศลกรรมในโลกจะมีผลได้ เสวยสุขสุดคติภูมิในเทวโลก และพรหมโลก หรืออาจจะบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ ส่วนมนุษย์ผู้ ประกอบด้วยอกุศลกรรมนั้นจะมีผลต่อการไปสู่อบายภูมิหรือตกนรก อันได้มีการจำแนกภพภูมิฝ่าย กุศลกรรมไว้เป็นเทวภูมิ ๖ ชั้น เป็นรูปพรหมภูมิหรือพรหมที่ยังมีรูป ๑๖ ชั้น และอรูปพรหมภูมิ หรือ

^{๖๕} อ่างแล้ว.

^{๖๖} พระมหาพรหมชา ธรรมโส,). “จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. สารนิพนธ์คุษฎี บัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙.

พรหมที่ไม่มีรูปอีก ๔ ชั้น ส่วนภูมิฝ่ายอกุศลกรรมนั้นแบ่งออกได้เป็น ๔ ชั้น คือ ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย และนรก

ความเชื่อเกี่ยวกับนาคนี้มีความเชื่อมาตั้งแต่สมัยอดีตกาล เพราะพญานาคได้ถูกกล่าวขึ้น ในมหากาพย์มหาภารตะอย่างค่อนข้างละเอียด ในวรรณคดีสันสกฤตนั้นต้นกำเนิดของนาคส่วนใหญ่ มาจากมหาภารตะแทบทั้งสิ้นถึงแม้รายละเอียดจะแตกต่างกันออกไป

การกำเนิดนาคหรือพญานาคกำเนิดมาจากพระกศยปฤชิตนนี้มีภรรยา ๒ คน เป็นพี่น้องกัน คือ นางกัทธู และนางวินตา ทั้งสองได้รับพรจากพระฤชิต โดยนางวินตานี้ให้กำเนิดลูกเพียง ๒ คน ได้แก่ พระอรุณและครุฑนกผู้มีอำนาจเหนือนาคทั้งปวง ส่วนนางกัทธูนั้นกำเนิดฟองไข่ให้ลูกเป็นนาคมีฤทธิ์เดชเสมอกัน ๑,๐๐๐ ตน ก่อนบุตรของนางวินตาเป็นเวลา ๕๐๐ ปี^{๖๗} ในขณะที่ลูกของนางวินตา ยังเป็นฟองใหญ่อยู่นั้น ด้วยความอยากรู้อยากเห็นของนางจึงทูปองหนึ่งให้แตกก่อนกำหนดเป็นเหตุให้พระอรุณร่างกายพิการ นางวินตาจึงถูกพระอรุณสาปให้ถึงความวิบัติ โดยทำให้นางวินตาแพ้พนนางกัทธูในการทายสีม้ อัจฉริย นางจึงตกเป็นทาสของนางกัทธูและพญานาค ส่วนไข่อีกฟองแตกออกมาเป็นครุฑ

นาคทั้ง ๑,๐๐๐ ตน ที่เกิดจากนากัทธูนั้น ถือเป็นต้นตระกูลของพญานาคทั้งหมดบนโลก เช่น พญาเศษนาค พญานาควาสกรี พญานาคกาลิยะ พญานาคเอราปละ นางนาคกัญญามนสาเทวี ฯลฯ อายุของพญานาคทั้งในคัมภีร์พุทธและศาสนาพราหมณ์ ไม่ได้ระบุไว้แน่นอน พญานาคบางพวกมีอายุสั้น

ดังนั้นความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ทั้งทางด้านการดำเนินชีวิต รวมไปถึงด้านความเชื่อ และพัฒนามาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีการเคารพ ทำพิธีบูชา เหตุผลเพื่อให้เทวดา หรือ ภูตผีที่สถิตอยู่กับเหล่านั้นพึงพอใจ สัตว์เหล่านั้นจึงกลายมาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้ใดจะทำร้ายมิได้ จากสัญลักษณ์พัฒนาเป็นสิ่งศักดิ์ และพัฒนามาเป็นเทพเจ้า และรูปเคารพในที่สุด

(๕) สิ่งหี

ตั้งอยู่หน้าซุ้มประตูด้านทิศใต้ที่เชิงบันไดทางขึ้นสะพานนาคตั้งรูปสิ่งหีมีขนคอสลักเป็นเสมือนเกราะบนหน้าอกคอยพิทักษ์รักษาศาสนสถานอยู่ตามความเชื่อเป็นพาหนะของพระไวโรจนพุทธะ (บางแห่งบอกมีสี่หีเป็นพาหนะ)^{๖๘} และเป็นสัญลักษณ์แทนพระไวโรจนพุทธะ ซึ่งความเชื่อเป็นการปกป้องสิ่งที่ชั่วร้ายที่จะเข้าไปภายในปราสาท

(๖) ศิวลึงค์

เป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะเทพเจ้า และสื่อถึงเทพเจ้าอันสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ลัทธิ ไศวนิกายบริเวณโบราณสถานอนึ่งอำนาจในการสร้างสรรค์และสืบต่อของอวัยวะเพศนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีต่อความอุดมสมบูรณ์ของพื้นแผ่นดิน และพืชพันธุ์ธัญญาหารในโลกอีกด้วย

ประติมากรรมนูนสูง แยกประเด็นดังนี้ ๑. ทับหลังประดับประตูภายในปราสาท ๒. หน้าบันและทับหลังประดับประตูรอบนอกปราสาท ๓. ทับหลังรอบระเบียงคต โดยจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

^{๖๗}ยังโดย เพ็งพงศา, นาค : ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๙๖.

^{๖๘}เสถียรโกเศศและนาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, หน้า ๒๑๖.

(๑) ทับหลังประดับประตู่ภายในปราสาท

ก.ทับหลังประดับด้านทิศใต้

รูปภาพที่ ๑๐ ทับหลังประดับประตู่ภายในวิมานมุขทิศใต้แดงภาพกมรเตงชคตวิมาเยและพระชินพุทธะ ๖ พระองค์ทับหลังประดับด้านทิศใต้อยู่ในสภาพไม่ค่อยสมบูรณ์ แบ่งภาพออกเป็น ๒ ตอน โดยแสดงภาพกมรเตงชคตวิมาเยอยู่ตรงกลาง ตอนของทับหลังแสดงภาพพระพุทธรูป ๖ ประองค์ ด้านละ ๓ องค์^{๖๙} เปรียบเสมือนการเคารพพระโพธิสัตว์ของคติความเชื่อตามพระพุทธศาสนาวัชรยาน

ข. ทับหลังประดับด้านทิศตะวันตก

รูปภาพที่ ๑๑ ทับหลังประดับประตู่ภายในวิมานมุขทิศตะวันตกแสดงภาพอมิตาภะและธิดามารมีการแบ่งภาพออกเป็น ๒ ตอน ภาพบนแสดงภาพพระพุทธรูปประทับยืนใต้ต้นโพธิ์อยู่กลางภาพ พระหัตถ์ทั้งสองอยู่ในท่าแสดงธรรม ส่วนตอนล่างเป็นรูปบุคคลอยู่ในท่าร้ายรำเป็นจำนวนมาก ทับหลังชิ้นนี้มีการตีความว่าพุทธประวัติตอนทรมานพระยามหาชมพู^{๗๐} แต่รูปแบบพระพุทธรูปน่าจะเป็นพระอมิตาภะ พระพุทธเจ้าประจำทิศตะวันตก ในรูปแบบที่เสด็จลงมาจากสวรรค์สู่ชาวดีโดยพระหัตถ์ทั้งสองอยู่ในปางแสดงธรรมเพื่อโปรดผู้ที่นับถือพระองค์ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของพระอมิตาภะตามคติพุทธศาสนาหายน ซึ่งวัชรยานรับรูปแบบมา เพราะในสาธนมาลาซึ่งเป็นคัมภีร์ของลัทธิวัชรยานได้ปรากฏคำว่า มหายาน ๒ ครั้ง แสดงให้เห็นว่าลัทธิวัชรยานพัฒนาขึ้นมาจากลัทธิมหายาน

ค. ทับหลังประดับด้านทิศเหนือ

รูปภาพที่ ๑๒ ทับหลังประดับประตู่ภายในวิมานมุขทิศเหนือแสดงภาพพระวัชรินตรงกลางเป็นรูปเทพเจ้า ๓ พักตร์ ๖ กร โดยพระหัตถ์ล่างทำปางสมาธิ พระหัตถ์ขวาทรงถือลูกประคำ พระหัตถ์ซ้ายกลางทรงถือกระดิ่ง ซึ่งเทพเจ้ามี ๓ พักตร์และทรงถือกระดิ่งในพระหัตถ์ซ้าย คือ เหววัชระ หรือเรียกตามจารึกของเขมรคือ พระวัชริน พระองค์ทรงเป็นบุคลาธิฐานของการบรรลุโพธิญาณในทันทีทันใด^{๗๑} ซึ่งพระวัชรินนี้มีธิดาทั้งหมด ๘ นาง คือ นางโยคินีที่แสดงภาพในตอนล่างของทับหลัง โดยนางโยคินีทั้งแปดองค์ทรงร้ายร้ายอยู่เหนือเหนือชากศพที่เป็นสัญลักษณ์ของอวิชชา คือ ความไม่รู้ ตอนบนของทับหลังยังแสดงพระวัชรินอีกด้านละ ๒ องค์ และที่มุมบนทั้งสองข้างเป็นรูปรากษสและรากษิณียืนอยู่ฝั่งตรงข้ามกัน ซึ่งก็คือ นางยัคคินีหริตีและยัคษปัญจิกะสามี โดยนางหริตีและยัคษปัญจิกะแสดงรูปยืนในท่าอุ้มเด็ก ซึ่งนางหริตีนี้เป็นเทพเจ้าผู้พิทักษ์รักษามารดาและทารก^{๗๒}

ง.ทับหลังประดับด้านทิศตะวันออก

รูปภาพที่ ๑๓ ทับหลังประดับประตู่ภายในวิมานมุขทิศเหนือแสดงภาพพระวัชริน แสดงภาพเทพเจ้า ๔ พักตร์ ๘ พระกร อยู่ตรงกลางทับหลัง โดยสองกรล่างอยู่ในท่าแสดงธรรม ทรงร้ายรำ

^{๖๙} พิริยะ ไกรฤกษ์, ลักษณะไทย เล่ม ๒ , หน้า ๗๙.

^{๗๐} อั้งแล้ว.

^{๗๑} พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ เล่ม ๑ ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙, หน้า ๑๑๑.

^{๗๒} J.J. Boeles, The Buddhis Tutelary Couple Hariti and Pancika, protectors of children, from a relief at the khmer sanctuary in Phimai, "Journal of the Siam Society 56,2 (1968) : 187 -205

อยู่บนซากศพ และทรงถือหน้าข้างเป็นฉลองพระองค์ เทพเจ้าองค์นี้น่าจะได้แก่ สัจวร^{๗๓} ซึ่งเป็นเทพเจ้าในสกุลอักษะที่ประทับอยู่ในท่าอรรธปรยงค์ โดยพระบาทอยู่บนร่างนางกาลราตรี พระบาทขวาอยู่บนร่างพระไภรวะ

จ. ทับหลังประดับภายในมณฑปมุขด้านทิศทิศใต้

รูปภาพที่ ๑๔ ทับหลังประดับภายในมณฑปมุขด้านทิศทิศใต้ ก็ยังปรากฏทับหลังประดับอีกชิ้นหนึ่งสลักภาพจากเรื่องรามายณะ ตอนยุทธกัณฑ์ เป็นภาพการรบพุ่งระหว่างกองทัพของพระรามและกองทัพของทศกัณฑ์

ฉ. ทับหลังประดับภายในมณฑปมุขด้านทิศเหนือ

รูปภาพที่ ๑๕ ทับหลังประดับภายในมณฑปมุขด้านทิศเหนือ มีการแบ่งภาพออกเป็น ๒ ตอน ตอนบนแสดงภาพพุทธประวัติประทับนั่งตรงกลาง มีพญานาคมุจรินทร์นาคร ๗ เศียรมาปกป้องพระองค์ ด้านซ้ายของพระพุทธเจ้ามีรูปแม่พระธรณีบีบมวยผม ถัดออกไปมีรูปธิดามาร ๓ ตน ยืนเรียงกันเป็นแถวยาวทั้งสองข้าง ส่วนตอนล่างสลักภาพพญามารยกทัพเพื่อจะเข้าทำร้ายพระพุทธเจ้า ทับหลังชิ้นนี้แสดงเรื่องตอนมารผจญ ที่พระพุทธเจ้าประกาศชัยชนะเหนือพญามารทรงใช้พระหัตถ์แต่ละที่พื้นเพื่อให้เจ้าแม่ธรณีเป็นพยาน

๒. หน้าบันและทับหลังประดับประตูภายนอกปราสาท

ก. หน้าบันและทับหลังประดับประตูด้านทิศใต้องค์ปราสาทประธาน

รูปภาพที่ ๑๖ หน้าบันประดับพระศิวะร้ายรำควบคุมโลกพระศิวันภูราชอยู่ตรงกลางเต็มแผ่น โดยเป็นพระศิวะในรูปแบบ ๑ เศียร ๑๐ กร ซึ่งพระศิวะนี้เป็นเทพที่เขมรให้ความเคารพนับถือในฐานะทรงเป็นเทพเจ้าสูงสุดตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔^{๗๔} โดยพระองค์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของการเกิดใหม่หลังจากทุกสิ่งทุกอย่างได้ถูกทำลายไปแล้ว^{๗๕} ทรงเป็นเทพเจ้าผู้ทำลายล้าง^{๗๖} เพื่อการสร้างสรรค์ ตอนล่างหน้าบันเป็นรูปบุคคลนั่งเรียงกันโดยที่มุมด้านซ้ายของหน้าบันเป็นรูปฤษีกับโคนนทิ ส่วนขวารูปนางกาโลการัมไมยาร์ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับพรจากพระศิวะให้เป็นบริวารของพระองค์ส่วนทับหลังประดับมุขทิศนี้ได้สูญหายไป

ข. หน้าบันและทับหลังประดับภายนอกประตูด้านทิศตะวันตกมณฑป

รูปภาพที่ ๑๗ หน้าบันมุขทิศตะวันตกแสดงภาพรามายณะประดับมุขทิศตะวันตกของมณฑป สลักภาพที่เป็นเรื่องราวและตอนเดียวกัน คือ รามายณะตอนพระรามและพระลักษมณ์ถูกศรนาคบาท ซึ่งไม่ค่อยปรากฏในศิลปะเขมรและที่หน้าบันด้านบนสลักภาพพญาครุฑกำลังบินลงมาช่วยพระรามและพระลักษมณ์จากศรนาคบาท^{๗๗}

^{๗๓} อ่างแล้ว.

^{๗๔} พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม ๑ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙, หน้า ๑๕๖.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^{๗๖} ผาสุก อินทรารุช, ศาสนาฮินดูและประติมาณวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๐), หน้า ๓๔.

^{๗๗} อ่างแล้ว.

รูปภาพที่ ๑๘ ทับหลังสลักภาพเป็นพระรามและพระลักษมณ์ถูกพญานาคซึ่งแปลงเป็นครุฑพระวรกาย มีนางสีดากำลังซ้อนพระเศียร ที่มีม้วนขวามีรูปอินทรีชิตกำลังแผลงศร และด้านซ้ายเป็นรูปนางตรีชฎาและบริวาร ตอนล่างสลักรูปกองทัพลิง

ค.หน้าบันและทับหลังประดับภายนอกประตูด้านทิศตะวันออกมณฑป

รูปภาพที่ ๑๙ หน้าบันมุขทิศตะวันออกของมณฑป สลักรูปเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ส่วนบนของภาพคือพระอุมาทรงโคชนทิ ด้านล่างเป็นรูปพระพรหมทรงหงส์ พระอินทร์ข้างเอราวัณ พระวิษณุทรงครุฑ และด้านข้างเป็นรูปฤๅษีและเทวดา^{๗๘} ลักษณะนี้เป็นการสลักภาพเทพชุมนุม โดยเขมรจะนิยมเคารพบูชาพระตรีมูรติ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลัทธิไศวะตันตระ กลุ่มทักษิณาจาร^{๗๙}

รูปภาพที่ ๒๐ ทับหลังประดับบุคคโล่งในเรือ มีสตรีอยู่ในเรือ โดยมีคชสีห์ ๒ ตั้งรองรับเรือและคายท่อนพวงมาลัยออกจากปาก สันนิษฐานว่าทับหลังชิ้นนี้น่าจะเป็นภาพเรื่องรามายณะตอนพระรามเสด็จกลับกรุงอโยธยา^{๘๐}

ง.หน้าบันและทับหลังประดับประตูด้านทิศตะวันตกองค์ปราสาทประธาน

รูปภาพที่ ๒๑ หน้าบันด้านทิศตะวันตกขององค์ปราสาทประธาน เป็นภาพเล่าเรื่องรามายณะไม่ทราบชัดว่าเป็นตอนใด แต่เป็นฉากยกทัพรบกัน

รูปภาพที่ ๒๒ ทับหลังประดับตอนประดับพระรามจงถนง ด้านซ้ายของทับหลังแสดงภาพกองทัพของพระราม ส่วนด้านขวาตอนล่างเป็นรูปสัตว์ในทะเล อันเป็นสัญลักษณ์แทนพื้นที่ของมหาสมุทร ตอนบนเป็นกองทัพลิงแบกหินไปถมทะเล^{๘๑}

จ.หน้าบันและทับหลังประดับประตูด้านทิศเหนือองค์ปราสาทประธาน

รูปภาพที่ ๒๓ หน้าบันมุขทิศเหนือขององค์ปราสาท สลักภาพเรื่องรามายณะแต่ภาพไม่ค่อยสมบูรณ์จึงไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นตอนใด

รูปภาพที่ ๒๔ ทับหลังประดับเป็นเรื่องศาสนาพราหมณ์สลักภาพพระนารายณ์ ๔ กรทรงสวมกิริฎมุกอยู่ตรงกลางทับหลัง โดยพระหัตถ์ขวาล่างทรงถือดอกปัทมา สัญลักษณ์ของห้วงน้ำแห่งความเป็นไปได้ทั้งหมดอันเป็นมโนทัศน์ที่ไม่สามารถแสดงให้เห็นเป็นภาพได้^{๘๒} พระหัตถ์ขวาทรงถือคทา พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือจักร และพระหัตถ์ขวาซ้ายล่างทรงถือสังข์^{๘๓} ด้านล่างของพระนารายณ์เป็นท่อนพวงมาลัยปลายท่อนพวงมาลัยเป็นนาค ๕ เศียร

^{๗๘} กรมศิลปากร, กองโบราณคดี เมืองพิมาย, หน้า ๘๐

^{๗๙} พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม ๑ ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙, หน้า ๑๕๖.

^{๘๐} กรมศิลปากร, กองโบราณคดี เมืองพิมาย, หน้า ๘๐

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๘๒} พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม ๑ ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙, หน้า ๑๓๘.

^{๘๓} กรมศิลปากร, กองโบราณคดี เมืองพิมาย, หน้า ๗๙.

ฉ. หน้าบันและทับหลังประดับประตูด้านทิศตะวันออกขององค์ปราสาทประธาน

รูปภาพที่ ๒๕ หน้าบันมุขทิศตะวันออกขององค์ปราสาท สลักภาพเรื่องรามายณะตอน ทำวมาลีวราชว่าความ^{๘๔}

รูปภาพที่ ๒๖ ทับหลังประดับตอนพระรามฆ่ายักษ์วิราธ โดยสลักเป็นภาพขนาดใหญ่อยู่ตรงกลางทับหลัง ด้านหลังตัวละครมีต้นไม้แสดงว่าอยู่ในป่า ส่วนด้านซ้ายเป็นรูปผู้หญิงนั่งบนตักผู้ช่วย น่าจะเป็นพระรามและนางสีดา ซึ่งในรามายณะฉบับของวาลมิกิถือว่าเหตุการณ์นี้เป็นจุดเริ่มต้นของเรื่องราวรามายณะทั้งหมด^{๘๕}

๓. ทับหลังรอบระเบียงคต

รูปภาพที่ ๒๗ ประติมากรรมภาพสลักทับหลังที่วางประดับอยู่ที่เหนือกรอบประตูกึ่งกลางระหว่างด้านทิศใต้เฉียงเหนือ ซึ่งเป็นช่องประตูด้านหน้าของปราสาทหินพิมาย

ทับหลังทิศใต้รูปนางทากิณีธรรมบาล จากโคปุระกำแพงแก้วธรรมบาล ด้านทิศใต้ (ด้านหน้า) ศิลปะร่วมแบบนครวัดตอนต้น ราวอายุพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แสดงภาพสตรีอยู่ในท่าพ้อนรำเรียงกัน ๘ คน ๑ แถว ทุกคนแสดงท่าทางและสวมเครื่องประดับในลักษณะเดียวกัน สวมมงกุฎยอดกรวย มีกระบังหน้า สวมกอนชลเป็นตุ้มสามเหลี่ยม มีพาดูร์ดและกำไลข้อเท้า นุ่งผ้าพับชายปลายออกมาด้านหน้า ปลอยชายห้อยตกลงมาเบื้องล่าง ปลายเท้าทำเป็นรูปหางปลา มือขวาอยู่ในท่าวางบนสูงเหนือศีรษะ มือซ้ายอยู่ในระดับเอวทางด้านหน้าถือวัตถุบางอย่างที่เป็นทรงกระบอกปลายสอบ นางทากิณีธรรมบาล ซึ่งเป็นธรรมบาลในพระพุทธรูปศาสนาวัชรยาน ผู้มีหน้าที่ปราบปรามสิ่งชั่วร้าย และคุ้มครองผู้ถือศีล นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะร้ายรำแล้วตามหน้าที่ปรากฏถึงลักษณะรำเป็นหมู่คณะที่ในปัจจุบันนี้มักเรียกว่า ระเบ้า^{๘๖}

รูปภาพที่ ๒๘ ประติมากรรมภาพสลักทับหลังที่วางประดับอยู่ที่เหนือกรอบประตูระเบียงคตทางด้านทิศตะวันออก

ทับหลังด้านทิศตะวันออก แสดงรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี มีลักษณะคล้ายกับประติมากรรมรูปทางนางทากิณี แต่มีสภาพสึกกร่อนจนไม่สามารถเห็นลายละเอียดของฝ่ามือด้านบนและด้านล่างว่าอยู่ในลักษณะใดและถือวัตถุใด ๆ หรือไม่ ลักษณะสามารถเห็นเค้าโครงว่า เป็นภาพสตรีอยู่ในท่าพ้อนรำเรียงกัน ๘ คน ทุกคนนุ่งผ้าพับชายปลายออกมาด้านหน้า ปลอยชายห้อยตกลงมาเบื้องล่าง ปลายเท้าทำเป็นรูปหางปลา มือขวายกขึ้นเหนือศีรษะ มือซ้ายอยู่ในระดับเอวทางด้านหน้าเอียงศีรษะไปทางไหล่ที่อยู่ต่ำกว่า เท้าซ้ายอยู่ในลักษณะงอเข้า กันปลายฝ่าเท้าออกด้านข้าง เท้าขวาเหนืออยู่บนหลังเข้าซ้าย^{๘๗}

รูปภาพที่ ๒๙ ประติมากรรมภาพสลักทับหลังช่องประตูระเบียงคต ด้านทิศตะวันออกปีกด้านเหนือ

^{๘๔} อ่างแล้ว.

^{๘๕} UraisiVarasarin, "The Ramayana Story from Phnom Rung and Phimai Temples, Thailand," หน้า ๓๕.

^{๘๖} นายลักษณะณ์ บุญเรือง, "การศึกษาท่ารำและนาฏลักษณะที่ปรากฏในงานประติมากรรม ณ ปราสาทหินพิมาย," วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศิลป์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๖๘

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

ทับหลังแสดง พระพุทธรูปยืนประทับทรงเครื่องพร้อมพระพุทธรูปนั่งสมาธิ เป็นศิลปะร่วมแบบนครวัดตอนต้น สลักภาพพระพุทธรูปทรงเครื่อง ประทับยืนบนแท่นภายในซุ้ม แสดงปางประหาอภัยทั้งสองพระหัตถ์ครองจีวรห่มคลุมพระอังสาทั้งสองข้าง ฝ่ามือจับเป็นริ้ว มีชายผ้าเป็นรูปหางปลา ห้อยตกลงมาเบื้องหน้า รัตประคตด้วยผ้าที่มีอุบะห้อยประดับ ซึ่งมีลักษณะคล้ายฝ่ามือของสตรีในศิลปะบาปวน ด้านข้างทั้งสองแบ่งภาพออกเป็นสองแนว ด้านบนแสดงภาพพระปางสมาธิเรียงกันด้านละ ๓ องค์ ส่วนด้านล่างแสดงภาพนั่งอัสสพโพธิ์นรา อีกด้านละ ๓ นางอัสสพเหล่านั้นนั่งผ้าสั้นชักชายผ้าออกมาเบื้องหน้าขนาดใหญ่ เก้าอี้เป็นมวยทรงพุ่ม ประดับร่างกายด้วยตุ้มหูทรงคอ กำไลข้อมือ และกำไรข้อเท้า โดยแสดงท่าทางที่แตกต่างกันออกไป ระหว่างแถวด้านขวาและด้านซ้าย^{๘๘}

รูปภาพที่ ๓๐ ประติมากรรมทับหลังภาพสลักเทพอัสสพประกอบกับพระโพธิสัตว์

เป็นศิลปะร่วมสมัยบาปวนตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ภาพสลักร่อนจนลบเลือน แต่ก็พอสามารถศึกษาโครงร่างได้คือ มีการแบ่งภาพออกเป็นสองแนวด้วยเส้นแบ่งลายลูกประคำ ด้านบนซึ่งมีพื้นที่มากกว่า สลักเป็นรูปบุคคล ขนาดเท่ากัน ๙ คน บุคคลที่อยู่ตรงกลางเป็นประธานของภาพมีสี่กร กรบนขาถือวัตถุทรงกลมคล้ายจักร กรด้านล่างขาถือวัตถุทรงกระบอกคล้ายคทา ส่วนกรบนและล่างขาไม่สามารถบ่งบอกได้ ในขณะที่บริวารยืนอยู่ด้านข้างละ ๔ คน โดยบริวารด้านขวามีลักษณะเท้าเหมือนกับภาพประธานส่วนบริวารด้านซ้าย มีลักษณะเท้าตรงข้ามกับภาพประธาน ซึ่งลักษณะภาพประธานสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ทรงพื่อนร่าอยู่บนสรวงสวรรค์^{๘๙}

รูปภาพที่ ๓๑ ทับหลังแสดงภาพเล่าเรื่องมหากาพย์มหาภารตะ ตอนกณะละล่าหมูป่า

สร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตั้งอยู่ทางด้านขวาของปราสาทประธาน มีมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ เหนือกรอบประตูทางเข้าด้านทิศเหนือ มีทับหลังหินทรายจำหลักภาพเล่าเรื่องมหากาพย์มหาภารตะ ตอนกณะละล่าหมูป่า โดยในเรื่อง มหาภารตะ เป็นเรื่องราวความขัดแย้ง ของพี่น้องสองตระกูลระหว่างตระกูลเการพ และตระกูลปาณฑพ ซึ่งทั้งสองตระกูลต่างก็สืบเชื้อสายมาจากท้าวภรต แห่ง กรุงหัสตินาปุระ จนบานปลายไปสู่ มหาสงครามที่ทุ่งกุรุเกษตร ซึ่งมีพันธมิตร ของแต่ละฝ่ายเข้าร่วมรบด้วยเป็นจำนวนมาก กล่าวกันว่านี่คือการต่อสู้ระหว่าง ฝ่ายธรรมะ และฝ่ายอธรรม ความดี และความชั่ว ซึ่งในที่สุดแล้ว ฝ่ายปาณฑพก็เป็นผู้ชนะในสงครามครั้งนี้^{๙๐}

สรุปความได้ว่า ประติมากรรมที่อยู่ภายในปราสาทหินพิมาย เป็นคติความเชื่อของพระโพธิสัตว์ เรื่องราวที่เคารพบูชาอันสูงสุดของพระพุทธศาสนาวัชรยาน โดยถ่ายทอดออกมาเป็นศิลปะแบบเขมร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ที่สื่อถึงออกมาเป็นรูปทวารายรำ หรือทวงท่าที่แสดงถึงพลังความยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่เป็นผู้สร้างคือ พระพรหม พระโพธิสัตว์ผู้ดูแลคือ พระนารายณ์ และพระโพธิสัตว์ผู้ทำลาย คือ พระศิวะ ตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาวัชรยาน

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

๓.๓ สรุป

การวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย สามารถสรุปได้ดังนี้

ก.แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เป็นการยอมรับนับถือในเรื่องราวต่างๆทั้งที่เป็นเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกซึ่งบุคคลได้ประสบเองหรือได้รับรู้มาแล้วความเชื่อนั้นต้องประกอบด้วยปัญญา ส่วนพระพุทธศาสนาวัชรยานนั้นเป็นความเชื่อแบบยึดหลักของพระพุทธศานามหายานโดยนับถือพระโพธิสัตว์ที่มีความยิ่งใหญ่โดยมีบทสรรเสริญด้วยการสวดมนต์อันนอบน้อม

ข.วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ สถาปัตยกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างปราสาทหินพิมายนั้น เป็นรูปแบบจำลองเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของระบบจักรวาล ตามความเชื่อคติของพระพุทธศานามหายานวัชรยานและคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ และประติมากรรม ความเชื่อที่ปรากฏของมาเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ ปรากฏในรูปพระโพธิสัตว์ ปรากฏในรูปของการเล่าเรื่องรามหากาพย์ที่ทับหลัง หน้าบัน เป็นต้น

บทที่ ๔

ผลของการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวិเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย การศึกษานี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย ในการศึกษาคั้งนี้ได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ดังนี้

๔.๑ สรุปผลการศึกษา

๔.๑.๑ ศิลปกรรมของปราสาทหินพิมาย

ก. ประวัติความเป็นมาของปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพิมายเป็นเมืองที่สร้างตามแบบแผนของศิลปะเขมร มีลักษณะเป็นเวียงสี่เหลี่ยม จากหลักฐานศิลาจารึกและศิลปะสร้างบ่งบอกว่าปราสาทหินพิมายคงเริ่มสร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในฐานะเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของศิลปะเป็นแบบบาปวนผสมผสานกับศิลปะแบบนครวัด ซึ่งหมายถึงปราสาทนี้ได้ถูกดัดแปลงมาเป็นสถานที่ทางศาสนาพุทธในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ข. พื้นที่ของปราสาทหินพิมาย ปราสาทพิมายได้เจริญขึ้นมามีบทบาทสำคัญเป็นเมืองศูนย์กลางขนาดใหญ่ของอารยธรรมเขมรในเขตลุ่มแม่น้ำมูลรอบล้อมในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์มหิธรปุระขึ้นในเขตที่ราบสูงโคราชและเจริญรุ่งเรืองสุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพราะมีชื่อเมืองพิมายปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวว่า จากเมืองหลวงไทยยังเมืองวิมายมีที่พักพร้อมด้วยไฟ ๑๗ แห่ง และมีรูปฉลององค์พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และพระชายาอยู่ที่ปราสาทหินพิมายด้วย

ค. รูปทรงที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย การสร้างรูปทรงส่วนต่าง ๆ มีการตกแต่งอย่างงดงามโดยแกะสลักลงในเนื้อหินเป็นลวดลายประดับในส่วนต่าง ๆ ตั้งแต่ส่วนฐาน ผนัง ประตูหน้าต่าง เสาติดผนัง เสาประดับกรอบประตู ทับหลัง และหน้าบัน ซึ่งมีทั้งลวดลายพันธุ์พฤกษาต่าง ๆ เช่น ลายใบไม้มีววน ลายประจายาม ลายกรงเชิง ลายก้านต่อดอก ไปจนถึงภาพเล่าเรื่องที่มีรูปบุคคลประกอบไปด้วยภาพสลักเล่าเรื่องในศาสนา ทั้งจากคัมภีร์ในศาสนาฮินดู เช่น มหาภารตะ รามายณะ และเรื่องโดยเฉพาะคติพุทธศาสนาวัชรยาน

ง. ศิลปกรรมที่ปรากฏของปราสาทหินพิมาย ๑.สถาปัตยกรรมของพุทธสถานเป็นรูปกากบาท ประกอบด้วยอาคารสำคัญ ๓ หลัง คือ ปราสาทใหญ่ ปราสาทพรหมทัต และปราสาทหินแดง และมีส่วนประกอบที่สำคัญอยู่บริเวณชั้นในปราสาท คูหาติดต่อกันสี่ทิศรูปกากบาท มุมกำแพงอันเป็นลานชั้นนอก มีสระน้ำอยู่ทั้ง ๔ มุม ประตูทางเข้าด้านทิศใต้ เป็นด้านหน้าของปราสาท จะมีสะพานนาคเป็นทางเข้าสู่ตัวปราสาท ๒.ประติมากรรมของปราสาทหินพิมาย มีลักษณะความงามที่เป็นเอกลักษณ์ บ่งบอกถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเชื่อความศรัทธา ความดีของบุคคลในสมัยนั้น ประติมากรรมของปราสาทหินพิมายที่ปรากฏ มีทั้งประติมากรรมที่สร้างขึ้นในคติความเชื่อศาสนา

ฮินดูและในคติความเชื่อพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ประติมากรรมของปราสาทหินพิมายมี ๓ ลักษณะคือ ๑. ประติมากรรมลอยตัว ๒. ประติมากรรมนูนสูง ๓. ประติมากรรมนูนต่ำ

๔.๑.๒. วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย

ก.แนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เป็นการยอมรับนับถือในเรื่องราวต่างๆทั้งที่เป็น เหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกซึ่งบุคคลได้ประสบเองหรือได้รับรู้มาแล้วความเชื่อนั้นต้องประกอบด้วย ปัญญา ส่วนพระพุทธศาสนาวัชรยานนั้นเป็นความเชื่อแบบยึดหลักของพระพุทธศาสนา มหายานโดย นับถือพระโพธิสัตว์ที่มีความยิ่งใหญ่โดยมีบทธรรเสริญด้วยการสวดมนต์อ้อนวอน

ข.วิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ สถาปัตยกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างปราสาทหินพิมายนั้น เป็นรูปแบบจำลองเขาพระ สุธมรูเป็นศูนย์กลางของระบบจักรวาล ตามความเชื่อคติของพระพุทธศาสนา มหายานวัชรยานและคติ ความเชื่อศาสนาพราหมณ์ ส่วนประติมากรรม ความเชื่อที่ปรากฏของมาเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ ปรากฏ ในรูปพระโพธิสัตว์ ปรากฏในรูปของการเล่าเรื่องราวมหากาพย์ที่ทับหลัง หน้าบัน เป็นต้น

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในปราสาทหินพิมาย ได้ เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ซึ่งมีข้อเสนอแนะไว้ดังนี้

๔.๒.๑ แนวคิดความเชื่อในทางพระพุทธศาสนามีเนื้อหาเกี่ยวกับการนับถือหรือศรัทธา ผู้ศึกษาและปฏิบัติควรมีหลักในการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยสามารถพิจารณานำมาปฏิบัติ โดยมีความเชื่อต้องควบคู่สติในการพิจารณา เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามหลักพระพุทธศาสนา อย่าง สูงสุด

๔.๒.๒ สำหรับผู้สนใจในการศึกษาเกี่ยวกับปราสาทหินพิมาย ต้องเข้าใจสิ่งที่ปรากฏใน ปราสาทหินพิมาย เพื่อวิเคราะห์และแยกแยะออกมาเป็นรูปธรรม แต่เมื่อจะศึกษานั้น หากศึกษา เฉพาะด้าน เช่น ด้านประวัติศาสตร์ ด้านศิลปะ ด้านคติความเชื่อ เป็นต้น ก็จะสามารถวิเคราะห์และ เจาะประเด็นลงลึก เพื่อให้มีการศึกษาค้นคว้าออกที่ละเอียดและสามารถทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น

๔.๒.๓ ผู้ศึกษาแนวคิดความเชื่อในพระพุทธศาสนา ควรนำผลหรือแนวทางความเชื่อที่ เป็นรูปธรรมเพื่อมาใช้ในการพัฒนาชีวิต เพราะทุกชีวิตต้องมีการดำรงชีวิตหรือความเป็นอยู่ในแต่ละ วัน ในส่วนตนเอง ครอบครัว สังคม จะเกิดสมบรูณ์ขึ้น และเป็นไปเพื่อความสุขสมบรูณ์ในชีวิตของ ตนเองและส่วนร่วม

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นแนวคิดของความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา ตลอดทั้งวิเคราะห์ความเชื่อของปราสาทหินพิมาย แต่ถ้าจะมีการศึกษาในครั้งต่อไปเพื่อให้เห็นความ ชัดเจนหรือรายละเอียดข้อปลีกย่อยเกี่ยวกับหมวดของความเชื่อในด้านต่าง ๆ แบบเจาะลึกก็สามารถ ศึกษาได้ในส่วนวิธีการปฏิบัติในการพัฒนาต่าง ๆ คือ พัฒนาด้านการท่องเที่ยว พัฒนาศิลปะ เพื่อ ปรับใช้และพัฒนาในด้านต่าง ๆ ตามลำดับเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการศึกษาโดยศึกษาในประเด็นที่ว่า

๑. ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเพื่อพัฒนาการของปราสาทหินพิมายในปัจจุบัน แบบสอบถาม

๒. ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเพื่อพัฒนาการของปราสาทหินพิมายในปัจจุบันโดยศึกษา เฉพาะด้านการท่องเที่ยว

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑.) หนังสือ :

กองสมุดแห่งชาติ.จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์,๒๕๒๙.

_____ .จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ .กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์,๒๕๒๙

กรมศิลปากร.อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย.กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์จำกัด,

๒๕๓๒.

จำนง ทองประเสริฐ. บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑ - ๔. ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

ห้างหุ้นส่วนจำกัดอรุณาการพิมพ์, ๒๕๔๐.

ชลิต ชัยครรชิต.เมืองเสมาคือศูนย์กลางศรีจนาศะ.กรุงเทพมหานคร : มติชน,๒๕๔๕.

ชะเอม แก้วคล้าย. สัทธรรมปุนทรีกสูตร. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง,

๒๕๔๗.

ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ. ภูมิจักรวาลวิทยาของเขตพุทธาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม. เมืองโบราณ.

กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาคารพิมพ์, ๒๕๓๕.

दनัย ไชโยธธา. ประวัติศาสตร์เอเชียใต้ยุคโบราณ.กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์การพิมพ์,

๒๕๒๗.

ธวัชชัย องค์กรุฒิเวทย์. ท่องเที่ยว-เรียนรู้ ออยุธยา. กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๐.

น.ณ. ปากน้ำ. มหายานในไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

บุญสม สำเภาทิพย์. คู่มือนำชมปราสาทหินพิมาย. สมุทรสาคร : ด่านสุทธาคารพิมพ์, ๒๕๓๓.

ปิ่น มุกกันต์.มงคลชีวิต.พิมพ์ครั้งที่ ๕.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังพิทยา , ๒๕๓๗.

ผาสุก อินทราวุธ. ศาสนาฮินดูและประติมานวิทยา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร,

๒๕๒๐.

- _____ .พระพุทธรักษาและปะติมานวิทยา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยกรมศิลปากร, ๒๕๔๙.
- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปราณี วงษ์เทศ.พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการตายในประเทศไทย.กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ฟ จำกัด, ๒๕๓๔.
- พล.ต.อ สุวรรณ สุวรรณวโช.พื้นฐานความเชื่อของสังคมไทย.กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๔๖.
- พระธรรมกิตติวงศ์.พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์.พิมพ์ครั้งที่ ๓.กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา และสถาบันบันลือธรรม,๒๕๕๑,.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต).พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์.พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมาการพิมพ์จำกัด,๒๕๕๓
- พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. พุทธปรัชญาสาระและพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระเมธีธรรมาภรณ์.(ประยูร ธมมจิตฺโต).พุทธศาสนากับปรัชญา.กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด, ๒๕๓๓.
- พระสิริมงคลาจารย์. จักรวาลที่ปณี. กรุงเทพมหานคร : เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- พระสังฆราชเมธีกร. โลกที่ปกสาร. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล จำกัด, ๒๕๒๙.
- พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ.คติความเชื่อของชาวอีสาน.พิมพ์ครั้งที่ ๔.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. ลักษณะไทย เล่ม ๒ ทศนศิลป์. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,๒๕๒๕.
- _____ .อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่มที่ ๑.ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙.
- พิฑูร มลิวัลย์และคณะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์.ภูมิศาสตร์โบราณของที่ราบสูงโคราช.กรุงเทพมหานคร : มติชน,๒๕๔๕.
- ฟื้น ดอกบัว. พวงปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๕.
- มณี พยอมยงค์.วัฒนธรรมล้านนาไทย.กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙.
- ยอร์ช เซเดส์. เมืองพระนคร : นครวัด นครธม. แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๐.
- รองศาสตราจารย์दनัย ไชโยธา.ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๘.
- ราชบัณฑิตยสถาน .พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน.กรุงเทพมหานคร : บารมีพับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๒.
- ระวี ภาวิไล. โลกทัศน์ ชีวทัศน์ : เปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๕.
- เรณู อรรถาเมศร์.คติชนวิทยา.เชียงใหม่ : สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๓.
- วันชัย พลเมืองดี. “พุทธศิลป์” พะเยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา, ๒๕๔๙.

วิทยา ศักยาภินันท์. **ศาสนาฮินดู**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **เมืองพิมาย. แหล่งอารยธรรมอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕.

สมชาติ มณีโชติ. **เอกสารประกอบการศึกษานอกสถานที่**. มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๓๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. รวบรวมโดย
สุเชาวน์ พลอยชุม. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๑/
๒๕๒๙.

สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. **ทรงเจ้าเข้าผี : วากรรมของลัทธิผีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัย
ในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร,
๒๕๓๙.

เสรี พงศ์พิศ. **ไสยศาสตร์ในสังคมไทย**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓.

เสฐียรโกเศศ. **การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา,
๒๕๒๑.

เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป. **ลัทธิของเพื่อน**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ , ๒๕๐๓.

เสฐียร พันธรังสี. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,
๒๕๔๒.

แสง จันทร์งาม. **อยู่อย่างไรให้มีสุข**. กรุงเทพมหานคร : สวนปรุง, ๒๕๔๗.

_____ . **ศาสนศาสตร์ (The Science of Religion)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนา
พานิชจำกัด, ๒๕๓๑

หม่อมราชวงศ์สุริยวูฒิ สุขสวัสดิ์. **ปราสาทเขาพระวิหาร ศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้น
เอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๖.

หม่อมเจ้าสุภัทร ดีดีศกุล. **ศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

_____ . **ศิลปะขอม**. กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณฐา, ๒๕๓๙.

อนุวิทย์ เจริญศุกุล. **แนวทางศึกษาและวิจัยสาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย**.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. **พระพุทธศาสนาหายาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ฉลาดชาย รมิตานนท์. **พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของ
อำนาจทางศีลธรรม**. พะเยา : สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเมืองพะเยา, ๒๕๔๑.

เอเดรียน สนอดกราส. **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป**. แปลโดย ภัทรพร สิริภาณจน และคณะ. พิมพ์ครั้งที่
๒. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๑.

เอ็ดเวิร์ด โคนซ์. **พุทธศาสนประวัติสังเขป**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

อุทัย หิรัญโต. **สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส
โตร์, ๒๕๒๖.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

- กุหลาบ กองประดิษฐ์. “ความเชื่อของชาวเพชรบูรณ์ที่มีต่อโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในจังหวัดเพชรบูรณ์”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๕.
- นางชนาภัทร์ วงศ์โรจนภรณ์. การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของคำสอนเรื่องพรหมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- นางศิริระนันท์ รัตนาสมจิตร. “เชิงแย้ง : ความหมาย พิธีกรรม และความเปลี่ยนแปลง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- นางสาวกิตติยา อุทวิ . “ความเชื่อและคุณค่าของการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาสาริดในล้านนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- นางสาวฝนวันจันทร์ ศรีจันทร์ . การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของคนในเมืองประวัติศาสตร์กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์พิมาย. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย, วิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.
- นางสาวมณีรัตน์ ภาจันทร์คู. “แนวทางการปรับปรุงภูมิทัศน์อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.
- นางสาวศศิธร จันทร์ใบ. ศึกษาการคัดลอกแบบปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย, วิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕.
- นายลักษณะณ์ บุญเรือง. การศึกษาทำร้ายและนาฏลักษณะที่ปรากฏในงานประติมากรรม ณ ปราสาทหินพิมาย, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.
- พระเชียรวิทย์ อุตตสนุโต (โอชาวัฒน์). “การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาของร่างทรง : กรณีศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหายุทธกร ปณฺญาสิริ (สัจจรัตน์พงศ์). “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลิ่นปราชญ์). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธศาสนาปรัชญาเถรวาทกับเซนต์ออกัสติน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระมหาปรม โอภาโส (ก่องคำ). “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนาอนุช). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๖.

- พระมหาพรหมชา ธรรมหาโส (นิธิบุญยากร). “จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. สารนิพนธ์
ดุสิตบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- วิราวรรณ สมพงษ์เจริญ. “คติความเชื่อของคนไทยสมัยสุโขทัย พ.ศ.๑๗๒๖ - พ.ศ.๒๐๐๖”. รายงาน
ค้นคว้าอิสระอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐.
- วัฒนศักดิ์ ไชยกุล. “บริบททางวัฒนธรรมและสังคมของการทำปราสาทศพในเชียงใหม่”. **ศึกษาศาสตร์
 มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.
- ยงโดย เฟื่องพงศา. นาค : ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร
 ศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.
- สถาพร เจริญกมลเกียรติ. “ความเชื่อทางศาสนาของคนไทยเชื้อสายจีน : กรณีศึกษาวัดมังกรกมา
 ลาวาส”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- สุขชัย กาญจนถม. “ความเชื่อเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุขามแก่น จังหวัดขอนแก่น”. **ปริญญา
 ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๔๙.

(๓) บทความ

- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **ทำไมปราสาทหินพิมายจึงหันหน้าไปทางทิศใต้**. บทความวิชาการ.
 กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕.
- นายพิชัย สุขอุ้น. **ศิลปะเชิงพุทธศาสนากับการพัฒนาพัฒนาทางจิตวิญญาณ, บทความ**. แหล่งที่มา :
 [ออนไลน์], <http://human.pn.psu.ac.th/ojs/index.php/eJHUSO/article>. ๒๒ ธันวาคม ๕๕.

(๔) ออนไลน์

- งานเทศกาลเที่ยวพิมายและงานแสดง แสง เสียง ณ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ประจำปี ๒๕๕๕ .
 ระหว่างวันที่ ๙ – ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๕, แหล่งที่มา : [ออนไลน์].
www.phimaifestival.com, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๕.

๒.ภาษาอังกฤษ :

- Alice Getty, *The Gods of Northern Buddhism* (Tokyo : Charles E. Tuttle Company, 1962.
- Bernard Philippe Groslier, *การซ่อมปราสาทหินพิมาย, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล*.
 กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๖.
- Della Summers. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. England :
 WestleyLongman Limited, 1998.
- J.J. Boeles, *The Buddhis Tutelary Couple Hariti and Pancika, protectors of
 children, from a relief at the khmer sanctuary in Phimai*, “*Journal of the
 Siam Society* 56,2 (1968)
- Jean Boisselier, *Trends in Khmer Art*, trans. Natasha Eilenberg (New York: Cornell

University, 1989

Jess Stein and Stuart Berg Flexner. **Random House Webster's College Thesaurus.**

United State of America : Random House Reference, 2006.

Houghto Mifflin. **American Heritage Dictionary.** Boston : Houghto Mifflin, 1985.

Kanai Lal Hazara , **The Adi-Buddha,** (Delhi : B.R. Publishing Corporation, 1986

Vittor Roveda, **Khmer Mythology : Secrets of Angkor.** **Bangkok : River, Books,** 2000

Uraisi Varasarin, "The Ramayana Story from Phnom Rung and Phimai Temples,
Thailand,"

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ / นามสกุล	นายสิรภพ สนวนคง
วัน / เดือน / ปีเกิด	วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ (ปีมะเมีย)
ภูมิลำเนา	บ้านเลขที่ ๙ ตำบลคงใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา รหัส ๓๐๑๑๐ (๐๘๒ - ๗๔๖๙๖๓๔)
การศึกษา	นักธรรมตรี สำนักเรียนวัดสัมฤทธิ์ตะวันตก พ.ศ.๒๕๔๕ นักธรรมโท สำนักเรียนวัดสัมฤทธิ์ตะวันตก พ.ศ.๒๕๔๖ นักธรรมเอก สำนักเรียนวัดสัมฤทธิ์ตะวันตก พ.ศ.๒๕๔๗ พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๕๔ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา พ.ศ. ๒๕๕๐ (ปริญญาตรี) พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๒๐ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา พ.ศ. ๒๕๕๒ (ปริญญาโท)
หน้าที่การงาน	นักวิจัยและพัฒนาผลงานด้านวิชาการ กศน. ครู ปวช. กศน. อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ
ที่อยู่ปัจจุบัน	อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ